

T. C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN NÜKLEER PROGRAMI: TÜRKİYE İÇİN RİSKLER VE
FIRSATLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
BAYRAM DELİKTAŞ

GAZİANTEP-2020

T. C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN NÜKLEER PROGRAMI: TÜRKİYE İÇİN RİSKLER VE
FIRSATLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
BAYRAM DELİKTAŞ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT ASLAN

GAZİANTEP-2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
YÜKSEK LİSANS KABUL VE ONAY FORMU

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Bayram DELİKTAŞ** tarafından hazırlanan “**İslam Devrimi Sonrası İran Nükleer Programı: Türkiye İçin Riskler ve Fırsatlar**” başlıklı tez, **08/04/2020** tarihinde dijital ortamda yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından Yüksek **Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Görevi

Unvanı, Adı ve Soyadı

Kurumu/Üniversitesi

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Ahmet KESER

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET

Gaziantep Üniversitesi

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Murat ASLAN

Jüri Üyesi

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mazlum ÇELİK
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**İslam Devrimi Sonrası İnan Nükleer Programı: Türkiye için Riskler ve Fırsatlar**” başlıklı çalışmanın tarafımca, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım. 08.04.2020

Bayram DELİKTAŞ

ÖNSÖZ

1979 İnan İslam Devrim'inden bu yana küresel güç ABD ile bölgesel aktör İnan arasındaki gerilim sadece bu iki ülkeyi etkilememiştir. ABD'nin İnan'ın nükleer enerjiye sahip olmasını engellemek için izlediği politika karşısında İnan'ın nükleer programını devam ettirme mücadelesi; Türkiye'yi, bölgeyi ve dünya siyasetini etkilemiştir. Bu doğrultuda yapılan incelemede, İnan'a komşu olan ve ABD ile sıkı ilişkileri bulunan Türkiye, bu çatışmada en çok etkilenen ülke olmuştur. Bu çalışma çatışmacı siyasetin Türkiye için bazı fırsat ve risklerini ortaya koymak amacıyla ele alınmıştır.

Tezimin oluşmasına katkı sağlayan, akademik tecrübesini benimle paylaşarak tezin hazırlanmasında bana destek veren tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Murat Aslan'a, maddi ve manevi yanımda olan değerli aileme, emektarım teyzem Fatma Metinal'a ve kıymetli eşim Sümeyye Deliktaş'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gaziantep, 2020

Bayram DELİKTAŞ

ÖZET

1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nden sonra ABD ile İran arasındaki iyi ilişkiler, devrimden sonra bozulmuştur. İlişkilerin bozulmasıyla günümüze kadar devam eden ve halen çözülemeyen sorun; İran'ın barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma hakkının olduğu iddia ederek buna sahip olma arzusu, ABD'nin ise çıkarları için bölgede nükleer güç ve bununla beraber balistik füze teknolojisine sahip bir bölgesel aktörü istememesi gibi hususlar, nükleer sorunun başlıca temelini oluşturmuştur. ABD baskılarına karşı İran'ın direnmesi bölgesel ve küresel alanda sorun olmaya devam etmiştir.

Bu bağlamda İran'ın ABD'nin öncülüğünde, bölgesel ve küresel güçlerin yaptırımına rağmen nükleer programını devam ettirme politikası, ABD'nin buna karşı yaptırımlarla İran'ı bu politikasından vazgeçirme mücadelesi devam etmektedir. İran'ın askerî, ekonomik ve siyasi olarak bölgede ve dünyada hareket kabiliyetini kısıtlamak için yaptırımları sertleştirilmesi sınırdaşı olan Türkiye'yi etkilemiştir. Bölgede iki gücün karşı karşıya gelmesi Türkiye'ye konjonktürel menfi etkileri yanında bölgesel ve küresel fırsatlarının da olabileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, ABD, Bölgesel Güç, Türkiye, Yaptırımlar.

ABSTRACT

After the Islamic Revolution of 1979 in Iran, good relations between the USA and Iran has continuously been deteriorated. The problems could not be solved since then which can be summed up as Iran's desire to reach nuclear technology while the US policy denies it for several reasonings. The USA does not want nuclear capable regional actor with ballistic missile technology. On the other hand, Iran repels the U.S. pressures that leads problems in the regional and global arena. In this context, the policy of Iran to keep up its nuclear program despite the sanction threats the USA versus the USA's eagerness to deter Iran from by the diplomacy of sanctions struggles. This long-lasting competition, at the edge of conflict, affected Turkey. Turkey has faced risks and enjoyed opportunities among a regional power, Iran, and the global power the USA.

Keywords: Iran, The USA, Nuclear, Turkey, Risk, Opportunity.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
İKİNCİ BÖLÜM	
1979 İSLAM DEVRİMİNDEN SONRA İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL SÜRECİ.....	6
2.1. İran Nükleer Programının Başlangıcı.....	7
2.2. İslam Devrimi Sonrası Nükleer Program Çalışmaları.....	8
2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran'ın Nükleer Programı.....	9
2.4. Milenyum Sonrası İran'ın Nükleer Programı.....	10
2.5. Cenevre Müzakereleri ve İran Nükleer Programının Uluslararasılaşması.....	12
2.6. Viyana Görüşmeleri ve Türkiye'nin İran Nükleer Programına Müdahil Olması.....	13
2.7. P5+1 İle Yapılan Nükleer Antlaşma.....	14
2.8. İran'ın Sahip Olduğu Nükleer Programının Tamamlayıcı Projeleri.....	15

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TÜRKİYE AÇISINDAN BARINDIRDIĞI RİSKLER.....	19
3.1 Ekonomik Riskler	19
3.2. Askerî Riskler	25
3.3. Siyasi Riskler	30

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TÜRKİYE AÇISINDAN BARINDIRDIĞI	
4.1. Ekonomik Fırsatlar	41
4.2. Askerî Fırsatlar	51
4.3. Siyasi Fırsatlar	56

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA	69
EKLER.....	86

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. İran'ın Genel Göstergeleri.....	2
Tablo 2. İran'ın Sahip Olduğu Başlıca Füzeleri	17
Tablo 3. İran'a Yaptırımların Uygulandığı Tarihlerde Doğalgaz İthalat Miktarları	21
Tablo 4. Ortadoğu'da İran Nüfuzunun Etkili Olduğu Şii Nüfusu Dağılımı	33
Tablo 5. 2000 Yılı Öncesi ve Sonrası İran-Türkiye Ticaret Hacmi (Milyon \$).....	42
Tablo 6. Yaptırımların Uygulandığı Tarihlerde Türkiye-İran Ticaret Hacmi (Milyon\$).....	43
Tablo 7. 2006 Yılı Sonrası İran'dan Gelen Turist Sayısı	47

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1. İran'ın Tehdidi Altında Olan Türkiye'nin Ortadoğu'daki Askerî Varlığı	27
Şekil 2. İran'ın Kara Köprüsü	36
Şekil 3. Malatya Kürecik Erken Uyarı Radar Sistemi	53

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
BM	:	Birleşmiş Milletler
IEAE	:	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
PJAK	:	Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK	:	Kürdistan İşçi Partisi
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
D 8	:	Developing Eight (Gelişen Sekiz Ülke)
UAEK	:	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
NPT	:	Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması
P5+1	:	ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya
KOEP	:	Kapsamlı Ortak Eylem Planı
BDDK	:	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BOTAŞ	:	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BMGK	:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
MW	:	Elektrik Enerji Birimi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İran'ın coğrafyası ve sahip olduğu zengin yer altı kaynakları, İran'ı hem bölgesel hem de küresel denklemden etkili bir aktör olarak öne çıkmasını sağlamıştır. İran bulunduğu coğrafya itibarıyla, Ortadoğu'nun önemli devletlerinden biridir. Ülke kuzeyde; Kafkaslar, Hazar Denizi ve Türkî Cumhuriyetleri, doğuda; Uzakdoğu (Çin Hindistan, Japonya), güneyde; Basra Körfezi ve Suudi Arabistan, batıda; Türkiye Cumhuriyeti dolayısıyla Avrupa ile doğrudan ve dolaylı olarak ekonomik, siyasi ve askerî ilişkilerini geliştirebileceği merkez ülke konumundadır. Bulunmuş olduğu bu konumu İran'ı Doğu-Batı güç dengesinde anahtar bir devlet olmasını sağlamıştır (Öztürk, 2014: 181-182).

İran'ın coğrafyası ve sahip olduğu zengin yer altı kaynakları, İran'ı hem bölgesel hem de küresel denklemden etkili bir aktör olarak öne çıkmasını sağlamıştır. İran; 155,60 milyon varil petrol rezervi ile dünya petrol rezervi üretiminde üçüncü, 33,810 milyar metreküp doğalgaz rezervi ile dünya doğalgaz rezervi bakımından ikinci sıradadır (OPEC, 2019). Ayrıca ABD ve Çin'den sonra İran yedi milyon ton etilen kapasitesiyle dünyanın 6. büyük etilen kaynağına sahiptir. İran dünyada tarım çeşitliliği açısından 23,6 milyon hektar ekilebilir alanları ile dünyada dördüncü sırada yer almıştır (Ticaret Bakanlığı, 2015: 10-15).

1979 İslam Devrimi'yle ekonomik ilişkilerinde, dış dünyaya kapalı olma politikası izlemiş ve devlet kontrolünde olan bir ekonomik modeli benimsemiştir. Ekonomisi petrol ve doğalgaza bağımlı olan İran, İslam Devrimi'yle birlikte kapalı ekonomi stratejisini, Batı karşıtı söylemler ve öz yeterlilik politikalarını sürdürerek ayakta kalmayı başarmıştır.

Sahip olduğu ekonomik zenginliklerin yanında İran uluslararası birçok kuruluşa da üyedir. Birleşmiş Milletler, İslam İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Developing Eight Gelişen Sekiz Ülke) ve Bağlantısızlar Hareketinde yer almıştır. Ortadoğu devletlerine göre hızla gelişen ve değişen İran, aynı zamanda Şanghay İşbirliği Örgütünde gözlemci statüsündedir (mfa.gov.tr, 2017). İran'ı daha iyi anlamak ve değerlendirmek için, İran ile ilgili temel veriler aşağıda tablo haline getirilmiştir.

Tablo 1. İran'ın Genel Göstergeleri

Ülke özelliği	Değer
Yüzölçümü	1.648.000 metrekaredir.
Toplam Nüfus (2019)	83.269.000 kişi
Nüfus Özelliği	Genç ve Dinamik
GSYİH	484.663 Milyar dolar
KBGSYİH	5.820 dolardır.
Ticaret Ortakları	Çin, Hindistan, G.Kore, Türkiye
İthalat	83 (Milyar Dolar)
İhracat	117 (Milyar Dolar)
Enflasyon	% 12.1
Döviz Rezervi	125 (Milyar Dolar)
Petrol ve Gaz İhracatı	78 (Milyar Dolar)

Kaynak: IMF (International Monetary Fund)

İran'ın başlıca ihracat ürünleri arasında ham petrol ve türevleri yer almaktadır. Bunun yanında İran'ın ithal ettiği başlıca ürünler; elektrikli cihazlar, mekanik ürünler, otomobiller, kâğıt, tütün, çinko cevheri, mısır ve dozlandırılmış ilaçlar ilk sıralarda yer almaktadır. Türkiye'nin İran'a başlıca ihraç ettiği ürünleri arasında altın ve mücevherat ürünleri, motorlu taşıtlara ait makine parçaları ve tekstil ürünleri takip etmektedir. Türkiye'nin ithalatında ise enerji ürünleri, kimyasallar ile işlenmemiş çinko ve alüminyum ön sıralardadır. Türkiye'den İran'a ihracat yapan firma sayısı 7.516'dır (Ticaret Bakanlığı, 2017). Aynı zamanda İran sahip olduğu coğrafi konumuyla Türkiye için Orta Asya karayolu ulaşımı sunarken, Türkiye ise İran için Avrupa'ya açılan kapısı olarak görülmektedir. İran'ın Türkiye üzerinden doğal kaynaklarını Avrupa pazarına ulaştırma avantajı varken, Türkiye'nin de İran üzerinden Orta Asya ve Kafkasya'yla, Hazar Havzası ile çeşitli ekonomik ilişkiler kurma avantajı olmuştur. (Aydın E. , 2019: 720-723).

1979 İslam Devrimi'nden sonra İran'ın, nükleer güç olmak için nükleer programı kapsamında kurduğu tesisler, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tehlikeye atacağından nükleer program kapsamında temeli atılan tesisler, ABD tarafından endişe ile karşılanmıştır. Kriz sürecinde uranyumun zenginleştirilmesinin raporlarda silah üretecek seviyeye kadar ulaşması, tesislerde plütonyum elementinin ortaya çıkması ve IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) raporlarında İran'ın artan santrifüj sayısının sınırı aşması nükleer tesisleri krizin içinde

değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu kapsamda İran'ın başta Rusya olmak üzere Çin ile yakınlaşp Buşehr nükleer santralini yeniden inşa etmesi, Çin ile plütonyumun zenginleştirilmesine yönelik adımları, ABD'nin Rusya ve Çin'e tepki göstermesine neden olmuştur. İran'ın nükleer programını devam ettirmesi kararı 2002 yılında İran'ın Natanz santrifüj tesisleri ve Arak Ağırsu tesislerinde uranyumun zenginleştirilmesine yönelik çalışmaları ile İran'ın nükleer programı uluslararası bir kriz haline dönüşmüştür. 2010 yılında Fordo tesislerinin de ortaya çıkmasıyla İran'ın nükleer tesislerini küresel arenada krizin merkezine koymuştur.

İran, balistik füze teknolojisi ile bölgede caydırıcılığı olan güçlü devletler arasında bulunmaktadır. İran'ın sahip olduğu bu güç, ABD'nin bölgedeki siyasi, ekonomik ve askerî çıkarlarını aynı zamanda ABD koruması altında olan İsrail'i tehdit etmektedir. ABD, nükleer krizin başlangıcında İran nükleer programı çerçevesinde inşa edilen tesislerin faaliyetlerinin sınırlandırılmasına yönelik düşük seviyede tepki göstermiştir. İran'ın balistik füze teknolojisinde 1000 km menzile ulaşacak kadar ilerlemesi, 2006 yılından sonra nükleer krizin İran'ın balistik füze programını kapsayacak şekilde genişlemesine neden olmuştur. İran, bu tarihten sonra nükleer kriz çerçevesinde İran'ın nükleer tesislerinin yanında balistik füze teknolojisini tehdit olarak algılamış buna yönelik tedbirler almıştır.

İran, nükleer tesislerinde ulaştığı başarısını ve sahip olduğu balistik füze teknolojisini ABD'nin, İran'ı ekonomik ambargolarla cezalandırmasına rağmen, nükleer programını ve balistik füze teknolojisindeki faaliyetlerini devam ettirmiştir. Sahip olduğu ekonomik, kültürel, siyasi ve stratejik avantajlarıyla birlikte İran'ın nükleer programını sürdürmesi, Ortadoğu bölgesinde ekonomik ve stratejik çıkarları olan ABD'yi endişelendirmiştir. ABD, Ortadoğu'daki siyasi, askerî ve ekonomik unsurlar üzerinden etkisi bulunan bölgesel güç İran Devleti'nin, nükleer enerjiye sahip olmasına karşıdır. İran'ın nükleer programını devam ettirme arzusuna karşılık ABD'nin de İran nükleer programını engellemek istemesi, iki devleti karşı karşıya getirmiştir.

1979 İslam Devrimi'nden sonra İran ile ABD'nin bölge üzerinde siyasal ve ekonomik egemenlik kurmak için girdikleri mücadele, iki devletin Türkiye ile olan ilişkilerini şekillendirmiştir. Türkiye'nin hem İran'a komşu olması hem de ABD'nin stratejik müttefiki olması çatışmalardan en çok etkilenen devletin Türkiye olmasına neden olmaktadır. Türkiye bölgesel güç İran ile küresel güç ABD arasında kalmamak, bölgesel dengiyi ve bölgesel çıkarlarını korumak için İran ile komşuluk üzerine kurduğu siyasi ilişkilerini devam ettirip

aynı zamanda müttefiki ve stratejik ortağı ABD ile çatışmaya girmeden dengeli bir strateji izlemiştir (İşbilen, 2009: 7-8).

İran nükleer çalışmalarının Ortadoğu'daki dengeleri değiştirecek ABD'nin bölgedeki çıkarlarını ve İsrail'in güvenliğine tehlikeye atacak kadar gelişmesi, ABD ile İran arasında bölgesel ve küresel etkileri olan bir kriz haline dönüşmüştür. ABD ile İran arasında yaşanan nükleer kriz Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu bağlamda çalışmada, İran'ın nükleer programının sonucunda yaşanan krizin Türkiye'ye olan risklerini ve Türkiye için askerî, siyasi ve ekonomik fırsatları incelenmiştir. İran nükleer programından kaynaklanan nükleer krizin, Türkiye için risklerini ve fırsatlarının birlikte ele alan çalışmada araştırmanın temelini oluşturan temel problem “ nükleer çalışmalarında ısrar eden İran'ın ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tehlikeye girmemesi için ABD ile İran arasında krize dönüşen İran'ın nükleer programının Türkiye'ye ekonomik, askerî ve siyasi fırsatlar sunar mı”? sorusuna cevap aranacaktır.

İran'ın nükleer programının Türkiye'ye ekonomik, askerî ve siyasi fırsatlar sunar mı”? Sorusuna cevap oluşturduğu incelemede amaç; İran nükleer programı ile ilgili yapılan araştırmaların Türkiye için risklerinin yanında komşu devlet aktörlerinin yaşadığı krizin çevre ülke için oluşturduğu krizle birlikte meydana gelen risklerin yanında fırsatlarının da olabileceğini ve iki durumu bir çalışmada göstermeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmada 1979 İran İslam Devrimi sonrası İran nükleer programının Türkiye için risk ve fırsatlarını oluşturan önermeleri ve problemleri ortaya koymak amacıyla nitel çalışma yöntemi uygulanmıştır. Literatür taraması yapılan araştırmada yedi kitap ve İran'ın nükleer programıyla ilgili ulusal ve uluslararası resmi kaynaklar olmak üzere toplamda yüz on altı kaynaktan beslenmiştir. Krizin devam ediyor olması nedeniyle kaynakların çoğunluğu resmi kurumların web sitelerine ve dergilere dayanmaktadır. Bu bağlamda elde edilen veriler ışığında içerik analizi yapılmıştır.

1979 İran'ın İslam Devrimi'nden sonra İran'ın nükleer programında ilerlemesi, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını ve İsrail'in güvenliğini tehlikeye atacak kadar uranyum zenginleştirmede kapasitesinin üstüne çıkması ve nükleer programıyla birlikte balistik füze teknolojisinde 1000 kilometreyi aşan başarısı krizin artarak derinleşmesine neden olmuştur. ABD ile İran arasında yaşanan krizin Türkiye için risk ve fırsatlarını konu alan çalışma, dört bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın içeriği ile ilgili birinci bölümde araştırmanın kapsadığı konularla ilgili kısa ve öz bir bilgi verildikten sonra araştırmanın konusu, problemi, amaç ve önemi belirtilmiş bu bağlamda kavramsal çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde İran

nükleer programının tarihi süreci ve gelişimi ile birlikte nükleer krizin bir parçası haline gelen nükleer tesisler, balistik füze programının da neden olduğu yaşanan nükleer kriz gerilimi işlenecektir. Üçüncü bölümde İran nükleer çalışmalarının bölgede özellikle Türkiye özelinde sunduğu, ekonomik, askerî ve siyasi riskleri ayrı başlıklar altında analiz edilecektir. Dördüncü bölümdeyse İran'ın nükleer çalışmalarının Türkiye açısından barındırdığı ekonomik, askerî ve siyasi fırsatları incelenecektir. Sonuç bölümünde risk ve fırsatların değerlendirilmesine yer verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

1979 İSLAM DEVRİMİNDEN SONRA İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL SÜRECİ

İran, Şah Pehlevi döneminde temelleri atılan nükleer programına uluslararası yaptırım ve izolasyon politikalarına rağmen küresel ve bölgesel siyasette izlediği pragmatist dış politikasıyla, sürdürdüğü mücadele ve akılcı diplomasi hamleleriyle nükleer programından vazgeçmemiş, nükleer programını başta ABD (Amerika Birleşik Devletleri) olmak üzere Avrupa'ya rağmen İslam Devrimi'nden sonra da devam ettirmiştir.

İran'ın 1980 yılından sonra yatırım yaptığı füze gelişimiyle ilgili gerçekleştirdiği teknolojiyle 2000 yılından sonra füzelerinin yapısını geliştirmesi, 1000 kilometreyi aşan menzile sahip füzeleri denemesi ve bu füzelere nükleer başlık taşıma kapasitesinin olması, İran'ın balistik füze teknolojisini nükleer krizle birlikte değerlendirilmesine ve tehdit olarak görülmesine neden olmuştur. ABD İran'ın bölgede kendisini balistik füzelerle tehdit edecek seviyeye çıkmasını engellemek için 2006 yılında gerçekleşen BMGK toplantısında çıkan 1696 sayılı karar çerçevesinde İran'ın balistik füze teknolojisini engellemek için yaptırım kararı almasını sağlamıştır. Bu karar ile İran'ın balistik füze teknolojisini İran nükleer programından ayırmamış ve balistik füze programını yaptırımlara tabi tutarak nükleer kriz içine dâhil etmiştir. Böylece İran'ın nükleer programı nükleer kriz içindekini yerini almıştır. İran'ın balistik füze teknolojisinde ulaştığı başarının krizin ABD ile İran arasında olası sıcak çatışma tehlikesi karşısında Türkiye'ye ekonomik, askerî ve siyasi yansımalarını daha iyi anlamak için füze teknolojisine ait bilgiler bölüm içerisinde irdelenmiş ve böylece risk ve fırsatların tam olarak anlaşılmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Uluslararası baskılara ve tecride rağmen İran nükleer politikasını iki argüman üzerinde sürdürmüştür: Birincisi, İran'ın uluslararası anlaşmaların kendisine verdiği haklar ikincisi, bölgesel ve küresel ölçekte İran'ın güç dengesi içerisinde olma arzudur. İran nükleer programını sürdürürken aynı zamanda ABD'nin varlığından ortaya çıkan güvenlik algılamalarında oluşan riski ortadan kaldırmak, bölgesel ve küresel hedeflerine ulaşmak için çok boyutlu stratejik bir politika izlemiştir.

İran nükleer alanındaki çalışmalarını dengeli dış politika anlayışıyla sürdürmüştür. Her ne kadar ABD ve AB izolasyonundan dolayı yüzünü doğuya dönmüşse de birçok alanda farklı ülkelerle nükleer çalışmalarına katkı sağlayacak her türlü fırsatı da değerlendirmiştir. Bu

çerçeve de sürdürülebilir politikalar izleyerek nükleer alanda büyük mesafe kat etmiştir. Bu yönüyle İran'ın, nükleer politikasına pragmatist bir devlet anlayışı hâkim olmuştur (Gündoğan, 2016: 412-413). İran'ın nükleer programı uzun soluklu ve çok yönlü bir politikanın sonucundan şekillenmiştir.

2.1. İran Nükleer Programının Başlangıcı

İran'ın nükleer programı bugün başlayan bir program değildir. İran ilk defa 1950'lilerin başında Şah Pehlevi döneminde, ABD desteğiyle alınan reaktörün kurulmasıyla nükleer teknolojiyle tanışmıştır. Bu tarihten sonra nükleer enerjiyi elde etmek, İran'ın iç ve dış politikasının ana hedefi haline gelmiştir. ABD, bu tarihlerde Amirabad Teknik Üniversite'sinde İran'ın kullanması için 5 megawatt gücünde araştırma reaktörünü kurmuştur (www.nti.org, 2018). Bu adımla ABD-İran arasındaki nükleer ilişkiler en üst seviyede iş birliğine dönüşmüştür. ABD Başkanı Jimmy Carter, İran'la iş birliğini en üst seviyeye taşıyarak ABD tarafından İran'a "teknolojide en çok gözetilen" ülke statüsü ünvanı verilmiştir (Duecky & Takeyh, 2007: 189-205).

İran 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasını kabul etmiştir. 1970 tarihinde NPT (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması) anlaşmasının 1. 2. ve 4. maddelerini imzalayarak, nükleer enerjiyi sadece barışçıl amaçlarla kullanması yönündeki kararını onaylamıştır (Association, 2019). İran, 1973 yılında teminat sözleşmesini imzalayarak nükleer silah üretmeyeceğini, almayacağını, nükleer silahlarla ilgili herhangi bir çalışma yapmayacağını teminatını vermiş, 1974'te İran Atom Enerjisi Teşkilat'ını kurmuştur (IAEA, 2009). Aynı yıl içerisinde Uluslararası Atom Enerjisi Kurum'u (UAEK) denetimlerine tesislerini açmış, İran'ın tesislerini UAEK'ya açmasıyla da 1968 yılında kurulan 5 MW araştırma reaktörü İran Atom Enerjisi Teşkilat'ına geçmiştir (İşbilen, 2009: 7-8).

Şah Pehlevi, Batı'da sadece ABD ile anlaşmalar yapmamış aynı zamanda Fransa, Almanya ve İngiltere'yle de anlaşmalar imzalamıştır. 1974 yılında İran'ın nükleer çalışmasına Avrupa Birliği ülkeleri de destek vermiştir. İran Buşehr'de kurulacak nükleer santralin inşasını Alman Siemens firmasına bağlı Kraftwerk Union şirketine vermiştir. Firma, her biri 1200 MW'lık enerji üretebilecek güçte iki tane basınçlı su reaktörünün yapımını üstlenmiştir. 1979 tarihinde İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle nükleer çalışmalar durdurulmuştur (Jahanpour, 2007).

İran aynı yıl içerisinde Batı'da nükleer enerjide büyük bilgi birikimine sahip Fransa'yla Benderabbas'ta 900 MW'lık bir nükleer santralin kurulması için anlaşma yapmıştır (Ekinci A. C., 2009: 32-34). Belçika da İran ile yapmış olduğu anlaşmayla Karj'da Nükleer Tıp Merkezi kurmuştur. İran bu dönemde reaktör inşa etmekle kalmamış diğer yandan da uranyum zenginleştirme şirketleriyle ortaklık yaparak nükleer alanda yeni bir adım atmıştır. İran bu hamlesiyle Fransız'lara ait dünyanın en büyük şirketinden %10'luk bir hisse almıştır (AA, 2015). Böylece stratejik ortaklıklar kurarak denge siyaseti ile nükleer programında büyük avantajlar ve birikimler elde etmiştir.

2.2. İslam Devrimi Sonrası Nükleer Program Çalışmaları

1979 yılında gerçekleşen İslam Cumhuriyeti Devriminden sonra İran'da Ayettullah Humeyni döneminde sürdürülen nükleer çalışmalar, Batı tarafından askıya alınmıştır. Böylece Şah döneminde elde edilen nükleer enerjiyi elde etme kazanımları, ABD'nin, İslam Cumhuriyeti rejimine karşı olmasıyla zorlu bir evreye girmiştir. Bu tarihten sonra İran'ın nükleer programı ABD-İran arasında günümüze kadar devam eden bir sorun haline dönüşmüştür. İran elindeki nükleer kazanımları tutmak ve geliştirmek için adımlar atmış, ABD ise İran'ın elindeki kazanımlarını etkisizleştirmek için uluslararası bir siyaset sürdürmüştür (Kibaroglu, 2013: 2-5).

1979 tarihinde gerçekleşen İran İslam Devrimi'nden sonra İran nükleer programını askıya almak zorunda kalmıştır. İran'ın, Irak ile girmiş olduğu savaş sırasında ABD ve Batı'nın İran'a karşı cephe alarak Irak'a silah yardımıyla bulunması üzerine İran, 1984 yılında nükleer programına yeniden başlamıştır. (Chris, 2002: 17). ABD İran'ın bölgede önemli bir aktör olmaktan çıkarıp İran'ın nükleer krizde direncini yaptırım ve ambargolarla kırmaya çalışmıştır. İran'ın 1979 İslam Devrim'inden sonra ABD ve Batı'ya rağmen, nükleer programına başlayabilmesinin ardında sahip olduğu enerji kaynaklarının varlığı etkili olmuştur. Sahip olduğu enerji kaynaklarını uluslararası arenada kendi lehine kullanabilmesi ABD'ye karşı mücadele etmesinde İran'a önemli bir avantaj sağlamıştır.

1990 yılında İran-Irak savaşından hemen sonra İran, kendisini çevreleyen ABD'ye karşı varlığını korumak için Rusya kartını kullanmıştır. Bu yıllardan sonra İran ile Rusya arasında nükleer çalışmalar alanında iş birliği yapılmıştır. Alınan karar sonrası ve yakınlaşmayla birlikte Rusya-İran 1992 yılında nükleer alanda iş birliği için anlaşma yapmıştır. Anlaşma gereği nükleer santrallerin yapılması, nükleer yakıtların dönüştürülmesi, araştırma reaktörleri desteği, izotop üretimi, İranlı öğrencilerin Rusya Araştırma Enstitüleri'nde yetiştirilmesi konularında anlaşma sağlanmıştır (İranwatch, 1992). ABD,

Ortadoğu bölgesi için önemli olan ve dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi İran'ın, Rusya'yla anlaşmasını menfaatlerine aykırı bulduğu için Rusya'nın İran'ın nükleer enerji programını desteklemesine karşı lobi çalışması yürütmüştür. Rusya'yı sağlamış olduğu destekten vazgeçirmek için uğraşmıştır. Sonuç olarak ABD yürütmüş olduğu bu çalışmada arzulan başarıyı elde edemeyince İran'ın Nükleer Silahsızlanma Antlaşması'nı ihlal edip etmediğini araştırmaya başlamıştır (Çakmak, 2007: 100-101).

2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran'ın Nükleer Programı

1992 Körfez Savaşı'ndan sonra soğuk savaşın bitmesi ile bölgesel ve küresel ölçekte yeni güç dengeleri kurulmuş, İran'da bu dengeleri gözeterek bölgesel ve stratejik çıkarları gereği daha önce karşı olduğu Rusya ile stratejik alanlarda iş birliğine gitmiştir. ABD ile çıkar çatışmasından dolayı yeni müttefik arayışına giren İran, kısa sürede Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkelerle ilişkilerini sağlamlaştıracak politikalar geliştirmiştir. Bu bağlamda 1992 yılında Rusya ile anlaşma yapılmış bir yıl sonra da İran, Rusya'dan 50 kilogram uranyum metalini tedarik etmiştir (TUBİTAK, 2006) .

İran'ın izlediği rasyonel dış politikası sonuç vermiş, Rusya ile 1995 yılında daha kapsamlı bir nükleer iş birliği anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma ile 1995 yılından sonra Rusya, daha önce Batı Almanya'nın üstlendiği ancak 1979 İslam Devrimi'nden sonra yarım kalan Buşehr nükleer reaktörün tamamlanması için İran ile iş birliğine gitmiştir. Bu birliktelik ve yakınlık uluslararası sistemde tedirginliğe yol açmış, başta ABD olmak üzere diğer devletlerin Rusya ve İran arasındaki anlaşmadan endişelenmesi üzerine, Rusya yapılacak inşaatın UAEK'nın (Uluslararası Atom Enerjisi Kurum'u) belirlemiş olduğu kurallar çerçevesinde yapılacağını açıklamıştır (Ekinci A. , 2009).

İran'ın, ABD ve AB arasındaki gergin ilişkilerinde yöneldiği diğer bir ülke Çin olmuştur.1990'lı yıllarda İran, pragmatik dış politikası gereği Rusya'nın yanı sıra Uzakdoğu'nun nükleer gücü Çin ile de bağlantı kurmuştur. İran'ın bu süreçte küresel dengeleri gözeterek Çin üzerinden nükleer programına devam etmek için aynı yıl içerisinde yapılan anlaşmayla Çin, İran'a uranyum hegzaflorid yardımında bulunma taahhüdünde bulunmuştur. Gelişen ilişkiler neticesinde 1992 yılında Rafsancani hükümeti ile Çinli şirket arasında yapılan anlaşmaya göre; Darkov'in şehrinde iki tane 300 MW gücünde nükleer reaktör kurulması açıklanmıştır. İran'ın Çin ile olan yakın ilişkisi ABD'yi harekete geçirmiş, bunun üzerine ABD Natanz'daki uranyum hegzaflorid tesisinin IAEA'ya bildirilmediğini bahane ederek Çin'e yaptığı diplomatik baskıyla Çin'in İran ile iş birliğini sonlandırmasına neden olmuştur (Köse, 2017: 273-274).

1997 yılında Çin küçük reaktör inşası hariç büyük projeleri yapmaktan vazgeçmiştir. Ancak İran'ın nükleer çalışması için önemli katkı sağlaması beklenen zirkonyum üretim tesisini ve reaktör inşaatını tamamlayacağını söylemiştir (CIA, 2012). 2002 yılında İran ile Çin, ABD'nin yayılmacı siyasetine karşı birlikte hareket etme kararı almış, yakınlaşma sonrasında İran ile Çin arasında enerji anlaşmaları imzalanmıştır. Ayrıca Çin, İran'ın nükleer programına desteklerde bulunmuş uzay ve füze teknolojisinde de İran'ı desteklemiştir (Dalar, 2008: 280-282).

2.4. Milenyum Sonrası İran'ın Nükleer Programı

İran'ın nükleer çalışmalarının ikinci dönemi diyebileceğimiz dönem Ağustos 2002 yılında Ulusal Direniş Konseyi'nin eski üyelerinden İranlı Muhalif Alireza Jafarzade'nin resmi kaynaklarına dayandırarak İran'ın Natanz ve Arak'ta gizli nükleer tesisini basın üzerinden ortaya çıkarması olmuştur (Theguardian, 2013). Bunun üzerine ABD ilk defa İran'ı nükleer silah yapmakla itham etmiş ve İran nükleer krizinin ikinci ve daha sert evresi başlamıştır. Uluslararası alanda yapılan bu açıklama, aynı zamanda İran'ın nükleer silaha sahip olma yönündeki iradesine kanıt olarak da yorumlanmıştır (Leblebici & Bingöl, 2015).

UAEA, iddiaların doğruluğunu araştırmak için İran ile görüşmelere başlamış, İran bu görüşmelerde adı geçen santralleri ve nükleer çalışmaları hakkında UAEA'yı bilgilendirmiştir. Uluslararası baskılar karşısında nükleer çalışmalarını sürdürmek için zaman kazanmak isteyen İran, Aralık 2003 senesinde NPT'nin (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması) ek protokolünü imzalayarak nükleer programının ayrıntılı bir şekilde denetlenmesine müsaade etmiştir (Kıbaroğlu, 2006). UAEK'a denetimlerinde biri 1000 santrifüjden oluşması planlanan bir pilot ve inşaatı devam eden ticari ölçekli 5 bin santrifüjden¹ oluşan iki tesisin varlığını rapor etmiştir. 42 pilot tesis 2003 yılında faaliyete girmiş ancak 2003 sonlarına doğru Batı'nın baskısı karşısında kapatılmıştır. 2006 yılından sonra sertleşen politikalarla birlikte İran tarafından Batı'ya tepki olarak yeniden açılmıştır (IAEA, 2003).

¹Nükleer çalışmalarda uranyum izotoplarını birbirinden ayırtırmak için dairesel hareketler çizerek uranyum maddelerini birbirinden ayıran laboratuvar aletidir. Uranyum Zenginleştirme Nedir? (Çevrimiçi) <http://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/uranyum-zenginlestirme-nedir-0> , (Erişim Tarihi: 29.03.2020)

AB (İngiltere, Fransa ve Almanya) ABD'nin izlediği politikanın aksine diyalog ve diplomasi ile sorunun çözülmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu açıklamalardan sonra İran ile AB arasında İran'ın nükleer programı ile ilgili görüşmeler başlamıştır (Aydın & Tekbıyık, 2015: 107-108). Görüşmelerde İran, nükleer enerjinin ülkesini doğal hakkı olduğunu gündemde tutmaya devam etmiştir. İran'ın bu tezini savunmaya devam etmesi başta AB olmak üzere ABD'nin de tepkisini çekmiştir. Tepkiye neden olan diğer durumlar; İran'ın tesislerinin denetiminin UAEA'ya tam olarak açmaması, tesislerin ve bu tesislerde yapılan çalışmaların gizli yürütülmesi tepki ile karşılanmıştır. İran'ın takındığı bu tavrın uluslararası kamuoyunda İran'ın, nükleer silah yapmak istemesine yönelik endişelerini güçlendirmiştir. Tepkilere ve kuşkulara rağmen diyalog koparılmayarak süreç devam ettirilmiştir (Aljazeera, 2012). Görüşmeler 15 Kasım 2004 Paris Mutabakatı ile sonlanmıştır. Mutabakata göre; İran, nükleer tesislerini kapsamlı bir şekilde denetime açacağını vadedmiş, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nın Ek Protokolünü de onaylamıştır. Nükleer silah üretimi için önemli bir aşama olan uranyumu zenginleştirme faaliyetlerini de askıya almıştır (Aydın & Tekbıyık, 2015: 112-115).

2004-2005 yılında UAEK; raporlarında İran'ın nükleer programıyla ilgili tüm bilgileri paylaşmadığını, İran'ın iş birliğinde bulunmadığını açıklamış, İran'ın kınanması için çıkarılan kanun tasarısını kabul etmiştir. UAEK'nın tasarısından sonra İran anlaşma zeminini kapatacak kadar sert bir açıklama yapmış, UAEK'nın yaptığı açıklamanın yanlı bir açıklama olduğunu öne sürerek kısa bir süreliğine ara verdiği nükleer programını yeniden başlatacağını, uranyumu zenginleştirme ve tüm nükleer faaliyetlerine devam edeceğini açıklamıştır. Karşılıklı yapılan sert açıklamalardan sonra İran'a UAEK ile tam iş birliği yapması için 5 Mart 2006 yılına kadar süre tanınmıştır (Crincione, 2006: 76).

2005 yılında Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla hem iç politika hem de dış politika unsuru olarak İran'ın nükleer programıyla ilgili söylemleri, Batı karşıtı politikalar izlemeye başlaması, nükleer diplomasi ve varılan mutabakatlar büyük bir çıkmaza girmiştir. İran'ın izlediği politikalar sonrasında BMGK (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi) yeniden devreye girmiştir (Nikou, 2019).

2006 yılında BMGK'da toplanan 5 daimi üye ve Almanya (P5+1) hazırladıkları çözüm paketini kurula önermiştir. Öneride İran'ın zaman kazanmak için muğlak tekliflerde bulunması, ABD'nin endişelerinin giderilmemesi gerekçe gösterilerek konu yeniden BMGK'ya taşınmıştır. Kurulda, ortak mutabakatla İran'ın nükleer programının durdurulması kararı çıkmıştır. Karara göre, İran'ın nükleer programı için istenilen şartları yerine

getirmemesi durumunda sözleşmenin 7. Bölümünün 41. bendine göre önleyici tedbirlerin uygulanacağı kabul edilmiştir. Bu karar sonrasında İran bir kez daha uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam edeceğini açıklamıştır. 11 Nisan 2005 yılında İran Cumhurbaşkanı: “İran’ın uranyumu zenginleştirmede sonuca vardıklarını, artık İran’ında nükleer enerjiye sahip ülkeler arasında olduğunu” dünya kamuoyuna duyurmuştur (Crisisgroup, 2019).

2.5. Cenevre Müzakereleri ve İran Nükleer Programının Uluslararasılaşması

8 Mart 2006 yılında Viyana’da toplanan UAİK toplantısında hazırlanan rapor doğrultusunda, İran’ın nükleer programıyla ilgili süreç için, raporun BM Güvenlik Konseyi’ne gönderilmesine karar verilmiştir. BM Güvenlik Konseyi’ne taşınmasından sonra İran’ın uzlaşmaz politikasına karşı sertleşen yaptırımlar Ahmedinejad yönetimine geri adım attırılmıştır (BBC, 2007).

İran Temmuz 2007 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Koruması ile anlaşmaya vararak nükleer tesislerini yeniden UAİK denetimine açmayı kabul etmiştir. Yapılan denetimlerde ABD’nin iddia ettiği nükleer silahlarla ilgili hiçbir kanıt ulaşılmadığı bildirilmiştir. Bu açıklama ile birlikte Temmuz 2008 yılında Cenevre’de İran ile P5+1 ülkeleri arasında yeni bir müzakere süreci başlamıştır. Müzakerelerde, P5+1 ülkelerinin İran’dan uranyum zenginleştirilmesinin durdurulması isteği üzerine toplantıda olumlu bir karar çıkmamıştır. İran bu hamlesiyle uluslararası güç dengesindeki yerini korumaya devam etmiştir (Jane, 2017: 279-280).

Cenevre müzakerelerinde P5+1 ülkeleri müzakere süreci ile kendi menfaatleri doğrultusunda İran nükleer programını şekillendirmek istemişlerdir. Ancak İran P5+1 ülkelerinin niyetini rahatlıkla okumuş, P5+1 ülkelere nükleer çalışmalarından vazgeçmeyeceğini; bunun NPT’nin 4. maddesine dayandırarak en doğal hakkı olduğunu dile getirmiştir. Müzakere sürecinde göze çarpan diğer bir unsurda ABD ve İran arasında doğrudan diyalogun oluşmasıdır. Cenevre müzakerelerinde hali hazırdaki nükleer çalışmaların durdurulması var olan tesisler içinde P5+1 ülkeleri tarafından yakıtın sağlanması teminatı üzerinde görüşmeler şekillenmiştir. P5+1 ülkeleri alınacak yakıtın Rusya’da saklanması teklif etmiş, İran ise elde edilen yakıtın kendi topraklarında depolanması koşuluyla zenginleştirilmiş uranyumu Rusya’ya teslim edeceğini açıklamış ancak bu açıklama P5+1 ülkeleri tarafından kabul görmemiştir. Karşılıklı yapılan teklifler kabul görülmeyince, P5+1 ülkeleri üçüncü bir seçenek olarak uranyumun Türkiye’de muhafaza edilmesi teklifini yapmış, İran, teklif edilen yeni öneriyi de sert bir şekilde reddetmiştir (trthaber, 2015).

ABD'nin İran'ın nükleer programının siyasi diyalog ile çözüme kavuşturma politikası çerçevesinde P5+1, yeniden masaya oturmak için İran'a çağrıda bulunmuştur. İran, kendisine yapılan çağrıya olumlu cevap vermiş, bunun üzerine İran ve P5+1 ülkeleri arasında 1 Ekim 2009 tarihinde Cenevre'de yeniden müzakereler başlamıştır (www.mfa.gov.tr, 2010). Müzakereler başladığında hiçbir devlet kendi kazanımlarından ve stratejik hedeflerinden taviz vermemiştir. İran'ın bu tarihte elinde bulunan %3,5 oranındaki zenginleştirilmiş uranyumu miktarı 1,750 kilogramı geçmiştir ABD, İran'ın bu sınırı aştığı takdirde İran'ın nükleer silah üretebileceğini iddia etmiştir. İran'ın elindeki tesislerin geliştirilmesinin durdurulmasını da istemiştir. İran nükleer enerjiye sahip olabilme hakkından vazgeçmeyeceğini yeniden açıklamıştır. Müzakereler öncesinde İran'ın yeni nükleer tesisi Fordo'nun da ortaya çıkarılması müzakerelerin sert geçmesine neden olmuştur (IAEA, 2009).

2.6. Viyana Görüşmeleri ve Türkiye'nin İran Nükleer Programına Müdahil Olması

Cenevre Müzakere'lerinde İran'ın nükleer yakıt ihtiyacı karşılanacak, İran elindeki zenginleştirilmiş uranyumu yurt dışına göndermeyi kabul etmiştir. Bunun içinde P5+1 grubu ile İran arasında 19-21 Ekim 2009 Viyana'da teknik görüşmelerin yapılmasına karar verilmiştir. Viyana görüşmelerinde P5+1 grubu, yaptığı öneride İran'ın %3,5 oranında zenginleştirdiği uranyumun %70'ini Rusya'ya teslim edecek. Rusya Tahran Nükleer Reaktörü için gerekli uranyumun %20 zenginleştirilmesi karşılığında Fransa'ya gönderecekti, Fransa'da nükleer yakıtı dönüşecek uranyumun İran'a verilmesi öngörülmüştür (BM, 2009). Viyana görüşmelerinde sunulan öneri, İran tarafından ilk başta kabul görmüş, ancak iç politikadan dolayı önerinin bu şekilde kabul edilmeyeceği açıklanmıştır. İran, bu kararıyla Batı'ya karşı nükleer enerjiyi elde etmede mahkûm olmayacak, bağımsız ve özgürce araştırmalar yapabilme iradesini korumuştur.

Bu açıklamadan sonra araya giren UAEA bir rapor hazırlayarak İran'ın nükleer enerji programının hangi aşamada olduğunu net tespit edilemediğini ve Fordo tesisleriyle ilgili şeffaf bilgilendirmenin yeteri kadar yapılmadığını öne sürerek İran'ı kınamıştır (IAEA, 2009). Tüm önerilere rağmen İran ile P5+1 ülkeleri arasında siyasi söylem sertleşerek devam etmiştir. P5+1, Fordo tesisinin ortaya çıkmasını bahane ederek İran üzerine olan baskılarını süreç sonunda artırmıştır. Siyasi diyalogun bu tarihte tamamen tükenmesi üzerine 2010 yılında BM tarafında çok kapsamlı yeni bir yaptırım kararı çıkmıştır (IAEA, 2010).

Viyana Müzakere'lerinde istenilen sonucun elde edilmemesi Batı grubuyla İran'ı karşı karşıya getirmiştir. Yumuşayan söylemler yerini sert açıklamalara bırakmış olmasına rağmen UAEA Başkan'ı iyimser havanın bozulmaması için yeni bir öneri sunmuştur. Bu öneriye

göre; İran elindeki zenginleştirilmiş uranyumu, nükleer yakıtın kendisine teslim edilene kadar Türkiye’de depolanmasını önermiştir (Karaağaçlı, 2009: 7-8).

Bu öneri ile Türkiye resmi olarak İran’ın nükleer programından kaynaklanan krize dâhil olmuştur. Türkiye, Brezilya ve İran arasında bundan sonra hızlı bir diplomasi trafiği ortaya çıkmıştır. Diplomasi trafiğinin ardında Brezilya’da arabulucu olarak sürece dâhil olmuştur. Süreç sonunda İran’ın başkenti Tahran’da Türkiye, İran ve Brezilya arasında 17 Mayıs 2010 yılında Tahran Bildirisi imzalanmıştır (Koç, 2012: 137). Bildiri, ABD başta olmak üzere Batı tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. ABD bildiriye, İran’ın oyunu olarak değerlendirmiş, İran’ın artık somut adım atmasını gerektiğini açıklamıştır. Taraflar arasında sürekli endişenin olması sürece olumlu yansımamış, İran’ı nükleer programından vazgeçirmek için BM Güvenlik Konseyi toplanarak oy çokluğu ile yeni bir yaptırım kararı almıştır (BM, 2010). Haziran 2013 yılında İran’da yapılan seçimlerde zaferle çıkan Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani bir çağrıda bulunarak, P5+1 ülkeleriyle görüşmelerin yeniden başlamasını istemiş, Hasan Ruhaninin çağrısı üzerine ara verilen nükleer program görüşmeleri yeniden başlamıştır. Görüşmelerde “Müşterek Eylem Planı” (Joint Plan of Action (JPA) üzerine 24 Kasım 2013’te mutabakat sağlanmıştır. 20 Ocak 2014 tarihinde Ortak Eylem Planı resmi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Eylem planıyla İran’ın nükleer çalışmaları ile ilgili denetimler artırılmış, İran’a uygulanan yaptırım politikası esnekleştirilmiştir (Yeğin, 2014).

2.7. P5+1 İle Yapılan Nükleer Antlaşma

14 Temmuz 2015 tarihinde İran’ın uzun zamandır P5+1 ülkeleri ile anlaşmazlıklara neden olan nükleer programı, bu tarihten itibaren nükleer krizin savaşa dönüşmemesi için Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) anlaşmasıyla krizin kesin çözümü için kapı aralanmıştır. Çözüme kavuşturması hedeflenen nükleer programla, amaçlanan İran’ın yeniden dönüşümünü sağlamaktır. Anlaşma gereği İran nükleer tesislerini uluslararası denetime açacak, nükleer çalışmalarında uranyum zenginleştirme miktarlarını düşürecek, bunun karşılığında P5+1 ülkeleri de yaptırımları kaldırmayı taahhüt etmişlerdir. İran bu anlaşmayla aynı zamanda İran’ın nükleer haklarının tanınmasını da hedeflemiştir (Sönmez, 2015: 6).

16 Ocak 2016 tarihinde UAEA Genel Direktörü; KOEP’in uygulanması için İran’ın hazırlıklar yaptığını, üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirdiğini rapor etmiştir. Tüm bu olumlu havaya rağmen İran ile Batı arasında nükleer polemik bitmemiş, karşılıklı suçlamalar ile tartışmalar devam etmiştir. Tartışmalar nükleer anlaşmanın devamı için umut vadetmekten uzak kalmıştır. Daha önce İran’a yaptırımların nedeni olan terörizm ve insan hakları ihlallerini

öne sürerek yaptırım uygulayan ABD, aynı gerekçelerle İran'a uyguladığı yaptırımlarını devam ettirme kararı almıştır.

KOEP'in (Kapsamlı Ortak Eylem Planı) uygulanmasıyla İran'ın üzerindeki uluslararası baskı esnemiş, İran ekonomik ve siyasi olarak nefes almaya başlamıştır. Ancak 2015'te ABD'nin yeni başkanı seçilen Trump, gerek seçim döneminde gerekse başkan seçildikten sonra varılan mutabakatı “dünyanın en kötü anlaşması” olarak açıklamıştır. ABD anlaşmanın İran'ın balistik füze teknolojisini kapsamadığını bu anlaşmanın İran'ın nükleer silah elde etmemesi için yetersiz olduğunu açıklayarak Kapsamlı Ortak Eylem Planı'na (JCPOA) sert tepki göstermiştir. Bunun üzerine 8 Mayıs 2018 tarihinde Başkan Trump, anlaşmadan tek taraflı çekildiğini duyurmuştur (AA, 2018).

Bu tarihten sonra İran, yeniden yaptırımlara maruz bırakılmıştır. Dünya ve bölge siyaseti uzun bir zaman İran ile ABD arasındaki nükleer krizle meşgul olmaya devam edecektir. İran'ın bundan sonraki süreçte dünya kamuoyuna nükleer programıyla ilgili masadan kalkan ve çözümden yana tarafın ABD'nin olduğu yönünde yeni bir propaganda stratejinin önü açılmıştır. ABD'nin “İran uzlaşmaz algısı” ABD'nin anlaşmadan tek taraflı çekilmesiyle sonraki süreçlerde nükleer kriz kaynaklı yapacağı açıklamaları uluslararası kamuoyunda sorgulanacak duruma gelmiştir. Bu durum krizde hakem olan ve denetim görevi gören IAEA'ya olan güveni de sarsmıştır.

İran'ın tarihi süreç içerisinde nükleer krizle birlikte ele alınan balistik füze sistemleri ve nükleer tesisleri, ABD tarafından nükleer programdan ayrı tutulmayarak krizin tırmanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla İran'ın nükleer programının tamamlayıcı projesi olan balistik füze teknolojisi bölüm içerisinde ayrıntılı bir şekilde işlenmiş, İran'ın bu süreç içerisinde temelini atmayı başarabildiği kısmen de faaliyete olan nükleer tesisleri ise konun daha iyi anlaşılması için ek 1 de sunulmuştur.

2.8. İran'ın Sahip Olduğu Nükleer Programının Tamamlayıcı Projeleri

İran'ın 1979 İslam Devrimi'nden sonra ABD tarafından çevrelenmesi ve kuşatılması tehdidinde karşı, İran menfaatlerini korumak ve geliştirmek için 1979 İslam Deviminden sonra hızlı bir şekilde nükleer güç olmak için adımlar atmıştır. İran, ABD'ye karşı caydırıcı güç elde etmek ve daha sonra uluslararası düzlemde bir krize sebep olacak nükleer programı için dengeli ve çok yönlü politikalar geliştirmiştir. İran nükleer programına odaklanırken aynı zaman diliminde silah ve füze teknolojisine ciddi yatırımlar yapmayı ihmal etmemiştir. İran'ın nükleer güç olma yolunda uranyum zenginleştirme çalışmaları ve balistik füze

teknolojisine yatırımları, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını tehdit ettiği için ABD, balistik füze programını nükleer krizden ayrı tutmamıştır.

ABD Ortadoğu'daki stratejik çıkarlarını tehlikeye atacak devletlerin başında İran devletini görmektedir. İran sahip olduğu balistik füzeler ve bunlarla birlikte sahip olmaya çalıştığı nükleer enerjinin nükleer silaha dönüşebilme ihtimali İran'ı hedef haline getirmiştir. ABD'nin İran'ı balistik füzelerini nükleer krizle birlikte ele almasına, İran'ın 1980 yılından beri balistik füze teknolojisi üzerindeki başarılı çalışmaları da etkili olmuştur. Balistik füze teknolojisinde 1000 kg ağırlığında 1000 km ile 3000 km arasında menzili olan balistik füzeler geliştirmiştir. İran uzun dönemdir kıtalararası nükleer başlıklı füze teknolojisi üzerinde de çalışmalarını sürdürmektedir (İranwatch, 2012). İran 1980 senesinden bu yana kısa menzilli füze teknolojisine yatırım yapmış, kısa sürede bölgede caydırıcı güç unsuru olacak nükleer ve kimyasal başlık takılabilen füzeler geliştirmiştir. İran'ın bu alandaki başarısı ile nükleer programını devam ettirmek istemesi, İran'ın bölgede tehdit olarak görülmesine neden olmuştur (Ünal, 2014: 116-117).

İran'ın nükleer santrale sahip olması ya da elde etmeyi planladığı nükleer silahın caydırıcılığının ve etkisinin geniş alana yayılması için uzun menzilli balistik füze teknolojisine sahip olması gerekmektedir. İran geliştirmeye çalıştığı nükleer programının yanında balistik füzelerin gelişmesine de odaklanmıştır. İran bu süreçte balistik füze teknolojisini daha çok Rusya üzerinden transfer ederek bir güç olma yolunda ilerlemiştir. İran'ın bölgede güç olarak ortaya çıkmaya başlaması, 1000-3000 kilometre menzilli füzeleri denemesi, İran'ı tehdit olarak hedefe koymuştur. İran'ın füze denemeleri, özellikle ABD garantörlüğünde olan İsrail'in güvenliği için önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. İran'ın nükleer tehdit olup olmadığını, bölgesel denklemde güçlü bir aktör olup olmadığını anlamak için sahip olduğu sahip olmaya çalıştığı füze sistemlerini incelememizde fayda bulunmaktadır. İran'ın geliştirmiş olduğu ve Ar-Ge aşamasında olan balistik füzelerinin bölgesel ve uluslararası güvenlik algılamalarında tehlike arz eden ABD İran arasında olası bir krizde İran'ın kullanabileceği başlıca balistik füze ve roketlerinin bazı özellikleri olan diğer füzeleri de tablo 2 üzerinden verilmiştir.

Tablo 2. İran'ın Sahip Olduğu Başlıca Füzeleri

Füzenin Adı	Menzili	Yakıt Türü	Ağırlığı	Diğer Özellikleri
Scud BS	280 km	Sıvı	770-1.000 kg	İran'ın ilk Scud füzesi tarihe geçmiştir. 1985'te Libya'dan tedarik edilmiştir.
Şahab- 1 (Scud B)	300 km	Sıvı	800 kg	Savaş başlıklı kullanıma hazır. CEP-hedef sapma mesafesi yaklaşık 1km (50-300 adet mevcut).
Şahab-2 (Scud C)	500 km	Sıvı	700 kg	Kullanımda (50-150 adet mevcut). Nükleer başlık taşıma kapasitesine sahip değildir.
Şahab- 3	1300-2500 km	Sıvı	750 kg	Hedef şaşma mesafesi 3 km. (İran'ın elinde 30-100 kadar mevcut olduğu söyleniliyor).
Şahab- 4	2000 km	Sıvı	1000 kg	Kullanıma hazırlık süresi bilinmiyor.
Şahab- 5	3.500 km	Sıvı		AR-GE aşamasında
IRIS	3000 km	Sıvı, Katı		Şahab 3D türevinden
Tondar69(CSS8)	150 km	Sıvı		AR-GE aşamasında
Fatih 110	200 km	Katı		Kullanımda, tek aşamalıdır.
Fecr-3 MIRV	Bilinmiyor.	Sıvı, katı çok başlıklı		İran'ın çok gelişmiş bir balistik füze olduğu iddia edilmiştir.
Siccil-1 Siccil-2	2000 km	Katı		İki aşamalı sistemden oluşuyor. Karadan karaya atış yapabiliyor.
BM-25	2.500 km			Füzenin, nükleer savaş başlık taşıma kapasitesi olduğu da iddia edilmiştir.
Sejil-1/2 (Ashura)	2000 Km	Katı ve iki aşamalı	500-1500 kg	Operasyonel tarihi 2012, İran 2009 yılında test etmiştir.
Khalij Fars	350 Km	Katı	650 Kg	Süpersonik, gemi karşıtı bir füzedir.

Kaynak: GlobalSecuirty. Org.sitesindeki verilerden faydalanılmıştır.

İran tarih boyunca bölgenin anahtar devleti konumunu korumayı başarmıştır. Bu başarısını 1979 İslam Devrimi'nden sonrada izlediği politikalarla sürdürmüştür. İran, nükleer programını ABD ve Batı'nın ve bölgesel olarak İsrail'in baskılarına rağmen devam ettirmiştir. ABD İslam Devrimi öncesinde kendi ekonomik, siyasi ve askerî çıkarları için desteklediği İran nükleer programını, devrimden sonra bölgedeki menfaatlerini tehdit olarak görmesi dünya siyasetini 1979'dan günümüze kadar meşgul eden bir kriz haline getirmiştir.

Bu süreç içerisinde ABD'nin İran'ın nükleer tesislerine ve balistik füze teknolojisine karşı uyguladığı yaptırımlar İran'ın bölgesel güç olmasına yönelik adımlar olarak değerlendirilmiştir. İran'da bölgesel güç olma iddiasını güçlendirmek için uranyum zenginleştirme ve balistik füze teknolojisini geliştirme mücadelesinde vazgeçmemiştir. İran bu süreçte ABD ve Batı'nın baskılarına rağmen uranyumu zenginleştirecek nükleer tesisleri inşa etmeyi başarmış aynı zamanda caydırıcılık unsuru olarak da füze teknolojisinde 2000-3000 kilometre menzile ulaşabilecek balistik füzeler üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir.

İran'ın nükleer programının neden olduğu kriz, Türkiye'nin güvenlik algılamalarının karşısında retorik olmaktan çıkıp reel politik bir çizgiye oturtulması gerekmektedir. İran'ın balistik füze teknolojisinde 1000 kg nükleer savaş başlığı taşıyabilen balistik füzeler üzerinde çalıştığı bilinmektedir. Balistik füze teknolojisine sahip bir İran karşısında Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası parametreleri değiştireceği düşüncesiyle balistik füze konusu açıklığa kavuşturup aşağıda değineceğimiz konunun nükleer silah ve balistik füze bağlamında ele alınarak konunun daha bütüncül ve iyi anlaşılmasını hedeflenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TÜRKİYE AÇISINDAN BARINDIRDIĞI RİSKLER

İran, İslam Devrimi'nden sonra zaman zaman azalan ve ancak devam eden İran nükleer programının neden olduğu gergin ve sert siyasi ortam, Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. ABD ile İran arasındaki kriz ve bitmeyen belirsizlik Türkiye açısından ekonomik, askerî ve siyasi riskleri de beraberinde getirmiştir. Bölüm içerisinde ekonomik riskler başlığı altında Türkiye'nin enerji arz güvenliği ve cari açık, enerji güzergâhlarının karışılacağı riskler ve terörizm, enerji bağımlılığında Rusya, Suriye bağlamında yeni bir göç, finans sektörüne kısaç, Nabucco ve İran Güney Pars projeleri ele alınmıştır. Askerî başlık altında İran Şii egemenliği ve Türkiye'nin askerî varlığının rekabet durumu, bölgesel nükleerleşme, terörizm ve vekâlet savaşları ön plana çıkmıştır. Siyasi başlık altında; eksen kayması tartışması, Şii politığının siyasallaşma faaliyetleri ve Türkiye'ye yansımaları, kara köprü² projesi ve devrim ihracı politikası işlenmiştir.

İran'ın nükleer programından vazgeçmemesi ABD'nin İran'a karşı sert tedbirleri, iki ülke arasındaki siyasal gerilimin her geçen gün artmasına neden olmuştur. İster olumlu olsun ister olumsuz olsun başta Türkiye olmak üzere yaşanan nükleer kriz Türkiye'yi askerî, siyasi ve ekonomik olarak etkilemiştir. En son olarak Ortak Eylem Planı üzerinde varılan çözüm önerisinin, ABD'nin endişelerini gidermediğini iddia ederek anlaşmadan tek taraflı çekilmesi kısa süreliğine yumuşayan siyasi atmosferi yeniden bozmuştur.

3.1 Ekonomik Riskler

Türkiye, jeopolitik konumu itibarıyla petrol ve doğalgaz rezervlerinin zengin olduğu coğrafya'ya yakın olma avantajının yanında, Ortadoğu bölgesinde yaşanan sıcak çatışmaların sonucunda meydana gelen enerji arz güvenliğinin tehlikede olmasıyla da dezavantajlı bir konumdadır. Ortadoğu'da sıcak bir çatışmanın bölgenin tümünü doğrudan ve dolaylı etkilemesi, bölge ülkeleriyle Türkiye'nin enerji arz güvenliği için önem arz etmektedir. Bu

²İran'ın Tahran, Bağdat, Şam ve Beyrut hattı boyunca oluşturmak istediği eksene kara köprü projesi denmektedir. What is the Shia Crescent?, Çevrimiçi <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/middle-east-faqs-volume-1-what-is-the-shia-crescent> , (Erişim Tarihi: 10.03.2020)

bağlamda İran ile ABD arasında yaşanan nükleer kriz Türkiye'nin enerji arz güvenliği için risk barındırmaktadır.

Sürekli artan nüfusu ve gelişen sanayisiyle enerji ihtiyacı her geçen gün artan Türkiye enerji talebini büyük oranda ithal etmektedir. Talep edilen enerji ihtiyacı içerisinde doğalgaz ve petrol ilk sıralarda yer almaktadır. Doğalgaz ve petrol talebinin karşılanmasında Rusya ilk sıralardaki yerini korumaktadır. Türkiye Petroller Anonim Ortaklığı (TPAO) 2017 verilerine göre; Türkiye'nin doğalgaz tüketiminde dışa bağımlılık oranı, petroldekinden de yüksek olup, Türkiye doğalgaz talebinin %99,3'ünü ithalat yoluyla karşılamaktadır. Türkiye'de, 2017 yılında yaklaşık 55 milyar m³ doğalgaz tüketilmiş ve bu rakamın %0,7'si (354 milyon m³) ülke içi üretim ile karşılanmıştır. 2018 yılı Türkiye doğalgaz ithalatının ülkelere göre dağılımında Rusya %46,95'lik oran ile birinci sıradadır. Rusya'yı İran %15,61, Azerbaycan %14,95 ve Cezayir %8,98 oranlarla takip etmektedir.

Gerek BM aracılığıyla gerekse ABD'nin kendi iç hukukunu referans alarak İran'ın petrol ihracatına uyguladığı yaptırımlar, bölgesel ve uluslararası enerji arzını etkilemiştir. İran'ın petrolüne kapsamlı bir yaptırımın uygulanması enerji ihtiyacını karşılamada dışa bağımlı bir Türkiye'nin petrol ve doğalgaz arz güvenliğini etkilemektedir. Bu duruma bağlı olarak ortaya çıkacak bir kriz, petrol ve doğalgaz fiyatlarını ciddi oranda etkileyebilir. Bu durum Türkiye ekonomisi üzerinde cari açığa neden olabilir. Doğalgaz ve petrolde bir dolarlık artışın yıllık maliyeti 160 milyon olarak hesaplanmıştır. Bu rakamın Türkiye'nin gelişmesi ve İran'ın nükleer programındaki ısrarı ile birlikte değerlendirildiğinde yıllık maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin büyümesini de etkilemektedir. (Özcan, Haziran 2006: 57-58). Diğer yandan İran, elindeki petrolü, doğalgazı ayrıca dünya petrol geçişi için stratejik önemi olan Hürmüz Boğaz'ını tehdit aracı olarak kullanabilir. Bu durumda petrol fiyatlarının artışı etkilenecektir. (O'Hanlon & B. Sandalow, 2006).

ABD'nin tüm baskılarına rağmen İran'ın nükleer çalışmalarına devam etmesi, ABD ile İran arasında sıcak çatışma olasılığını daha çok arttırmaktadır. Askerî harekâtın olması durumunda çıkacak karışıklık ve otorite boşluğu, terör örgütlerinin doğmasına ve gelişmesine ortam hazırlayacaktır. Türkiye böyle bir karmaşada terör gruplarının doğalgaz ve petrol nakil boru hatlarına saldırmasıyla, Türkiye enerji arz güvenliğinde büyük sıkıntılar yaşayabilir. Irak savaşından sonra bölgedeki terör olaylarının arttığı ve terör grupları tarafından Türkiye'nin enerji arz güvenliğine yönelik zaman zaman sabotajlar yapılmıştır. Bu bağlamda 29 Temmuz 2015 tarihinde Kerkük Yumurtalık Boru Hattı'na saldırı düzenlenmiş, PKK terör örgütü

tarafından yapılan sabotajda açıklanan zarar ise 250 milyon dolar olmuştur. Türkiye-İran Doğalgaz Boru Hattı'na 28 Temmuz 2015'te saldırı düzenlenmiş, Türkiye'ye bir hafta boyunca doğalgaz verilememiştir. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'na yapılan saldırıyla da Türkiye'ye doğalgaz akışı kesilmiştir. Bu saldırılar Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamasına ve aynı zamanda Türkiye'nin güvenli enerji koridoru üzerinde tehdit oluşturmuştur. Yapılan saldırılara bakıldığında İran'daki bir kaosun Türkiye'yi ne kadar zor durumda bırakacağını ve milyarlarca dolar zarara neden olacağı riski bulunmaktadır (enerji.gov.tr, 2015).

İran ile ilgili yaşanacak belirsizlikler ya da İran'ın küresel siyaset arenasında izole edilmesi Türkiye'nin enerji arz güvenliği için alternatiflerin azalması ve yeniden Rusya'ya bağımlı hale gelmesi demektir. Türkiye sanayisi ithal petrol ve doğalgaz ile elde edilen enerji ile ayakta kalmaktadır. İran'ın izole edilmesi ile artacak petrol fiyatlarının girdilerinin artması Türk ekonomisine ekstradan bir yük getirmekle birlikte, Türkiye'nin enerjiye ulaşmak için harcadığı para miktarını ve cari açığın artmasını tetikleyebilir. (Köse, 2008: 48-49).

Tablo 3. İran'a Yaptırımların Uygulandığı Tarihlerde Doğalgaz İthalat Miktarları (Milyon Metreküp)

Yıl	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir	Nijerya	Spot LNG	Toplam
2005	17.524	4.248	0	3.786	1.013	0	26.571
2006	19.316	5.594	0	4.132	1.110	79	30.221
2007	22.762	6.054	1.258	4.205	1.396	167	35.842
2008	23.159	4.113	4.580	4.148	1.017	333	37.350
2009	19.473	5.252	4.960	4.487	903	781	25.856
2010	17.576	7.765	4.521	3.906	1.189	3.079	38.036
2011	25.406	8.190	3.806	4.156	1.248	1.069	43.874
2012	26.491	8.215	4.076	4.076	1.322	2.464	45.922
2013	26.212	8.235	4.245	3.917	1.274	1.274	45.416
2014	26.975	8.932	6.074	4.179	1.414	1.689	49.263
2015	26.783	7.826	6.169	3.916	1.240	2.493	48.427
2016	24.540	7.705	6.480	4.284	1.220	2.124	46.353
2017	28.690	6.544	6.544	4.617	1.344	4.804	52.093
2018	23.642	7.863	7.527	4.521	1.688	5.140	50.381

Kaynak: EPDK'nın doğalgaz sektör raporlarından faydalanılarak oluşturulmuştur.

BM Güvenlik Konsey'i tarafından yaptırımların uygulandığı tarihlerde İran'ın sahip olduğu zengin doğal gaz rezervinden var olan potansiyele ulaşılmadığı, Rusya'ya olan bağımlılığın devam ettiği görülmektedir. 2012 yılına geldiğimizde Türkiye'nin toplam enerji ithalatı artarken Rusya'dan aldığımız ithalat oranı artmış ona karşılık İran'dan aldığımız

doğalgaz ithalat oranı azalmıştır. Rusya’da ithal ettiğimiz 2012 yılındaki doğalgaz oranı %58, İran’dan aynı yıl içinde ithal edilen doğalgaz oranı %18 seviyesinde kalmıştır. EPDK 2018 yıl sonu sektör raporlarında alına verilere göre, Türkiye’nin toplam doğalgaz ithalat oranı 50.361 m³ olarak gerçekleşmiştir. Rusya’dan ithal ettiğimiz doğalgaz miktarı 23.642 m³ ile %46,95 iken İran’dan ithal edilen doğal gaz miktarı 7.863 m³ % 15,61 seviyesinde kalmıştır.

2018 yılında ABD’nin İran’a yaptırımlarını devam ettirme kararı sonrası İran ile ticari faaliyette bulunacak ülke ve şirketleri tehdit etmesi, İran ile gerçekleşen doğalgaz ithalat miktarında düşüşe neden olmuştur. Rusya ile Türkiye arasında doğalgaz ithalatında belli bir düşüş yaşansada Rusya’ya olan enerji bağımlılığının devam ettiğini ve Türkiye’nin çevresindeki zengin doğalgaz rezervlerine rağmen alternatif enerji kaynaklarını yeteri kadar zenginleştirmedeği görülmektedir. Türkiye tarafında bu denklem içinde enerji koridoru olmaya yönelik adımlar atılmış ancak İran nükleer krizi sebebiyle Nabucco ve Güney Pars projeleri neticelenmemiştir. Bu örnek bağlamında Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin %70’ten fazlası ve uluslararası tüketimin yaklaşık %30’u arasında bulunan Türkiye’nin enerji arz güvenliği ve önemli enerji merkezi olmasına yönelik risk oluşturmaktadır.

Nabucco, ilk kez BOTAS (Boru Hatlarıyla Petrol Taşıma Anonim Şirketi) tarafından 2002 yılında gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede 13 Temmuz 2009’da Türkiye, Avusturya, Bulgaristan ve Romanya, Ankara’da bir araya gelerek hükümetler arası anlaşmaya imza atarak süreci resmen başlatmışlardır. Projenin toplam uzunluğu 3 bin kilometre olup bunun iki bin kilometresi Türkiye’den geçmektedir. Nabucco Projesi kapsamında 31 milyar metreküp doğalgazın Ortadoğu ve Hazar havzalarından, Avrupa pazarına transferi hedeflenmiştir. Ancak hali hazırda bu proje için var olan kaynak 8 milyar metreküp doğalgaz olmuştur (ntv, 2019).

Nabucco projesinin en önemli sorunu, yeteri kadar kaynağın bulunmamasında yaşanan sıkıntılar olmuştur. Aslında Nabucco başlangıç noktası itibariyle Ortadoğu ve Hazar havzalarında beslenmektedir. Buna rağmen kaynak bulmaktaki sorun ABD’nin, AB’nin Rusya’ya olan bağımlılığın artacağını düşünmesi ve İran’ın nükleer programından kaynaklanan ABD ile yaşadığı kriz, dünyanın iki önemli doğalgaz ihracatçısının projeye dâhil edilmemesine neden olmuştur (TOBB, 2010: 67-69).

2009 yılında Türkiye’nin çok istemesine rağmen İran’ın tedarikçi ülkeler listesine alınmasına ABD engel olmuştur. ABD, Rusya’nın ve İran’ın eline böyle büyük ve stratejik bir gücün geçmesini istememektedir. İran ile ABD arasındaki nükleer programın olduğu kriz Türkiye’nin enerji koridoru olmasına zarar vermiştir. Türkiye’nin projeden alacağı pay oranı

ve doğalgaz miktarı düşmüştür. Türkiye'nin enerjide merkez olmasını hızlandıracak süreç yavaşlatılmıştır. Avrupa ile Türkiye arasındaki ilişkilere büyük katkı sağlanması beklentisi oluşmuştur. Ancak ABD ile İran arasındaki krizin iyice derinleşmesiyle kaynağın bulunamamasının ve kaynak arayışının sürüncemede kalması, projeyi tamamen iptal edilmesi noktasına getirmiştir. İran'ın nükleer programının etkilediği Türkiye'nin enerji arz güvenliğine katkı sağlayacağı alternatif enerji kaynağı olabilecek diğer bir yatırımı, İran'daki Güney Pars bölgesinde doğal gaz çıkarımına yönelik adımı olmuştur.

Türkiye, İran'ın yabancılara yaptığı yatırım çağrısı üzerine Türkiye İran'a yatırım kararı almış, bu vesileyle Türkiye enerji arz güvenliğini sağlamak için TPAO aracılığıyla İran'da enerji yatırımları yapmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede 14 Temmuz 2007 yılında İran ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmayla Türkiye, İran'ın doğalgaz deposu konumunda olan Güney Pars bölgesinin 22. 23. 24. fazlarında doğalgaz üretim yapabilmesi için İran ile anlaşmıştır (Kinnander, 2010: 11). Büyüyen, gelişen ve sanayileşen ekonomisi için enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunu ithal eden Türkiye bu adımıyla hem kaynak çeşitliliğini artırmayı hem de enerjide tek ülkeye olan bağımlılığı kaldırmayı hedeflemiştir.

Türkiye bu adımıyla enerjide Rusya'ya bağımlının minimize edecek dış politikasında rasyonel ve çok yönlü bir stratejik adım atmıştır. Enerji bağımlılığından denge oluşturmak, enerjide tek bölgeye ve tek devlete bağlı olmaktan kurtulmaya çalışan Türkiye, ABD'nin İran'a nükleer programı nedeniyle uygulamış olduğu yaptırımlara, ambargolara ve İran'a uygulanan baskıya rağmen Türkiye'nin İran ile atmış olduğu Güney Pars Projesi ABD tarafından tepkiyle karşılanmıştır. ABD Türkiye'nin BM ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın kararlarını ihlal ettiğini açıklamış ve Türkiye'nin İran ile yakınlaşmasını ABD Türkiye iş birliğini ve müttefikliğini riske attığını bildirmiştir (Hürriyet, 2008).

İran iç kamuoyunun Türkiye ile yaşadığı eksen kayması tartışmasının neden olduğu politik durum ile ABD'nin baskı ve tehditleri, İran ile anlaşmanın Türkiye lehine sonuçlanmasını engellemiştir. Doğu-Batı düzleminde Türkiye'nin enerji merkezi olma ve Türkiye'nin enerji arz güvenliğini garanti altına alma ve merkez coğrafyası konumuna stratejik önem katması planlanan Nabucco ve Güney Pars Proje'leri ABD-İran arasındaki nükleer programdan kaynaklı krizin etkisiyle faaliyete geçmeden rafa kaldırılmıştır. ABD-İran arasındaki krizin devamı halinde Türkiye'nin enerji merkezi olmasına katkı sağlayacağı projelerin aksamasında risk devam etmektedir. Bu bağlamda krizde etkilenen diğer bir faaliyet alanı finans sektörü olmuştur.

Ekonominin ve ticaretin gelişmesi için finans sektörleri görevleri itibariyle tüm ekonomik faaliyetlerinin odak merkezinde yer almaktadır. ABD'nin İran nükleer programının durdurması için kullanmış olduğu yaptırımların kapsamının İran finans sektörünü de içine alması, Türkiye'nin İran ile iş yapan sektörlerini İran'dan uzak tutmaktadır. Bu adım, ABD ve AB yaptırımların kapsamını genişleterek Türkiye'nin enerji arz güvenliği için kilit rol oynayan kurumları İran ile iş yapmaktan uzak tutmuştur. Bu durum karşısında Türkiye ticaretini sürdürmek enerji açığını açılmasını önlemek için finans sistemini baypas edecek altın üzerinde ticaretine devam etmiştir (Haber7, 2017).

ABD'nin 2010 yılında İran'a uyguladığı yaptırımlar Türkiye için bu dönemde bir fırsata dönüşmüş, birçok İranlı yatırımcı Türkiye gelip yatırım yapmıştır. İran ile Türkiye ticareti altın üzerinde yapılmış bu yöntem iki devletin çıkarları için kârlı bir yol olarak takip edilmiştir. Ancak ABD'nin İran nükleer programından dolayı İran'a uygulanan yaptırımları, kısa vadede Türkiye için fırsatlar doğurmuştur. Devam eden süreçte ABD ve AB yaptırımlarını görmezden gelen Türkiye'nin üç büyük şirketi ABD tarafından İran'ın nükleer programını desteklediği yaptırımları deldikleri için kara listeye alınmışlardır (Milliyet, 2011).

Türkiye şirketlerine uygulanan yaptırım ve baskılar Türkiye'nin petrol ve doğalgaz tedarikinde çok önemli bir devlet olan İran ile ticareti önemli derecede etkilemiştir. Türkiye'yi enerji tedarikini sağlamak için altın üzerinden alışverişe zorlamıştır. Ancak bu durum ABD tarafından Türkiye ambargo kararlarını deldi algısıyla Türkiye aleyhine bir operasyona dönüşmüş, Türkiye finans sistemi ciddi bir yaptırıma maruz kalarak milyonlarca dolar zarar etmiştir. Bu durum Türkiye'nin cari açığını da tetiklemiştir (Çelik, 2011). Türkiye finans sistemi yapılan yaptırımlar sonrasında ulusal ve uluslararası kamuoyunda imaj ve prestij kaybı yaşamıştır. Bu karar, Türkiye'nin finansal sisteminin hedef alındığı Türkiye'yi Batı'da İran yaptırımlarını deldiği algısına maruz bırakmıştır. Türkiye finans sistemi güven kaybetmiş ve soruşturmalarla güvensizlik sürekli aşılmıştır.

İran nükleer programının neden olduğu krizin, Türkiye'nin enerji kaynağına güvenli bir şekilde ulaşmada yaşayacağı olası risklerin yanında ekonomik olarak Türkiye'yi etkileyecek ve ekonomik bir yükün altına koyacağı, İran kaynaklı yeni bir göç tehdidi ile karşılaşma riski de bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Suriye'den sonra en büyük ve uzun sınırını İran sınırı oluşturmaktadır. İran, 82 milyona aşkın nüfusu ile aynı zamanda Türkiye'nin en kalabalık komşusu olmuştur. (mfa.gov.tr, 2019). Bu çerçevede Türkiye'nin en uzun sınırını oluşturan 2011 Arap Baharı sonrası iç savaş yaşayan ve halen devam eden Suriye'deki iç savaşın bölge ülkeleri ve özellikle Türkiye için mali ve sosyal maliyetleri

büyük olmuştur ve sorunlar devam etmektedir. 14 Kasım 2019 itibariyle Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği verilerine göre; 3 milyon 684 bin 982 Suriyeli mülteci, Türkiye’de yaşamaktadır. Ocak 2019 yılı itibarıyla Suriyeliler için harcanan para 35 milyar dolar olmuştur (Euronews, 2019).

1979 İslam Devrimi’nden bu yana ABD’nin ve Batı’nın yaptırımlarına maruz kalan İran, ABD’nin İran’ın nükleer programını bahane ederek sıcak çatışmaya girmesi durumunda Türkiye yeni bir göç hareketi ile karşı karşıya kalabilir. Suriye ile kıyasladığımızda İran nüfusunun 3/1 oranında İranlının Türkiye’ye gelmesi, sosyal bir vaka olan göçün, Türkiye’ye ağır ekonomik maliyetleri olabilir. Ayrıca İran’ın savaşa girmesi ya da olası bir kaos senaryosunda ülkemiz ile Orta Asya arasındaki tampon bölge ortadan kalkacaktır. Böylece Afganistan başta olmak üzere Orta Asya’dan da Türkiye’ye beklenmedik bir göç kitlesi daha gerçekleşebilir. İran, Mülteci ve Afgan Bakan’ın verdiği 2018 istatistiklerine göre; İran’da iki milyona aşkın Afgan mülteci bulunmaktadır. Yine yapılan açıklamaya göre, mültecilerin yarısının İran’da oturma izninin olmadığı belirtilmiştir. İran, Vatandaşlık ve Göçmenlik Büro Başkan’ına göre, İran’daki toplam mülteci sayısının beş milyon olduğu açıklanmıştır (farsi.euronews, 2018). Kaos ortamında kaçan İranlı göçmenlerin İran nükleer krizine bağlı oluşacak yeni bir kaosta Türkiye üs ve sığınma ülkesi olarak seçildiğinde Türkiye, başta ekonomik olmak üzere birçok risk ile karşı karşıya kalmaktadır.

İran’ın nükleer programını ısrarla devam ettirmesi ABD’nin son çare olarak İran ile sıcak çatışmaya girme ihtimali; ABD’nin teknolojik silah sistemlerine karşı İran’ın konvansiyonel silahlarla asimetrik savaş yürütmesi bölgede kaosa neden olabilir. Enerji nakil merkezlerine yapılacak terör saldırıları Türkiye’nin, dünyanın en çok petrol üreten coğrafyası ile en çok tüketen coğrafyası arasında enerji nakil merkezi olma avantajını elinde alabilir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde Türkiye üzerinden giden enerji güzergâhlarını tahribata uğraması Türkiye’nin ekonomik çıkarlarını ve avantajlarını etkileyebilir.

3.2. Askerî Riskler

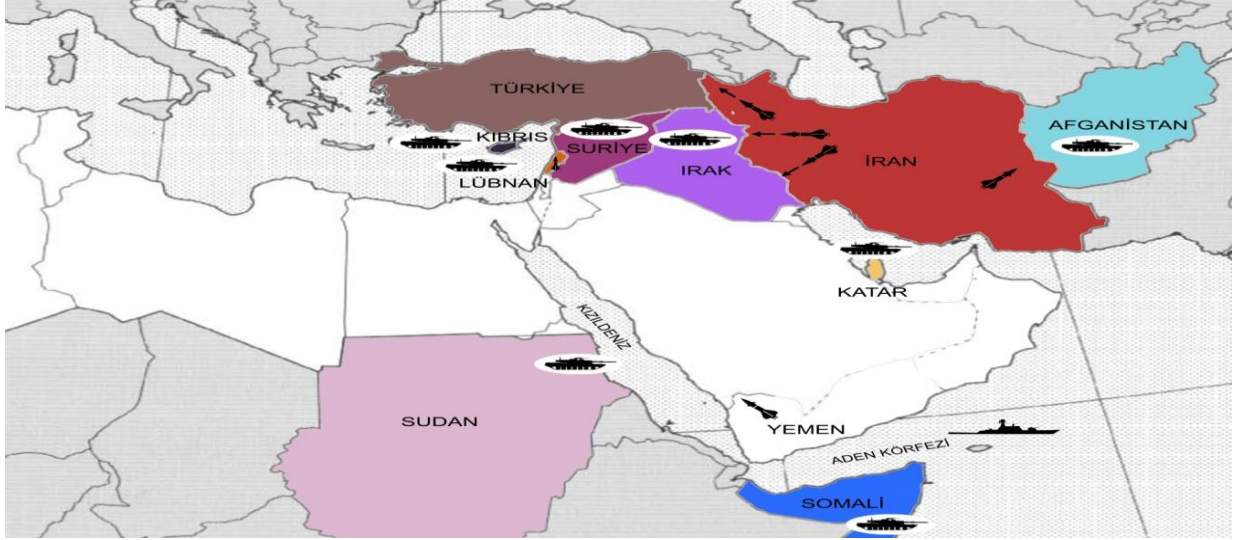
Türkiye ile İran arasında tarihten gelen rekabet ve mücadele 1979 İslam Devrimi’nden sonra da devam etmiştir. İki devletin güvenlik ve ideoloji çerçevesinde şekillenen komşuluk ilişkileri, iki ülkenin karşılıklı olarak dış politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. İran’ın dış politikasında Türkiye ile rekabet ve mücadelesi, 2000 yılından sonra İran’ın ABD ile yaşadığı kriz, iki ülkenin rekabetçi ve güvenlik eksenli dış politikasını değiştirmiştir. İran’ın 2000 yılından sonra ABD kuşatılmışlığına karşı kendisini savunmaya çalışmaya yönelik geliştirdiği balistik füzeler ABD ile İran arasındaki krizde Türkiye’nin güvenliği ve

bölgedeki askerî varlığı için tehdit oluşturmaktadır. Nükleer programında başarıya giden bir İran'ın, balistik füze teknolojisinde de ilerlemesi kısa, orta ve uzun vadede risk taşımaktadır. İran 1990 yılından günümüze kadar birçok füze geliştirip denemeler yapmaktadır.

İran 2003 yılında nükleer başlık taşıyabilecek Şahap-3 füzelerini deneyerek, bu füze ile İsrail, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi uzak ülkeleri vurabilecek kapasiteye ulaştığını göstermiştir (Çakmak, 2007: 100-101). İran balistik füze teknolojisinde elde ettiği başarısıyla ABD ile olası bir savaşta nükleer başlıklı silah atabileceğini kanıtlamıştır. Bu bağlamda kullanabileceği füzelerinin başında Şahab-1, Şahab-2 füzeleri ile çevre ülkeleri tehdit edebilirken, daha uzak hedefleri vurabilecek Şahab-3 füzeleriyle de Mısır ve Doğu Avrupa, İran'ın menziline girecek duruma gelmiştir. İran'ın elinde Doğu Avrupa'yı tehdit edecek füzelerinin varlığı, İran'ın Türkiye'nin herhangi bir noktasını vurabilecek teknolojiye ulaştığını, balistik füzelerin Türkiye'nin güvenliği için ne kadar önemli bir risk olduğunu kanıtlamıştır (Eisenstadt, 2001: 43-44).

Türkiye, İran'ın nükleer programıyla ilgili ilk defa 2005 yılında güncelleştirilen Milli Güvenlik Siyaset Belgesinde İran'ın nükleer programını değerlendirmiş sonuç olarak; İran tarafından geliştirilen nükleer faaliyetlerin ve balistik füzelerin Türkiye için belirsizlik ve risk yarattığını belirtmiştir. 2005 yılında alınan karar bir anlamda İran'ının nükleer hamlelerine karşı temkinli olması konusunda Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması için önemli bir adım olmuştur.

İran'ın nükleer programıyla birlikte nükleer silah gücünü elde etmesi, Türkiye'nin bölgesel güç olma mücadelesinde İran karşısında elini zayıflatabilir. Olası bir senaryoda Türkiye genelde Şii Hilal'i ve nüfuzunun güçlü olduğu bölgelerde ve stratejik noktalarda askerî varlığını konumlandırarak, İran ile bir hâkimiyet mücadelesine ve güçlü nüfuz alanı elde etme yarışına girmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu bölgesinde siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerinin yanında 2000 yılından sonra değişen dış politika stratejisi çerçevesinde bölgede askerî olarak varlığını güçlendirmek ve korumak için yeni hamleler yapmıştır.

Şekil 1. İran'ın Tehdidi Altında Olan Türkiye'nin Ortadoğu'daki Askerî Varlığı
Kaynak: (Nasr, 2006: 58-70)

Bu anlamda Türkiye 1995 yılında terör örgütü PKK'ya yapılan Çelik Operasyon'uyla Kuzey Irak'a girip geçici üs kurmuştur. Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden PKK terör örgütüne yapılan bu operasyonla, Irak ile Türkiye arasında tampon bölge oluşturularak Kuzey Irak'tan gelecek saldırılar engellenmek istenmiştir. Türkiye geçici olarak girdiği Kuzey Irak'ta 1997 yılında kalıcı askerî üs kurmuştur (Başbakanlık , 1995: 776). Kuzey Irak'taki kurulan askerî üslerin, PKK terör örgütü ile mücadele etmesinin yanında İran'ın desteklediği Haşdi Şabi örgütüne karşı Türkiye'nin varlığını ve bölgedeki İran'ın nüfuzunu dengelemiş, İran nüfuzunun yayılmasının önüne set olmuştur. 2015 yılında bölgedeki otorite boşluğunu fırsat bilen İran destekli Şii grup Haşdi Şabi terör örgütünün Türkmen'lere baskıları üzerine Musul valisinin davetiyle Türkiye, Başika bölgesinde yeni bir üs kurmuştur. Zamanla ihtiyaca göre Türkiye'nin bölgedeki askerî varlığı arttırılmıştır (Hürriyet, 2015).

Böylece Türkiye, askerî varlığını bölgedeki dengeleri ve çıkarlarını korumak, bölgesel rakibi İran ile Irak'ta alan ve nüfuz mücadelesi içerisinde bulunmuştur. Hem İran'ın hem Türkiye'nin Irak üzerinde daha çok etkili olmak istemesi ile iki devlet bölgede çıkarlarını sağlama almak için askerî varlıklarını güçlendirmişlerdir. İran'ın bu rekabet ortamında nükleer enerjiye ve kısa sürede nükleer silaha ulaşabilme ihtimali, Türkiye'nin çıkarlarını korumak için İran karşısında mücadele etmeden yetersiz kalma riskini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için Ortadoğu'da bulundurduğu askerî varlığı da İran'ın nükleer güce ulaşma ihtimali ile riskli duruma gelmektedir. Bu risk, Türkiye'nin diğer ülkelerdeki askerî varlıklarını da tehdit etmektedir. Lüban, Yemen, Suriye ve Irak gibi Şii nüfusunun yoğun olduğu yerlerde İran tehdidi daha çok öne çıkmaktadır.

Lübnan, İran'ın Şii Hilal'i projesinin Doğu Akdeniz'e açılan kapısı konumunda olup aynı zamanda İran için çok önemli stratejik bir konumdadır. İran'ın destekleriyle roket ve füzelere sahip Şii Hizbullah, Lübnan siyasetinde güçlü siyasi bir figür olmuştur. Lübnan meclisinde yer alan ülkede belli bir kitlesi olan Hizbullah, 2006 yılında İsrail ile savaştık kadar güçlü askerî donanıma sahip olduğunu göstermiştir. 12 Temmuz 2006 yılında Lübnan ve İsrail arasında çıkan krizin çatışmaya dönüşmesi üzerine, TBMM olağanüstü toplanarak BM Güvenlik Konseyi'nin 11 Ağustos 2006 yılında aldığı 1701 sayılı kararı gereği, BM Lübnan geçici görev gücüne (UN Interim Force in Lebanon/UNIFIL) destek olmak için TSK'yi Lübnan'a göndermiştir. TSK güçleri Lübnan'ın Sur şehrinde Lübnan Türk İstihkâm İnşaat Bölüğü kurmuştur. Türkiye burada eğitimden kültüre, sanattan eğitime, ekonomiden ticarete ve sağlıktan altyapıya yönelik yatırımlar gerçekleştirerek *askerî* varlığını güçlendirmiştir (TBMM, 2007).

Türkiye'nin bölgedeki askerî varlığının olduğu Katar'da, 19 Aralık 2014 tarihinde Ankara'da imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Katar Devleti Hükümeti arasında, "Askerî Eğitim, Savunma Sanayii ile Katar Topraklarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Konuşlandırılması Konusunda İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma, TSK'nin Katar aracılığıyla Körfezde askerî bir üs kurmasına onay veren en önemli adım olmuştur (T.C. Resmi Gazete, 2015). Arap Bahar'ıyla başlayan toplumsal gösteriler, Ortadoğu ülkelerini yeni bir dönüşüme sürüklerken, Katar'da Ortadoğu ülkelerinin yaşadığı değişim ve dönüşüm karşısında Türkiye'nin desteğini almıştır. Değişim ve dönüşüm sırasında yaşanan olaylar karşısında Türkiye, Katar'ın isteği üzerine üç bin askerden meydana gelen güçle Katar'ın yanında olmuştur (Cnnturk, 2017). Katar, Türkiye'nin askerî desteğini yanına alarak kendisini güvende hissetmiştir. Katar ile Türkiye'nin askerî iş birliği, Körfez bölgesi üzerine uzman olan Dr. Liga Mekki tarafından Türkiye-Katar ilişkilerin şöyle değerlendirilmiştir:

"Türkiye-Katar ilişkilerinin gelişmesinde öne çıkan vurgu, Türkiye'nin dengeleyici rolü olmuştur. Bölgede güç boşluğu bulunduğunu ve ABD'nin burada uzun süre kalmayacağını varsayarsak, bu güç boşluğunun bir şekilde doldurulacağı aşikârdır. Katar bu boşluğun Türkiye tarafından doldurulmasını istemektedir. Ayrıca Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasına yönelik destekler, Katar tarafından ilgiyle takip edilmektedir. Türkiye'nin Sünni gruplar içerisinde oldukça popüler olması yanı sıra, tüm taraflar ile ilişkilerinin bulunması Katar'ın politikasıyla uyumludur (Ortadoğu Analiz, 2010: 13-14). İran, Ortadoğu'da yaşanan değişim ve dönüşümü fırsata çevirerek alan kazanmak için Körfez ülkeleri başta olmak üzere

bölgedeki ülkeleri açıkça tehdit eder hale gelmiştir. ABD'nin Ortadoğu'da çekilme ihtimaline ve İran'ın körfez ülkelerine yönelik politikasına karşı, körfez ülkeleri dengeleyici güç ülke arayışında bulunmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin askerî üs kurması bölgedeki dengeler için önemli bir adım olmuştur. Türkiye'nin, Katar'a vermiş olduğu askerî destekle Hürmüz Boğaz'ında bulanma imkânı elde ederek stratejik bir adım atmıştır. (SDE, 2019).

İran'ın balistik füzelerinin ulaşabileceği menzilleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin bu ülkelerdeki askerî varlıklarının tehlikede olduğu görülmektedir. Bu hamlelerle Türkiye varlığı için risk olan gelişmelere karşı denge kurulmuştur. Ancak İran'ın nükleer güç olarak ulaştığı teknolojik gelişmelerin, İran'ın balistik füzeleriyle bütünleşmiş olacak şekilde gelişmesi, kurulan dengenin Türkiye'nin aleyhinde olacak riskleri ve tehditleri arttırmaktadır.

Türkiye Ortadoğu bölgesinde kurmuş olduğu askerî üslerle, İran'ın bölgedeki faaliyetlerine karşı stratejik hamleler yaparak varlığını güçlendirmiştir. Nükleer programına yatırım yapan ve bu alanda belli bir seviyeye gelen İran'ın, uranyumu zenginleştirerek elindeki balistik füzelere nükleer başlığın takılma ihtimali Türkiye'nin bölgedeki askerî varlığı için tehdit oluşturmaktadır. İran'ın, nükleer alandaki gelişmeleri bölgedeki nükleerleşmeyi tetiklemiş ve bölgeyi ciddi bir silahlanma yarışına koymuştur.

İran'ın elindeki uranyumu zenginleştirme çabaları, ABD'nin yanı sıra bölgenin diğer aktörleri İsrail başta olmak üzere Suudi Arabistan ve Mısır, İran'ın nükleer güç olmasından endişelenmişlerdir. İran'ın tam kapasiteyle nükleer güç olmayı başarması halinde bölgede başlayacak nükleer silahlanma yarışı, dünya nükleer güç dengesine ve bölgenin güvenliğine olumsuz yansımaları olabilir. Böyle bir tablonun oluşması bölgede güç dengelerinin değişmesine ve ülkeleri birbirine karşı açık hedef haline getirebilir (Barzegar, 2012: 314-316).

Ortadoğu'nun silahlanma yarışı nükleer gücün bölgede vekâlet savaşı yürüten terör örgütleri ve diğer örgütlerin eline geçmesini kolaylaştırabilir. Büyük devletler tarafından bölgede savaştan örgütlere nükleer başlıklı ya da konvansiyonel olmayan kitle imha silahları verilebilir ya da örgütler nükleer kriz kaynaklı olası bir kaosta silahları kendileri de ele geçirebilir. Ortadoğu'daki olası bu senaryoda silahlanma yarışı örgütlerin avantajına dönüşebilir. Bu çerçevede İran tarafından desteklenen Hizbullah'ın elinde çok sayıda askerî silah ve teçhizat bulunmaktadır. Hizbullah, askerî teçhizat bakımından İran'ın destekleriyle Fateh-110/M-600 kısa menzilli balistik füze, insansız muharebe hava araçları ve Katyuşa roketatarları, M113 zırhlı personel taşıyıcılar gibi bir ordu ile savaştan kadar, İran tarafından

silahlandırılmıştır. Bunun yanı sıra Hizbullah'ın elinde kimyasal silah olduğu da iddia edilmiştir. (Jones, 2019: 6-10).

İran'ın bölgedeki faaliyetleri ve bölge üzerindeki emelleri bölge ülkelerini endişelendirmektedir. Bu endişe İran'ın nükleer çalışmalarını ilerletmesi ve ABD'nin bölgede çekilmesine yönelik söylentileriyle de artmıştır. Türkiye bu denklemde bölgedeki gelişmeleri takip ederek bölgedeki askeri faaliyetlerini arttırmıştır. Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığını arttırması, İran'ın Şii politikası çerçevesinde hedeflediği stratejileri ve bölgede İran yayılcılığına karşı bir denge oluşturması beklenmektedir. İran'ın balistik füze teknolojindeki gelişmeleri, nükleer çalışmaları ve ABD'nin bölgede çekilme söylentileri İran'a bölge üzerindeki emellerine ulaşmada var olan öz güveni arttırmıştır. Bu denklemde Türkiye, İran yayılcılığına karşı denge unsuru olarak öne çıkmaktadır. Ancak Türkiye'nin hava savunma sistemlerinin zayıf olması, İran'ın balistik füze teknolojisinde önemli bir noktada olması ve nükleer alanda güç olmaya çalışması, Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığı için tehdit oluşturmaktadır.

3.3. Siyasi Riskler

1979 İslam Devrimi'nden sonra İran'ın Şii politikası, devrim ihracı, nükleer program ve balistik füze teknolojilerinde izlediği politikaları, İran'ın dünya siyasi gündeminde yer almasında etkili olmuştur. Tarihi ve siyasi süreç içerisinde izlediği politikaları yüzünden ABD ve AB ile ters düşen İran, uluslararası dengeyi gözeterek ABD ve AB'ye karşı Rusya ve Çin kartını kullanmıştır. İran, çok yönlü dış politikasıyla nükleer programını sürdürme mücadelesinden vazgeçmemiştir. İran'ın temel dış politikasının ve nükleer programını oluşturan politikaları, 1979 yılından sonra Türkiye için siyasi riskleri olmuştur. Türkiye ile 2000 yılından sonra gelişen ilişkilere rağmen İran'ın ABD ile yaşadığı uluslararası nükleer kriz, devrim ihracı ve Şii yayılcılığı gibi birbiriyle bağlantılı konular, Türkiye'ye yönelik siyasi tehditlere neden olmuştur.

İran'ın nükleer programında nihai hedefe ulaşmak için izlediği stratejileri, İran ile ABD ve AB arasında sert tartışmaları, sıcak çatışmaya varacak karşılıklı açıklamaların ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Türkiye iki taraf arasında kendi menfaatlerini korumak için, Türk dış politikası gereğince uygulamaya çalıştığı “çok boyutlu dış politikanın” sonucunda İran'a yaklaşımı, Batı tarafından “ksen kayması” olarak değerlendirilmiştir. 2009 yılında dönemin Başbakan'ı Erdoğan tarafından İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Formu panelinde, İsrail'e karşı söylediği “one minute” çıkışı, Mavi Marmara olayı ve BM Güvenlik Konseyi'nde İran yaptırımlarına karşı İran lehine Türkiye'nin

hayır oyu kullanması, eksen kayması tartışmalarına neden olmuştur (Reuters, 2009). Türkiye'nin değişen politikasını kabullenmek istemeyen Batı kamuoyu, bunun üzerine uzun dönemdir işlediği "Türkiye yüzünü doğuya çeviriyor." algısını böylece en üst seviyeye çıkartarak kamuoyunda işlemiştir. İngiltere, ABD, Almanya, Fransa gibi ülkelerden Avrupa'nın diğer ülkelerine: "Türkiyesiz bir NATO", "Doğuya doğru bir İslami Merkez", gibi Türkiye aleyhine propaganda ve kamu algısı işlenilmiştir (Çandar, 2010: 4-5). Aslında bu algı çalışması, Türkiye'nin Avrupa için ne kadar önemli olduğunu ve Avrupa'nın Türkiye'nin bulunmuş olduğu coğrafya da sadece yönünü kendisine çevirmesi gerektiğini bunun dışına çıkıldığında bu durumun Avrupa için endişe verici olduğunu göstermiştir.

Türkiye uygulamaya çalıştığı bu anlayış çerçevesinde hem Batı ile ilişkilerini sürdürmek hem de komşularıyla ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin izlediği bu politikası zaman zaman Batı tarafından eleştirilmiştir. Ancak ilk defa yüksek sesle, gerek uluslararası kamuoyunda gerekse ulusal kamuoyunda bir propaganda olarak gündeme getirilmesi Türkiye'nin İran'la ekonomik askerî ve siyasi ilişkilerinin zirvede olduğu 2010 - 2012 yıllarına denk gelmiştir.

Türkiye, Batı'da kendisine yönelik sürdürülen eksen kayması tartışmalarında haksızlık yapıldığını iddia etmiş, Türkiye'nin konumunun göz ardı edildiğini, Türkiye'nin çok boyutlu bir dış politikasının kavranmadığını açıklamıştır. Dönemin Başbakanı Erdoğan konuyla ilgili: "Biz sırtımız hiçbir zaman bir bölgeye ve ülkeye dayandırmayacağız" açıklamasını yapmıştır (Cnnturk, 2010). Türkiye'nin bu dönemde AB üyeliği ile ilgili attığı adımlar görülmeyerek AB fasılları üzerinden Türkiye'ye baskı yapılmıştır.

Aslında eksen kayması terimi, Batı'nın Türkiye'nin yönünü, ekseninin Asya'ya ya da komşularına çevirmesiyle sınırlı kalmamıştır. Eksen kaymasının diğer tarafından bulunan İran'da, NATO tarafından Malatya Kürecik'e konulan radar sistemine karşı aynı algıyı işlemiştir. İran'ın ABD ile yaşamış olduğu nükleer krizin çözülememesi bölgenin kaotik bir sürece evrilmesi ABD ve Batı'nın kendisini koruma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. ABD ve Batı'yı endişelendiren İran ve Kuzey Kore kaynaklı bir balistik füze saldırısı ihtimali olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda radar sisteminin Türkiye Malatya'ya kurulması kararlaştırmıştır. Daha önce Türkiye'ye eksen kayması suçlamasına karşı bu sefer İran ile ilişkilerin zirvede olduğu bir zaman diliminde, Türkiye, İran tarafından Batı ile iş birliği yapmakla suçlanmıştır. İran yaptığı açıklamalarla krizi tırmandırmaya çalışmış, durumu illeri bir seviyeye taşıyarak saldırabileceğini açıklamıştır. Türkiye bu iki olay karşısında ülkenin çıkarlarını göz ardı etmeden çok denklemlili bir sorunda başarılı çıkmıştır.

İran'ın nükleer programını geliştirmesinin doğal hakkı olduğunu savunmuş ve konuyla ilgili dünya kamuoyunu bilgilendirmiştir. İran, nükleer programın silah elde etmek için olmadığını asıl niyetlerinin nükleer enerjinin nimetlerinden faydalanmak olduğunu açıklamıştır. Ancak İran'ın atmış olduğu adımlar bölgede menfaatleri olan ABD ve AB tarafından masumane karşılanmamış, İran'ın amacının nükleer silah üretmek ve İslam dinini muhafaza etmek olduğunu belirtilmiştir (Bahgat, 2006: 307-327). ABD ile İran arasında İran'ın uranyumu zenginleştirmesinin neden olduğu nükleer kriz, ABD'nin İran'ın Ortadoğu'da Şialığı siyasetleştirerek Ortadoğu'da güçlü bir İran'ın ABD'nin bölgedeki hedeflerine ulaşmasında İran'ın tehdit olarak görülmesinde etkili olmuştur.

İran'ın Şii politikasını gerçekleştirmek için elde edeceği nükleer silahla bölgede caydırıcılığını artıracak olması İran'ı bölgenin dokunulmaz ülkesi konumuna taşıyabilir. İran'ın nükleer güç olması, İran nüfuzunun bölgede dengesiz bir şekilde yükselmesine neden olabilecektir. İran bölgede Şii politikası gereği kriz bölgelerinde varlığını gösterecek stratejiler izlemiştir. ABD'nin 2003 yılında Irak'a saldırması ve sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğunda İran, destekleriyle Irak'ta hükümet kuracak kadar güçlenmeleri diğer devletlerde dışlanmış Şii'ler için umut kaynağı olmuştur. İran, Şiilik kartını kullanarak bölgenin siyasetini etkilemek istemiştir (Nasr, 2006: 58-74).

Ortadoğu'da Şii'ler azımsanmayacak çoğunlukta ve bölgenin stratejik noktalarında varlığını devam ettirmektedirler. Ancak güçlü nüfuslarına rağmen bulunmuş oldukları bazı ülkelerde siyasi sistemde kendilerine yer bulamamışlardır.

Tablo 4. Ortadoğu’da İran Nüfuzunun Etkili Olduğu Şii Nüfusu Dağılımı

Ülke Adı	Oran (%)	Siyasal Durumu
İran	90-95	İktidarda Şii’ler var.
Türkiye	10-15	İktidarda Sünni’ler var.
Katar	15-20	İktidarda Sünni’ler var
Kuveyt	30-35	İktidarda Sünni’ler var
Bahreyn	65-75	İktidarda Sünni’ler var
Lübnan	45-55	Emel ve Hizbullah mecliste bulunuyor.
Yemen	25-30	Zeydi Şii’leri var. Ülkede iç savaş devam ediyor.
Suudi Arabistan	15-20	İktidarda Sünniler var.
Suriye	15-20	Nusayri’ler var.
Irak	45-55	Hükümet kuracak güçlüler.

Kaynakça: (Lipka, 2014)

ABD’nin Irak işgaliyle başlayan ve sonrasında güçlenerek devam eden Şii yayılcılığı, İran destekleriyle Sünni iktidarlara karşı kendilerini iktidara taşımak için çaba göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda 2004 yılında Yemen’de yaşanan iç savaş ile Şii’ler, İran desteğiyle gücü eline almak için Sünni iktidarla savaşmıştı 2004 yılında Yemen’de desteklenen Zeydi Şii’lerden sonra İran’ın, İslam Devrimi’nden bu yana desteklediği Lübnan’daki Hizbullah, 2006 yılında İsrail ile savaşmış ve Lübnan siyasetinin belirleyici aktörü olmuştur (Cole, 2006: 20). Lübnan’da en son yapılan parlamento seçimlerinde İran destekli Hizbullah ve Emel Hareket’leri mecliste 28 sandalye alarak Şii’lerin temsilcileri olarak meclise girmişlerdir (Risk, 2018: 17-18).

Ortadoğu’da İran’ın 1979 İslam Devrimi’nden sonra etkili olduğu Şialık hedefleri için önemli gördüğü ülke Suriye olmuştur. İran ile Suriye tarihi süreç içerisinde birlikte hareket etmiştir. Bu birliktelik 2011 Arap Bahar’ından sonra Suriye’nin yaşadığı iç savaş sırasında da devam etmiştir. Arap Baharı’yla Ortadoğu ülkelerinde demokrasi hareketleri başlamıştır. Demokrasi için sokağa dökülen insanlar, mevcut iktidarların sert tepkisiyle karşılaşmış; özgürlük, demokrasi, hukuk ve adalet için yapılan muhalif gösteriler iktidar ile göstericiler arasında sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Demokrasi hareketi ile ortaya çıkan Arap Bahar’ı

Tunus, Libya, Bahreyn, Arabistan ve en son olarak Suriye’de rejim karşıtı çatışmalara dönüşmüştür (Emin, 2016: 123).

İran, Suriye’nin yaşadığı iç savaşta Suriye rejimine ekonomik, askerî ve siyasi desteklerini sürdürmüştür. Arap Baharı ile iç savaşın olduğu Suriye’de Şii milisler aracılığıyla İran Suriye’de alan kazanmak için savaşmıştır. İran hedefine ulaşmak içinde Velayet-i Fakih ideolojisini taşıyan gönüllü Şii savaşçıları bölgeye göndermiştir. İran Suriye’deki Şii’leri desteklenmesi içinde Lübnan’da bulunan Şii Hizbullah’ı bölgeye göndermiştir. Suriye’deki Hizbullah aracılığıyla hem İran’a etki alanı açılmış hem de rejimin devamlılığı sağlanmıştır (Rabil, 2007: 43-51). İran’ın bölgedeki etkinliğinin artması, Şii’lerin bölgede daha çok cesaretlenmesine neden olmuştur. Bu aynı zamanda İran’ın bölgesel diğer aktörlerin işlerine karışma için İran’ın elini güçlendirmiştir.

2004 Yemen iç savaşı, 2006 Hizbullah-İsrail Savaşı, Irak merkezi yönetiminde söz sahibi olması, Iraklı Şii’lerin hamiliğini üstlenmesi ve 2011 Arap Baharı ile Suriye’de çıkan iç savaşta rejimi korumak adına Şii milislerin alan kapması, İran’ın bölgedeki gücünü ve nüfuz alanını bize göstermiştir (Pirinççi, 2011: 61-84). İran, ABD tarafından nükleer programının neden olduğu krizi kullanarak Şii yayılcılığını daha kuvvetli bir şekilde sürdürmektedir. ABD tehdidini öne sürerek geliştirdiği enstrümanlar, İran’ın güvenlikçi bir politika izlemesine neden olmuştur. Güvenlikçi politikaların sonucunda Irak, Suriye, Lübnan ve son olarak da Yemen’de gücünü arttırmayı başarmıştır (Serhan, 2018: 51-52).

Türkiye ile İran arasında tarihten gelen bölgesel liderlik, stratejik çıkarlar alanındaki rekabeti göz önünde bulundurduğumuzda İran’ın nükleer programında başarılı olması ABD ile sorunun çözülmesi Şii yayılcılığında ya da Şii Hilal’i hayalini elde etmede İran’a büyük bir avantaj sağlayabilir. Dünyanın önemli bölgelerinde Şii nüfusunun çoğunlukta olması ve İran’ın Şiiliği kullanarak Türkiye’nin bölgedeki konumu karşısında jeostratejik güç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Gündoğan, 2010: 191-193). İran’ın nükleer güce ulaşması, Türkiye’nin bölgedeki siyasi çıkarlarını bölge üzerindeki nüfuzunun azalmasına neden olabilir. İran’ın elindeki güçle Azerbaycan, Irak, Suriye, Lübnan, Yemen ve Bahreyn gibi ülkeleri desteklemeye başlaması, Ortadoğu’da derin bir şekilde mezhep kavgasına dönüşebilir. Bölgede mezhepsel iktidarı elinde bulunduran İran, Türkiye’nin siyasi varlığının etkisini azaltabilir ve bölgedeki güç dengesini İran’ın lehine çevirebilir.

Tablonun içine dâhil edilmeyen ancak demografik yapısında önemli Şii nüfus bulunduran: Azerbaycan (%65-75), Afganistan (%10-15), Pakistan (%10-15) ve Tacikistan’da (%5) bulunan nüfusun İran egemenliğine girdiğinde, geniş bir alana yayılan Şii nüfusla

beraber nükleer silah üretebilecek güce kavuştuğunda, Ortadoğu'daki tüm denklemlerin yeniden bozulması ihtimali bulunmaktadır. İnan, bu gçle bölgesel gç olmaktan çıkıp küresel bir güç haline gelebilir. ABD ile İnan arasında kırk yıla aşkındır devam eden nükleer krizin, İnan'ın şialığı kullanarak bölgede siyasi olarak güçlendirmiştir. İnan'ın bu mücadele sırasında her geçen gün şii Hilali hedefini gerçekleştirmeye daha çok yaklaşmış ve kara köprü projesi içinde alan kapmaya başlamıştır.

İnan'ın şialığın hamiliği ile ve mezhebin temsilcisi tutumlarıyla şialık mezhebi üzerinde bölgesel olarak güçlü yumuşak güce sahiptir. Bu gücü İnan'a bölgede etkili bir aktör olma avantajı sağlamaktadır. Ancak İnan'ın; Tahran, Bağdat, şam ve Beyrut ekseninde hamleler yaparak bir şia hattı "kara köprü" oluşturmasında İnan'ın, dini retorik üzerinden etkisini göstermektedir (Clawson, Ghaddar, & Uskowi, 2018).

ABD'nin 2003 yılında Irak işgali sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğunda faydalanan İnan, şialık üzerinden daha çok etkili olmaya başlamıştır. şialık üzerinde etkili olan İnan büyük nüfuz elde ederek Bağdat'ın siyasetinde kilit bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. 2006 yılında gerçekleştirilen Irak genel seçimlerinde, Irak'ın başına şii Başbakan Maliki geçti. İnan böylece şii olan bir başbakanı başa geirterek etki alanını genişletmiştir (Korkmaz, 2016).

Bu hat için önemli bir noktada bulunan diğer kilit lke Lübnan'da da İnan, yine şiilik kartını kullanarak 128 sandalyenin olduğu Lübnan meclisinde 21 sandalye kazanarak büyük bir başarı elde etmiştir. Yıllardır Hizbullah üzerinde etkili olan İnan, şii Hizbullah'ın meclise taşınmasında büyük rol oynamıştır (Aljazeera, 2014). Hizbullah'ın zaferi bir anda olmamış, 1979 yılından beri İsrail ve Suriye'ye karşı İnan İslam Cumhuriyet'i tarafından desteklenmiştir. Bu destek İnan'ın bölgedeki yükselişi ve güçlenmesinin kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Hizbullah 2011'de Suriye'de yaşanan i savaşla birlikte nüfuzunu ve gücünü arttırmaya devam etmiştir (DW, 2018).

Şekil 2. İran'ın Kara Köprüsü
Kaynakça: (Clawson, Ghaddar, & Uskowi, 2018).

İran'ın oluşturmak istediği eksen için önemli ve stratejik bir yerde bulunan diğer bir ülke de Suriye olmuştur. Şam, 2011 Arap Bahar'ından sonra yaşadığı iç savaştan sonra uluslararası devletlerin müdahalesiyle parçalara bölünmüştür. İran'da bu hat üzerindeki emellerine ulaşmak için Baas rejimine kendi çıkarları için destek vererek tarafını belli etmiştir. Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'nın derlediği verilere göre, Ocak 2012 ile Ocak 2018 arasında İran destekli milisler Suriye savaş sahasında üç bin kayıp vermiştir. Suriye'de öncelikli olarak kendi kuvvetleri yerine Hizbullah'ı konuşlandırmayı tercih eden Tahran, 535 İran uyruklu asker ve 10'u aşkın generalini kaybederken, aynı sürede 1,213 Hizbullah milisi ve 75 subayı da ölmüştür.

İran'ın yumuşak gücü ile elde etmek istediği hat üzerindeki engel, kendisini nükleer programından dolayı dünya siyasetinde izole eden ABD'nin varlığıdır. Suriye'nin Kuzey'inde İran'ın çizmek istediği hatta set çeken ABD, İran'ın Şiilik nüfuzu üzerinde yapmak istediği stratejik hamlesini şimdilik engellemiştir. Ancak İran, buradaki mücadelesinden vazgeçmemiş, İran, Şam engellini aşmak için Hizbullah üzerinde Şii nüfusun çok olduğu İslam ülkelerinde devşirdiği 20 bin Hizbullah milisiyle ve yıllık 6 milyar dolara yaklaşan maddi destekle hem hattı açmak hem de Ortadoğu'daki varlığını pekiştirmek için vekâlet savaşlarıyla mücadelesini sürdürmektedir (Kazman, 2016: 23-25).

İran'ın bu hamlesinin gerçekleşmesi, İran'ın Şii nüfusunu kullanarak Türkiye'yi güneyde kuşatması anlamına gelmektedir. Buna karşı Türkiye'nin Ortadoğu ile siyasi, askerî, ekonomik, dini ve kültürel bağlantısını önüne set çekilmesi tehlikesi ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu ile bağlantısının koparılması, Türkiye'yi siyasi denge unsuru olmaktan çıkarabilir ve başta siyasi olmak üzere Türkiye'nin Ortadoğu'daki çıkarları tehlikeye girebilir. İran'ın nükleer güce ulaştığında Türkiye'yi denge unsuru olmaktan çıkaracak diğer siyasi tehdit, İran'ın devrim ihracı politikası olmuştur.

Devrim ihracı İran'ın 1979 yılından sonra bölgedeki etkinliğini artırmak için uygulamaya geçirdiği dini, politik ve siyasal hamlesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İran'a 1979 yılında gerçekleşen devrimden sonra ABD ve Batı tarafından ambargo uygulanmış, ABD ve Batı ile ilişkileri kopma seviyesine gelmiştir. Bu dönemde İran'ın, Irak ile uzun süren bir savaşa girmesi rejimi bölge ve dünya siyasetinde yalnız bırakmıştır. İran'ın bölgesel ve küresel ölçekte tecrit edildiği bir zaman diliminde Türkiye tarafsız kalarak Irak ve İran ile ilişkilerini geliştirmeyi ve sürdürmeyi başarmıştır. Ancak Türkiye'de gerçekleşen 1980 darbesinden sonra Türkiye, rejim tarafından yapılan darbenin ABD eliyle gerçekleştiğini bahane ederek iyi giden ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Rejime göre; "Türkiye Allah'ın ve Peygamberi'nin kuralları yerine Atatürk'ün kurallarını uygulamaya çalışıyor." açıklamasından sonra Türkiye, İran'ın rejim ihracı tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (Saray, 1999: 157-158).

İran bu çerçevede Türkiye'de etkisi altına aldığı vakıf ve dernekler aracılığıyla politikalarını sürdürmüştür. Dernekler ve vakıflar doğrudan İran Devrim Muhafızları Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyette bulunmuştur. İran'ın devrim ihracı faaliyetleri Türk Siyasi Tarihi açısından önemli olan 28 Şubat post modern darbesi gerçekleşmesi üzerinde etkili olmuştur. Darbeye giden süreçte Ankara Sincan'da düzenlenen "Kudüs'ü Anma Gecesi" etkinliklerinde dile getirilen söylemler de etkili olmuştur (Olson R. , 2005: 34-36). İran bu dönemde bölgesel krizleri ve devletlerin zaaflarını kullanarak İran İslam Devrim Sistem'ini ihraç etmek için uğraşmıştır. Bu çerçevede İran'ın hedef aldığı devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Türkiye kendisine özgü kurumsallaşmış demokrasi ve devlet yönetimiyle rejim ihracı politikasına karşı durmayı başarmıştır. Türkiye bundan sonraki süreçte, İran'ın ABD karşısında nükleer güç mücadelesini kazanma senaryosu, İran'ın devrim ihracı yapılacak ülkeler arasında bulunan Türkiye'yi, İran'ın hedefi haline getirme tehdidi taşımaktadır. İran'ın nükleer alandaki başarısı laik ve demokratik yönetimin hâkim olduğu sistem için risk olarak görülmektedir.

2011 yılında NATO'nun balistik füzelerden gelecek saldırılara karşı sınırlarına koyduğu füze savunma radar sistemi ile İran ile bahar havasında geçen siyasi ilişkileri bir anda yerini sert söylemlere ve tehditlere bırakmıştır. Türkiye'nin doğu sınırları için önemli olan İran, Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyasının çatısı konumunda bulunmaktadır. Füze savunma radar sistemi yüzünden Türkiye, Orta Asya bölgesine açılan kapısı İran'ı kaybedip yüzünü tamamen batıya dönmek, Türkiye'nin çok boyutlu dış politikasına ters düşmektedir. Türkiye doğu batı güç dengesini bozmamak için İran'ın sert ve tehditkâr açıklamalarını ve batılı müttefiklerinin eksen kayması eleştirilerini göz ardı etmeden sağduyulu ve diplomasi kanallarıyla İran nükleer krizinin sebep olacağı siyasi riski bertaraf ederek iki tarafla diyalogunu sürdürmüştür.

Türkiye bu süreçte hem Rusya'nın hem de komşusu İran'ın tutumundan çekinmiştir. Bölgedeki dengeleri ve siyasi konjonktürü göz önünde bulunduran Türkiye, İran tarafından gelen üst düzeydeki sert açıklamalar karşısında İran'ın Türkiye'ye karşı sert söylemlerin dile getirilmesini engellememiştir. Türkiye'nin ABD ve AB'ye yanaşması İran tarafında sert bir dil ile eleştirilmiştir. Türkiye'de İran'ı kaybetmemek siyasi çıkarlarını riske atmamak için İran'ın tereddütlerini ortadan kaldırma garantisi vermiştir (Şafak, 2011). İran'ın nükleer çalışmasının, uluslararası alanda nükleer silaha dönüşmesi olasılığına karşı İran'a karşı sergilenen politikalar, Türkiye ile İran arasında 2000'li yıllarda geliştirilen "karşılıklı iş birliği ve güven içinde komşuluk ilişkilerine" zarar vermektedir. 1990-2000 yıllarında karşılıklı sert söylemler siyasi atmosferi sertleştirdiğinde Türkiye ve İran bir araya gelememiş izlenen politika iki ülkenin siyasi çıkarlarına ters olmasına rağmen birlikte hareket edilmiştir. 2000 senesinden Türkiye konumu itibarıyla bu çerçevede oluşan siyasi riski olan hamlelerden kaçınmıştır ya da denge içerisinde olaylara yaklaşmıştır. Türkiye doğu batı denklemi içerisinde siyaseten olayların içerisinde bulunmak zorunda kalmış, bu çerçevede gelişen nükleer krizin yansımalarında etkilenmektedir.

ABD'nin İran'a yaptırımları ile İran'ı baskı altına almasında Türkiye'nin askerî, ekonomik ve siyasi olarak menfi yönde etkilenmemesi mümkün bulunmamaktadır. ABD tarafından İran'a uygulanacak yaptırımları enerji arzını özellikle petrol ihracatına yönelik kapsamlı yaptırımları petrol fiyatlarının yükselişe neden olacağı için Türkiye'nin enerjiyi pahalı elde etmesine neden olmaktadır. Böyle bir durum karşısında Türkiye'nin cari açığı artacağından İran'ın nükleer programında dolayı meydana gelecek bir yaptırım Türkiye'deki ekonomik gelişmeyi olumsuz etkileyecektir. Türkiye ekonomik olarak enerji kaynaklarını garanti altına almak için yeni enerji politikaları belirlemektedir. Askerî olarak bölgedeki

varlığını güçlendiren Türkiye'nin, İran ile karşı karşıya gelme ihtimaline karşı İran'ın balistik füzelerle Türkiye'nin güvenliğine zarar vermemesi için savunma sanayisi ve balistik füze teknolojileri geliştirilmektedir. Siyasal anlamda daha realist stratejiler ortaya koyan Türkiye bölgesel ve küresel olaylarda Türkiye'nin siyasi çıkarlarını koruyacak sağlam adımlar atmaya çalışmaktadır.

Türkiye İran'ın barışçıl nükleer çalışmalarını savunmuş diğer ülkeler gibi İran'ında bu alanda çalışma yürütmesini desteklemiştir. Ancak bölgede etrafı nükleer silahla ya da nükleer silah kapasitesine sahip ülkelerle çevrilmesini askerî ve güvenlik bağlamında riskli bulmaktadır. Bir asra yakındır barış, demokrasi ve huzur görmeyen Ortadoğu ülkeleri son dönemlerde mezhepsel ayrışma üzerinde ve bölgedeki güç dengelerini kendi lehine çevirmek için silahlanma yarışına girmişlerdir. İsrail'in nükleer silaha sahip olması ve İran'ın nükleer silah üretme kapasitesine erişmesi bölgedeki dengeleri değiştireceğinden bölgedeki ülkelerin (Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Yemen ve Mısır) kendi güvenliklerini sağlamak için nükleer faaliyetlerini yeniden başlatmışlardır. Bölge ülkelerinin nükleer programlarını başlatma kararları kısa vadede olmazsa uzun vadede çatışmaların daha çok şiddetleneceğine işaret etmektedir. Nükleer silahlanma yarışı içine girecek devletler Türkiye'nin güvenliğini daha çok tehdit eder duruma gelecektir. (DW, 2018)

İran'ın 2010 yılındaki müzakerelerden sonra nükleer enerjiden vazgeçmemiş, bir yıl sonra Tahran'ın nükleer silah üretebilecek malzemeleri imal edebildiğini iddia etmiştir. Şahab-3 (1500 km) balistik füze ile İsrail'i vurabilecek teknolojiyi elde ettiğini açıklaması üzerine, başta ABD ve İsrail kamuoyu başta olmak üzere dünya kamuoyunun gündeminde Ortadoğu'da ABD, İsrail ve İran arasında yeni sıcak bir çatışma olasılığını arttırmıştır (Melman & Mizrahi, 2011). ABD, 2015 yılında imzalanan Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) anlaşmasının İran'ın sadece nükleer programını kapsadığını, balistik füzelerle ilgili eksik bir anlaşma olduğunu, bu durumun ABD çıkarlarına uymadığı daha çok İran lehine olduğunu öne sürerek tek taraflı olarak Mayıs 2018 yılında JCPOA anlaşmasından çekilmiştir. Ancak İran ile ilişkilerinin beklenmedik bir şekilde çatışmaya doğru gitmesiyle birlikte bölgede ekonomik, politik ve askerî ağır sonuçları olacak bir tabloyu ortaya çıkarmaktadır. Bu çatışmacı siyaset bölgedeki vekâlet savaşlarını arttırma ihtimalini tetiklemiş en önemlisi ABD ve bölgedeki diğer devletleri İran'ın füzelerinin hedefi haline getirme riskini de arttırmıştır. (Global Conflict Tracker, 2019).

P5+1 ülkeleriyle İran arasında imzalanan Ortak Eylem Anlaşma'sından ABD'nin çekilmesiyle İran'ın, uygulanan yaptırımlar ve ambargolarla uluslararası sistemden tecrit edilmesine rağmen, İran'ın nükleer programını yaptırımlara hatta sıcak çatışmaya varacak ABD tehditlerine rağmen nükleer programını devam ettirmesi, ABD ile İran arasındaki sıcak çatışma ihtimalini güçlendirmiştir. İran'a olası askerî bir müdahale, bölgeyi istikrarsızlık ve belirsizliğe sürükleyecektir. Bölgenin düşeceği istikrarsızlık ve belirsizlik Türkiye'yi de etkileyecektir. Türkiye siyasetinde stratejik müttefiki ABD ile komşusu İran arasında taraf tutmaya zorlanabilir. Türkiye'nin iki taraf için önemli bir ülke olması Türkiye için bir risk meydana getirmektedir. Türkiye ABD'yi desteklerse, bu durumda Türkiye'yi İran'ın balistik füzelerinin hedefi haline getirmektedir. İran tarafını tutan bir Türkiye'yi, ABD terör kartı üzerinde zor durumda bırakmak için hamleler yapacaktır. Sıcak çatışmanın her iki durumu Türkiye açısından riskli görülmektedir. ABD ile İran arasında nükleer krizin sebep olacağı sıcak çatışmanın çıkması halinde, Ortadoğu'nun tüm ülkelerini etkileyecek yeni bir kaos ortamı meydana çıkacaktır. İran ABD'nin saldırısı sonrasında Şii nüfuzunu kullanarak ABD'ye karşı asimetrik savaş başlatma potansiyeli taşımaktadır. Türkiye'nin taraf seçmeye zorlanmasıyla ABD saflarında yer alma olasılığı, İran'a yapılacak silahlı müdahalede Sünni olan Türkiye ile Şii olan İran, mezhepsel bir çatışma üzerinde karşı karşıya gelebilir.

Nükleer enerjinin Ortadoğu bölgesinde yayılması nükleer enerjinin, enerji üretimine katkısının yanında "ikiyüzlü bir kullanımı" olması bölge siyasetinde korkuya neden olmaktadır. 1979 yılından sonra İran'ın büyük bir arzu ile nükleer enerjiye sahip olma isteği, İsrail'in açıklanmayan nükleer silahlarının varlığı iddiası bölgede siyasetin daha çok sert bir şekilde yapılmasına neden olmuştur. Bölgede oluşan bu sert rüzgâr ABD'nin İran'a karşı siyasetiyle İran'ın buna karşılık nükleer enerjiye sahip olma arzusu bölge ve dünya siyasetinin dikkatini bölgeye çekmiştir. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel politikalarının, İsrail ve İran arasında yaşanan siyasi çatışma arasında kalmasına neden olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TÜRKİYE AÇISINDAN BARINDIRDIĞI FIRSATLAR

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra İran'ın nükleer programına yoğunlaşması bölgede çıkarları olan ABD'nin ve Avrupa'nın tepkisini çekmiştir. ABD, 1979 yılından sonra İran'ın nükleer programına yönelik tedbirlerini sertleştirerek İran nükleer programına karşı olduğunu her fırsatta deklare etmiştir. ABD'nin tavrına karşı İran, denge stratejisi izlemiş, nükleer programını sürdürmek için Rusya ve Çin kartını kullanarak, ABD ve AB'nin sert politikalarına karşı dengeleyici bir adım atmıştır. Denge stratejisi ve bu denklem içinde ABD ve Batı tarafından uygulanan yaptırımlar ve ambargolar İran nükleer programının neden olduğu krizin bölgesel ve küresel etkisini artırarak devam etmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda İran'ın ABD tarafından tecrit edilmiş olması, İran'ın nükleer programındaki ısrarı ve sergilediği iradenin uzlaşmaz tavrının devamıyla derinleşen nükleer kriz, Türkiye'ye ekonomik, askerî ve siyasi fırsatlar sunmuştur. Krizlerin doğru okunduğunda devletler tarafında stratejik politikalar izlendiğinde krizler fırsata dönüşmektedir. Bu bölümde İran nükleer programının neden olduğu krizin Türkiye'ye ekonomik, askerî ve siyasi fırsatları neler olmuştur? Sorusuna cevap bulmak için irdelenecektir.

Bölüm içerisinde ekonomik fırsat başlığı altında Türkiye'nin nükleer enerji faaliyetleri ve süreci, İran ile gelişen turizm ve oranları, İran'dan gelen yatırımlar, Türkiye'nin enerji transit merkezi olması değerlendirilmiştir. Askerî başlık altında nükleer silahlanmaya zemin, Türkiye'nin kendini savunma politikasına yönelme ve bölgedeki nükleer denge ele alınmıştır. Üçüncü bölümde siyasi fırsatlar başlığı altında İran ile teröre karşı iş birliği, Şii politikasının dengelenmesi ve Türkiye'nin arabuluculuk rolü işlenmiştir.

4.1. Ekonomik Fırsatlar

Türkiye ile İran arasında 1979'dan sonra başlayan İslam rejiminin ihracı sorunu, terör örgütlerine destek verildiği iddiası bu çerçevede gelişen karşılıklı yapılan açıklamalar ve ABD ile İran arasındaki nükleer program krizi, iki devlet arasında beklenen ekonomik potansiyelin oluşmasını engellemiştir. Ancak 2000'li yıllardan sonra AK Parti'nin başa geçmesiyle, İran ile Türkiye arasında siyasi, askerî ve ekonomik alanlarda ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Türkiye 2002 yılından sonra daha yapıcı ve pragmatist politikalarla komşularıyla iyi ilişkiler sürdürmeye gayret göstermiştir (Pusat, 2004: 93-96).

Yapıcı ve denge siyaseti, İran ile ticaret hacminin gelişmesine katkı sağlayarak 2000 yılından sonra gelişen ekonomik ilişkilere yansımıştır. Türkiye bu tarihten sonra ekonomik hamlelerini komşularıyla da geliştirmeye başlamış ve gelişen iyi ilişkiler kısa zaman içinde komşularıyla olan ekonomik ilişkilerine de yansımıştır. İran'ın bölgesel ve küresel anlamda yaşadığı sıkışmışlığına ve tecrit edilmesine rağmen, Türkiye'nin yeni dış politikasıyla birçok alanda gelişme sağlayan ilişkiler, ekonomide de yükselişe ve iş birliğine dönüşmüştür. Türkiye 2000 yılından sonra 560 kilometrelik sınırını paylaştığı komşusu İran ile dış politikasında değişikliğe gitmiş, bu değişiklikten sonra Türkiye İran arasında içişlerine karışmama, karşılıklı saygı, sevgi ve iyi komşuluk prensipleri çerçevesinde ilişkilerin sağlam zeminde ilerlenmesi amaçlanmıştır (mfa.gov.tr, 2011).

İran'ın ABD ile nükleer programının sebep olduğu krizin derinleşmeye başladığı 2002 yılından sonra, Türkiye ile İran arasında devrimden sonra tarihin en iyi ilişkilerinin başlangıcı olmuştur. Türkiye enerji bağımlılığında Rusya'ya karşı enerji alternatifleri oluşturmak için İran'la ilişkilerini geliştirmek için uğraşmıştır. İran ise ABD ve AB ile girmiş olduğu nükleer kriz nedeniyle zor bir süreçte geçmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin iyi bir pazar olması ve İran'ın uluslararası siyaset arenasında yalnızlaştırılması bölgenin iki güçlü devletini birbirine yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma zamanla derin ekonomik iş birliğine dönüşmüştür. 2000'li yıllardan sonra İran'ın nükleer programının krize dönüştüğü, yaptırımların sıklaştığı ve kapsamının genişletildiği dönemlerde, İran ile Türkiye arasında ticaret hacmi artmıştır.

Tablo 5. 2000 Yılı Öncesi ve Sonrası İran-Türkiye Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Ülkeler	1996			2012		
	İhracat	İthalat	Toplam	İhracat	İthalat	Toplam
Türkiye	297.521	806.335	1.103.856	9.921.602	11.964.779	21.843.204

Kaynak: TÜİK

İran'ın nükleer güç olmasını engellemek için ABD öncülüğünde BM Güvenlik Konseyi tarafından; Temmuz 2006 1696 sayılı karar, Aralık 2006 1737 sayılı karar, Mart 2007 1747 sayılı karar, Mart 2008 1803 sayılı karar, Eylül 2008 1845 sayılı karar ve Haziran 2010 1929 sayılı yaptırım kararları çıkartılmıştır. Çıkartılan yaptırım kararları Türkiye için fırsata dönüşmüş iki ülke arasında toplam ticaret hacmi yaptırımların uygulandığı tarihte yükselmiştir. İran'ın nükleer hedeflerine ulaşmak için izlediği stratejiler, ABD ile İran

arasında kriz olmaktan çıkıp uluslararası bir kriz haline dönüşmüştür. İran'ın 2000 yıllarından sonra nükleer alanda yaptığı çalışmaları, uzlaşmaz ve çatışmacı politikaları başta ABD olmak üzere Batı devletlerini İran'a karşı tedbir almaya sevk etmiştir. Krizin derinleşmesi ve müzakerelerin başarısız olması tedbir olarak yaptırımları ve ambargoları öne çıkarmıştır. ABD öncülüğünde İran'ın nükleer programını engellemek için uluslararası geçerliliği olan yaptırım ve ambargo yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 6. Yaptırımların Uygulandığı Tarihlerde Türkiye-İran Ticaret Hacmi (Milyon\$)

Tarih	İhracat	İthalat	Toplam
2006	1.066.902	5.626.394	6.693.296
2007	1.441.190	6.615.394	8.056.584
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449
2010	3.044.177	7.645.008	10.689.008
2011	3.589.635	12.461.532	16.051.167
2012	9.921.602	11.964.779	21.886.381
2013	4.192.511	10.383.217	14.575.728
2014	3.886.190	9.833.290	13.719.480
2015	3.663.760	6.096.254	9.760.014
2016	4.966.176	4.699.777	9.665.953
2017	3.259.270	7.492.104	10.751.374
2018	2.392.778	6.931.258	9.324.036

Kaynak: TÜİK

2005 yılında Ahmedinejat'ın sert ve çatışmacı tutumu var olan nükleer krizi tırmandırması, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlaması üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konsey'i tarafından alınan Temmuz 2006 1696 sayılı karar ile Aralık 2006 1737 sayılı karar ile İran'a yönelik yaptırım kararı alınmıştır. 2006 yılında İran'a uygulanan yaptırımlardan sonra, Türkiye İran'a 1.066.902 milyon dolar ihracat yapmış, bunun karşılığında İran'dan 5.626.394 milyon dolar ithalat yapılmıştır. Yaptırımların uygulandığı

2006 yılı toplam ticaret hacmi 6.693.296 milyon dolar gerçekleşmiştir. Yaptırımların uygulandığı tarihlerde İran ile Türkiye arasında toplam ticaret hacmi artmıştır. 2012 yılından sonra İran ile ticaret hacmi inişli çıkışlı bir döneme girmiştir. 2018 yılı itibariyle İran'a yapılan ihracat 2.392.778 milyon dolar iken İran'dan yapılan ithalat miktarı 6.931.258 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılından sonra ticaret hacmi daralmış ama Türkiye ile İran arasında dengenin genel olarak Türkiye lehine kapandığı görülmüştür.

ABD öncülüğünde BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan yaptırım kararlarına rağmen Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi artmıştır. Türkiye'nin alınan kararlara rağmen İran ile olan ticaret hacmini genişletmesi Türkiye'nin krizi fırsata çevirebilme başarısı olarak değerlendirilebilir. Yaptırımlar daha çok İran'ın nükleer programına ve İran'ın nükleer güç olmasını engellemeye yönelik olduğu için, Türkiye'ye etkisi kısıtlı olmuş ancak İran'ın yönünü Türkiye'ye dönmesinde etkisi fazla olmuştur. İran'ın yönünü Türkiye dönmesi Türkiye'nin enerji arz güvenliği ve ikili ticaret için önemli bir adım olmuştur. Türkiye böylece Rusya enerji bağımlılığına karşı İran seçeneği ile Rusya'ya karşı politik adımlar için avantajlı elde etmiştir. Ancak İran'ın nükleer programından kaynaklanan kriz nedeniyle ekonomik yaptırımlara uğraması Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlamada Rusya'ya bağımlılığı devamı nedeniyle riskli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye enerji arz güvenliğini garanti altına almak için alternatif enerji kaynaklarına yönelmiş, bu bağlamda nükleer enerji üretmeyi ön plana çıkarmıştır.

Nükleer enerji üretimi ile nükleer silah üretimi arasındaki sınır birbirine yakın bulunmaktadır. Sivil olarak üretilen nükleer enerji belli bir süre sonra nükleer silaha dönüşebilir. U235'in hem sivil enerjide hem de askerî hedefler içinde kullanılabilir (CND, 2018). UAİK 2010 verilerine göre; İran'ın nükleer programıyla, uranyum zenginleştirme oranında %19,75 seviyesine çıkması, nükleer silah gücüne ulaşabilme ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu tablo, Türkiye'nin bölgede nükleer güç olma isteğini uluslararası platformlarda dillendirmesini ve savunulmasını kolaylaştırmıştır. Türkiye bu bağlamda 2010 yılından sonra nükleer çalışmalarını hızlandırmıştır. Rusya'da bölgedeki çıkarlarını korumak ve dengelerin bozulmasını engellemek için Türkiye'ye nükleer enerji üretme çalışmalarında destek olmaya başlamıştır. Bu çerçevede Rusya ile Türkiye arasında da nükleer santral kurulması için iş birliğine gidilmiştir (Leblebici & Bingöl, 2015: 24-26).

İran'ın nükleer programında ilerlemesi ardında Buşehr santralının 2011 yılında faaliyete koyması ve İran nükleer programının yarattığı krizin tırmanışa geçtiği bir dönemde Türkiye nükleer santrale sahip olma sürecini hızlandırmıştır. Türkiye nükleer enerjiye ulaşma

süreci, ilk kez 1956 yılında Atom Enerjisini kurarak başlamıştır. İlk reaktör inşaatını "American Machine Foundary (AMF)" firması tarafından Küçükçekmece'de 1MW enerji üretebilecek kapasitede inşaatına başlandı. 1962 yılında Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi olarak açılmıştır (taek.gov.tr). Türkiye'nin ilk nükleer deneyiminin ardından, Türkiye nükleer enerjiyi elde etmek için uzun zamandır pasif kaldığı nükleer alandaki faaliyetlerine 12 Mayıs 2010 tarihinde Rusya ile Türkiye arasında Mersin Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralının (NGS) Tesisinin İşletilmesine Dair İşbirliği Anlaşması'nı imzalayarak yeniden başlamıştır (TBMM, 2010) . Mersin Akkuyu Sahası'nda 4800 MW toplam kurulu güce sahip VVER 1200 tipi 4 reaktörün kurulması hedeflenmiştir ve bu çerçevede 2018 yılında inşaatına başlanılmıştır. Türkiye'yi nükleer enerji alanında ileriye taşıyacak Sinop nükleer santralının inşası için 2013 yılında Japonya ile anlaşma imzalanmıştır (Enerji.gov.tr, 2014).

Nükleer enerjiye yönelen Türkiye, böylece kaynak çeşitliliğini arttırmak elektrik üretimini sağlamak, enerji arz güvenliğini sağlamlaştırmayı hedeflemiştir. Ayrıca teknoloji transferi elde etmek istihdam alanı oluşturmak gibi katkıları olmuştur. Türkiye'nin mevcut enerji tüketimi enerji ihtiyacının ekonomik gelişmelere bağlı olarak önümüzdeki yıllarda 425-470 milyar Kwh ihtiyacının olduğu beklenmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin kriz ortamında atmış olduğu bu stratejik hamlesi, Türkiye için çok uzun vadede önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (Enerji.gov.tr, 2016: 1-3).

Akkuyu ve Sinop nükleer santralının Türkiye kazanımları; inşaat aşamasında 20.000, faaliyete geçtiğinde 7.000 ve yerli sanayide de 10.000'den fazla kişi çalışacaktır. Akkuyu ve Sinop nükleer santralinde hedeflenen enerji üretimi %10'dur (Enerji.gov.tr, 2016: 2-3). Böylece Türkiye enerjiden kaynaklanan cari açığın kapanmasına kendi enerjisini üreterek ekonomide bir denge kurmaya çalışacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre; Türkiye'nin 2018 sonu ihracat miktarı 168 milyar 23 milyon dolara yükselmiş, buna karşılık Türkiye'nin ithalat miktarı 223 milyar 39 milyon dolar olmuştur. Cari açığı 55 milyar 16 milyon dolar olarak gerçekleştirmiştir. Cari açıkta enerji ithalatının miktarı 42 milyar 999 milyon 451 dolar olmuştur. 2018 yılında cari açık içerisinde enerji ithalat oranı %15,6 denk gelmektedir. Akkuyu ve Sinop nükleer santrallerinin tam kapasite çalışmaya başladığında Türkiye, yıllık 16 milyar metreküp yani yıllık 7,2 milyar ABD doları değerindeki doğalgaz ithalatından da kurtulmuş olacaktır (Enerji.gov.tr, 2016: 3-4).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı 2018 verilerine göre, dünyada 31 ülkede toplamda 450 adet nükleer reaktörden enerji üretilmektedir. Dünya da elektrik üretiminin %11'inin

karşılandığı nükleer santrallerden Türkiye 2010 yılına kadar pasif kalmıştır (nukleer.enerji.gov, 2014). ABD ve İran arasındaki nükleer krizin 2010 yılının başlarında müzakereler yoluyla çözülmeye çalışıldığı bir dönemde Türkiye oluşan atmosferde İran ve Rusya'ya enerji bağımlılığına karşı alternatif enerji kaynağı olarak nükleer enerji elde etmeyi yüksek perdeden açıklamıştır. Normal zaman diliminde ABD ve Batı'nın bölgedeki dengelerini bozacağını düşünerek karşı olacakları nükleer enerji Türkiye'nin yapıcı ve dengeleri gözetten politikasıyla uluslararası sert bir tepkiyle karşılaşmadan nükleer enerji üretimi için yeniden adım atmıştır. Türkiye bu adımıyla enerji güvenliği için önemli bir eksiklik olan nükleer enerji açığını kapatmak için harekete geçmiştir. ABD ile İran arasında kriz derinleştikçe, Türkiye ile İran arasında yakınlaşma devam etmiştir. Türkiye ekonomisi için önemli olan turizm sektörüne İranlı turistlerin Türkiye'ye yönelmesi fırsatını da meydana getirmiştir.

ABD ile İran arasında kriz derinleştikçe, Türkiye komşu devletleriyle de ilişkilerini geliştirmeyi ihmal etmemiş ekonomik, askerî kültürel ve siyasi iş birlikleri kurmuştur. Bu çerçevede İran'ın ABD ile nükleer krize neden olan nükleer programının uluslararası devletleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. İran'ın nükleer programın engellenmesi için ABD'nin öncülüğünde BM tarafından yaptırımların uygulandığı tarihlerde İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında artış gerçekleşmiştir.

Tablo 7. 2006 Yılı Sonrası İnan'dan Gelen Turist Sayısı

Tarih	İnan'dan Gelen Turist Sayısı
2006	865.942
2007	1.058.206
2008	1.134.965
2009	1.383.261
2010	1.885.097
2011	1.879.304
2012	1.186.343
2013	1.196.801
2014	1.590.644
2015	1.700.385
2016	1.665.160
2017	2.501.948
2018	2.001.744

Kaynak: TUIK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye komşu devletlerinin yaşadığı bölgesel ve küresel sorun ve krizlere rağmen komşu devletlerden turist ağırlayabilmektedir. Türkiye 1982 yılından bu yana yaptığı yatırımlarla turist sayısını ve turizmden gelen gelirini arttırmayı başarmıştır (ktb.gov.tr, 2019). İnan nükleer programından sonra gerek BM, gerek Avrupa, gerek devletlerin kendi başına yapmış olduğu yatırımlar da İnanlılar, Türkiye'yi tercih etmişlerdir. 2018 yılında Türkiye'ye gelen 2 milyon 001 bin 744 İnanlı turist sayısının 2020 yılında 6 milyonu geçmesi beklenmektedir (İlkan, 2019). Nükleer programında direten İnan'ın bu politikası Türkiye turizmine katkı sağlamanın yanında, Türkiye'nin enerji koridoru olmasına doğrudan ya da dolaylı etkisi olmuştur.

Enerji merkezi olması için en stratejik ve en kilit jeopolitik noktada bulunan Türkiye, bu konumıyla dünyanın sayılı ülkelerinin başında gelmektedir. Bu bağlamda doğalgaz rezervlerinin 75,5 trilyon metreküpü (%38,4) Orta Doğu ülkelerinde, 66,7 trilyon metreküpü (%33,9) Avrupa ve Avrasya ülkelerinde, 32,5 trilyon metreküpü (%16,5) Afrika/Asya Pasifik ülkelerinde bulunmaktadır (enerji.gov.tr). Türkiye dünya gaz rezervinin %72'sine, petrol rezervlerinin %78'ine sahip Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya, Rusya ve Doğu Akdeniz'e komşu jeoekonomik bir coğrafyada yer almaktadır. Bulduğu konum itibarıyla kilit bir noktada bulunan Türkiye, üretilen ve satılan pazarlar arasında doğal bir köprü görevini de üstlenmiştir. Petrol ve doğalgazın boru hatlarıyla transferi düşünüldüğünde Türkiye'nin aslında küresel enerji dengeleri adına ne kadar önemli bir aktör olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin enerji kavşağının odak ülkesi olması Türkiye'nin eline önemli stratejik bir güç vermiştir (Özev M. H., 2017).

Orta Asya petrolünün AB'ye taşınma güzergâhlarından Rusya'nın tercih edilmemesi AB'nin enerji arz güvenliğinden Rusya'ya olan bağımlılığını artırması, İran ile nükleer programından dolayı İran'a güvenin olmaması, ABD ve AB alternatif olarak enerji arz güvenliklerini sağlamak için enerji güzergâhının Türkiye'nin merkez güzergâh olmasını öne çıkarmıştır. Rusya ve İran'ın olmadığı bir strateji ve yöntemle Orta Asya ve Hazar havzası bölgesindeki petrolün Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması hedeflenmiştir (Olson R. , 2005: 103-104).

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına AB ve ABD'nin desteklemelerindeki amaç, enerji arz güvenliklerinde Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak ve ABD'nin İran'ın nükleer krizde İran'ın petrol ve doğalgaz arzı için önemli olan Körfez silahını kullanarak petrol üzerinden ABD'yi tehdit etmesini engellemek istemiştir. Dengenin sağlanması için atılan adımlardan biri Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hattının inşası olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattının hukuki işlemleri tamamlandıktan sonra 2003 yılında Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'da aynı anda inşaatına başlanmak koşuluyla ilk adım atılmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı toplam 1.774 kilometre uzunluğunda olup 4 milyar dolara mal olmuştur. İnşaat sürecinin bitmesinin ardında ilk petrol 2006 yılının ortalarında Ceyhan'daki tesislere akmıştır. Böylece Kazakistan petroleri dâhil Azerbaycan'ın çıkardığı petrol Avrupa'ya taşınmıştır. Günlük taşıma kapasitesi 1 milyon varil olan BTC boru hattıyla toplamda ise 50 milyar ton petrolün taşınması hedeflenmiştir. (Ateş, 2011).

BTC boru hattının Türkiye'nin jeopolitik konumuna katkı sağlamasının yanında Türkiye ekonomisine yapacağı katkının 200 ile 300 milyon dolar civarında bir yıllık gelirin elde edilmesi planlanmaktadır (Alper & Bal, 2010: 350-353). İran ve Rus doğalgazı bağımlılığına karşı yeni arayışlara giren ABD ve AB'nin destekleriyle Türkiye'nin enerji koridoru olma rolüne katkı sağlanmıştır. SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkaslar'da İran ve Türkiye arasında bölge üzerinde kısa dönemi kapsayan ciddi bir rekabet ve stratejik mücadele alanı oluşmuştur. Ancak Türkiye ve İran bu mücadeleyi sürdürecektir güçte olmadığı için Orta Asya, Rusya ve ABD mücadele alanına dönüşmüştür. Türkiye ABD tarafından, İran Rusya tarafından yer alarak arka planda mücadele etmeye çalışmıştır. ABD'nin ve Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslar'da hızla artan gücü İran'ı endişelendirmiştir (Eugene, Paul, & Richard, 2016: 27-31).

1979 yılından sonra ABD ile İran arasında nükleer krizin tırmanışa geçmesiyle, İran'ın bölgedeki harekât alanı daralmıştır. Türkiye hem bu krizde hem de Rusya ABD rekabetinin oluşturduğu siyasi atmosfer ortamında ABD ve AB'nin destekleriyle Orta Asya devletleriyle ilişkilerini geliştirme fırsatını yakalamıştır. Bu bağlamda 1992 yılında TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) kurulmuş ve Türkiye bu fırsatı TİKA aracılığıyla değerlendirmiştir. TİKA aracılığıyla Türkiye, Orta Asya devletleriyle ekonomik, siyasi, kültürel bağlarını güçlendirmiştir (tika.gov.tr). ABD'nin bu stratejisi Türkiye'ye hem alan açmış hem de BTC boru hattını destekleyerek Türkiye'nin jeopolitik ve jeoekonomik avantajlar elde etmesini sağlamıştır. Aynı zamanda 2003 yılından sonra çevrelenen İran'ın, yönünü Türkiye'ye çevirmesine de neden olmuştur.

Bu tarihten sonra Türkiye ile İran arasındaki ekonomik potansiyel arttırılarak ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. 2003 yılında sonra yapılan iş birliğiyle ABD'nin ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı yaptırımlar iş birliğini önüne geçememiştir. 2012 yılında İran'a yaptığımız 11.964.779 milyar dolar ihracat ve 11.964.779 milyar dolar ithalat miktarıyla, Türkiye ile İran arasındaki ekonomik iş birliğinde en çok ticaretin yapıldığı yıl olarak kayıtlara geçmiştir. ABD ve AB mali yaptırımlarından sonra ABD'nin İran finans sektörüne yönelik yaptırımları, uluslararası para sisteminden de İran'ı tecrit etmesi Türkiye ile İran arasında ticarete yeni bir yolun izlenmesine neden olmuştur.

Türkiye ve İran ABD'nin uyguladığı mali yaptırımlarını delmemek ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri sürdürmek için takas yöntemine başvurmuştur. Türkiye enerji arz güvenliği için önemli olan doğalgazı İran'dan almak için doğalgaz alımına karşı İran'a altın ihracatı yaparak finansal sorunu geçicide olsa çözmüştür. İran ile yapılan takas usulü ticareti, Türkiye ile İran arasında ticaret hacminin en çok 2012 yılı olmasında etkili olmuştur (Reuters, 2013).

İran nükleer programının neden olduğu krizin Cenevre ve Viyana görüşmelerinde olumlu sonuçlanmaması, İran'ın 2006 yılında gizli olarak inşa ettiği yeni nükleer tesisi Fordo'nun ortaya çıkması üzerine, BM Güvenlik Konseyi 9 Haziran 2010 yılında toplanarak 1929 sayılı yaptırım kararıyla daha sert yaptırımların alınmasını kararlaştırmıştır. Alınan karar, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin tamamını kapsamıştır. Bu çerçevede çıkan karar İran'ın nükleer çalışmalarının ve İran'ın balistik füze teknolojilerinin faaliyetlerini de kapsayan geniş yelpazeli bir karar içeriğine sahip olmuştur. Bu yaptırımlarla İran finans kurumları da yaptırımlara dâhil edilmiştir (BM, 2010: 4-7).

Karardan sonra İran sermayesi Türkiye'ye yönelmiş, siyasi krizin hatta sıcak çatışmanın bile gündeme geldiği siyasi ortamda Türkiye en güvenilir ülke olarak İranlı yatırımcının adresi olmuştur. ABD, İran'dan nükleer programını durdurması için İran'a uluslararası yaptırım uygularken, İran yatırımları 2010 yılında Türkiye'ye yönelmiştir. BDDK'ya (Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurum'u) göre, 2010 yılında İran tarafından Türk finans sektörüne 4,3 milyar TL değerinde İran vatandaşlarına ait mevduat hesabı çıkmıştır. İran ile Türkiye arasında gerçekleşecek ticarete, doların İranlı şirketler arasında EFT (Elektronik Fon Transferi) yapılmasının yasak olduğu zamanda Türkiye'ye sadece mevduat hesapları üzerinde para gelmemiştir. Ayrıca Türkiye'ye bu dönemde altın stoklarının da gerçekleştiği İranlı yatırımcının güvenli ülke olarak gördükleri Türkiye'ye getirdikleri altının mali değerinin 5 milyar dolar olduğu iddia edilmiştir (Sabah, 2011). Türkiye'ye hızla yönelen İran sermayesi Türkiye'ye yatırımlarını şirketler üzerinde de gerçekleştirmiştir.

Yatırımların uygulanmaya başlandığı, İran finans sisteminin kısaca alındığı 2010 yılında Türkiye'de yabancı sermayeli şirketlerin kurulmasında İran sermayesi ilk sırada yer almıştır. 2010 yılında kurulan İran sermayeli şirket sayısı 418 iken, yaptırım kararından sonra büyük bir artış göstererek 590 şirkete ulaşmıştır. İran böylece sayısal ve oransal olarak yatırımı en çok yükselten ülke olmuştur. 2011 yılının sonu itibariyle İran sermayeli şirket sayısı 2 bin 140 olmuştur. Toplamda ise Almanya ve İngiltere' den sonra üçüncü sıraya yükselmiştir (Sabah, 2012).

Mayıs ve Kasım 2018 yılında ABD Başkanı Trump'ın JCOP anlaşmasından tek taraflı olarak çıkmasından sonra İran iç ve dış siyasette rahat nefes almak için ABD yaptırımlarına karşı petrolde indirimle gitme yöntemine başvurmuştur. Amaç Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere petrol ihracatını devam ettirmektir. İran böylece mevcut müşterilerini koruma ve petrol ihracatına dayalı ekonomisinin fazla bozulmasını engellemeyi amaçlanmıştır.

ABD'nin, İran'ı nükleer programından vazgeçirmek için dünya petrol ve doğalgaz rezervi bakımında ilk sıralarda yer alan İran'a uyguladığı ambargo ve yaptırımlar, petrol ve doğalgaz ihtiyacı için risk meydana getirmiş ancak bunun yanında İran'a uygulanan yaptırımlar, İran tarafından petrol fiyatlarının daha ucuza verilmesine de neden olmuştur. ABD'nin de İran'ı köşeye sıkıştırmak için petrol fiyatlarını düşük tutması gelişmekte olan Türkiye için fırsata dönüşmüştür. Türkiye İthalatının % 60 yakınının enerjiye verdiğini düşündüğümüzde bu durum Türkiye'nin cari açık dengesini kapatmasına katkı sağlamıştır (Özev, 2017: 42-44).

Enerji arz güvenliği, Türkiye'nin ekonomik gelişmesini etkileyen önemli bir faktör olmuştur. ABD ile İran arasında İran'ın nükleer programının neden olduğu kriz, Türkiye'nin var olan enerji kaynaklarına ulaşmada beklenmedik sorunlara neden olmaktadır. Ancak ABD ile İran arasında devam eden kriz, Türkiye'nin ucuz petrole ulaşmasına, cari açığın fazla açılmamasına ve Türkiye'nin enerji merkezi olmasına katkısı olmuştur. Bu bağlamda enerji arz güvenliğine katkı sağlayarak fırsatlar sunmuştur.

Türkiye, bulunmuş olduğu jeopolitik konumu itibariyle dünyanın en çok doğalgaz ve petrol rezervlerini barındıran iki bölgesi olan; Hazar ve Ortadoğu havzalarına komşu bir bölgede bulunmaktadır. Türkiye'nin kaynak ülkelerle tüketici ülkeler arasında köprü görevi yapması, Türkiye'nin jeoekonomik önemini daha çok arttırmıştır. Türkiye jeopolitik ve jeoekonomik konumunu koruyup geliştirebilirse, Türkiye stratejik bir güç olarak bölgede rekabet etme avantajı sağlayacaktır. Türkiye, elde edeceği bu avantajla uluslararası enerji geçiş merkezi olmak ve kendi enerji arz güvenliğini sağlama almada ekonomik fırsat elde edecektir. Aynı zamanda transit geçişte önemli bir aktör haline dönüşecektir. Enerji geçiş projeleri ile Türkiye, Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu bölgeleri arasında doğal köprü görevinde bulunarak üreten ve tüketen ülkeler arasında bağlantıyı sağlayacak gözde ülke potansiyelini sürdürecektir. Türkiye'nin elde edeceği bu potansiyeli, Rusya'ya enerji bağımlılığı ve İran'ın körfez bölgesi üzerindeki petrol ve doğalgaz ticareti tehdidine karşı, enerji arzı ihtiyacında daha güçlü ve bağımsız durabilecektir.

4.2. Askerî Fırsatlar

İran, Rusya'nın bilimsel ve teknik desteğini arkasına alarak pragmatik ve sürdürülebilir dış politikasıyla nükleer enerjiyi elde etmede başarılı olmuş, ve bugün gelinen noktada nükleer silah üretebilecek kadar uranyumu zenginleştirme teknolojisini elde etmeyi de başarmıştır. İran'ın ABD ve AB'nin çıkardığı engellerle mücadele ederek nükleer teknolojiye ulaşma başarısı, hem bölgesel hem de küresel düzlemde Türkiye'nin de nükleer enerjiye sahip olma hakkını dillendirmesinin önünü açmıştır. İran nükleer krizinin neden olduğu siyasi ortamda, Türkiye nükleer enerji santrali kurmak için 2010 yılında Rusya ile görüşmelere başlamıştır. Batı, İran'ın nükleer teknolojide ilerlemesini engellemediği için bölgedeki dengeleri korumak adına Türkiye'nin nükleer programına sert tepki göstermemiştir.

Türkiye, İran'ın nükleer programı üzerinden çıkan krizin en tartışmalı döneminde başta nükleer enerjiye yönelme ile ilgili ilk adımını atarak Akkuyu nükleer santralının kurulmasını meşrulaştırmıştır. Santralin kurulması ile ilgili tüm mevzuat yerine getirildikten

sonra Putin ve Erdoğan, Mersin Akkuyu’da nükleer santralin temelini birlikte atmıştır. Rusya ve Türkiye başkanlarının katıldığı temel atma programıyla 2018 yılında nükleer santralin inşaatına başlanmıştır (Ceylan, 2019: 6-8). Nükleer santrallerin belli bir seviyeden sonra yüksek düzeyde uranyumu zenginleştirmeleri nükleer silah üretimi için önemli bir aşama olarak görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye bu adımıyla aynı zamanda nükleer silah üretimi içinde zemin hazırlamıştır.

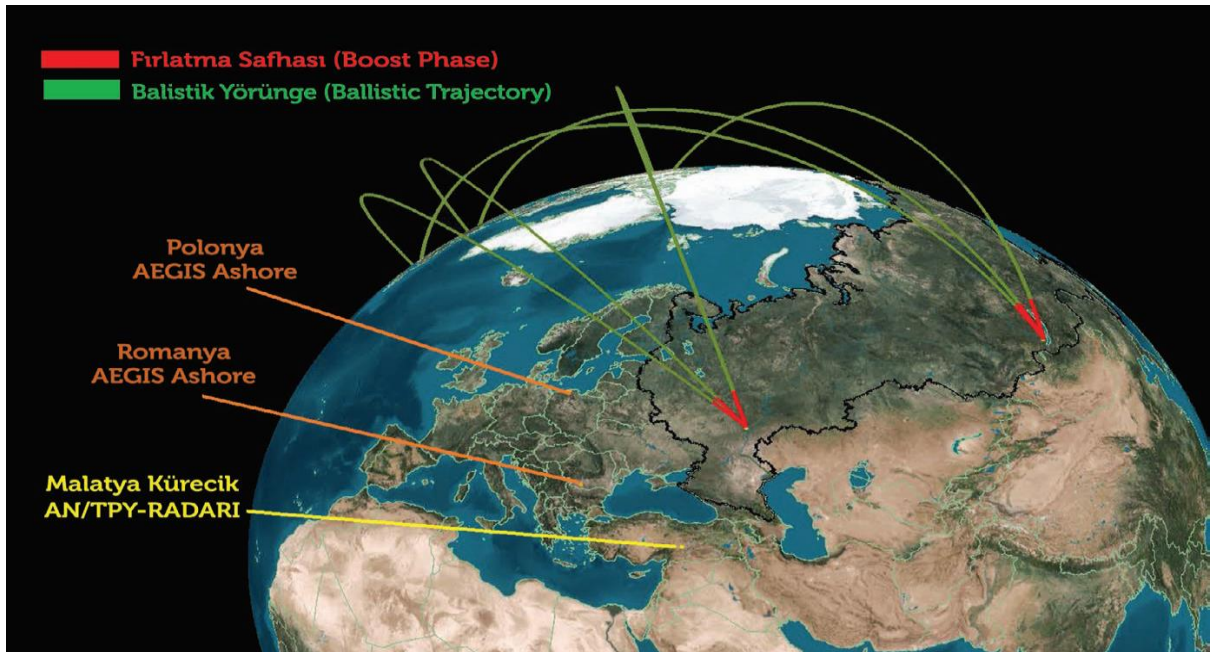
2018 yılından sonra Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, Sivas Kongresi’nin 100. yıldönümünde yapmış olduğu konuşmada: “Bazı ülkelerin elinde nükleer başlıklı füze olduğunu, bu sayının azımsanmayacak kadar çok olduğunu iddia etmiş, Türkiye’nin nükleer silahlara sahip olmadığını, Türkiye’nin de elinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan konuşmada gelişmiş ülkelerin çoğunun nükleer başlıklı füzeyle sahip olduğunu, Türkiye’nin de nükleer başlıklı füze yapacağını söylemiştir. Erdoğan, konuşmasında nükleer silahlanma yarışının olduğunu, Türkiye’nin bu yarıştan istenmediğini, ancak Türkiye’nin yanı başında bulunan İsrail’in nükleer başlıklı silaha sahip olduğunu, İsrail’in sahip olduğu nükleer başlıklı silahlarla devletleri korkuttuğunu söyledi.” (Euronews, 2010).

Bu açıklamalar dünya kamuoyunda, devletler nezdinde ve düşünce kuruluşları arasında Türkiye nükleer silah üretmek istiyor algısına yol açmıştır. Türkiye aynı isteği 24 Eylül 2019 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından BM’nin 74. genel kurulunda yeniden dile getirmiştir. Kurulda: “Ya herkes için yasak ya da herkes için serbest olmalıdır.” açıklaması Türkiye, nükleer silaha sahip olmak istiyor algısını güçlendirmiştir (BBC, 2019). Türkiye’nin bu denklem içinde askerî anlamda önemli bir eksikliği, hava savunma sistemin olmaması olmuştur. Bu bağlamda İran’ın sahip olduğu balistik füzeleri de Türkiye’nin güvenliği için önemli bir risk barındırmaktadır. Caydırıcılık gücü fazla olan balistik füzelerin artması devletlerin bu yönde stratejiler geliştirmesine neden olmuştur. Aynı zamanda balistik füzelere karşı ülkelerin kendilerini korumak için stratejiler belirlemeye ve tedbirler almaya sevk etmiştir. Avrupa ve ABD kendi coğrafyasını savunmak, dışarıdan gelecek tehditlere karşı kendisini korumak için NATO Balistik Füze Savunma Sistemi’yle (BMD) Avrupa’nın güneyine gelebilecek olası balistik füzelere karşı sınırlarını korumak istemiştir (NATO, 2019).

İran’ın nükleer programını devam ettirmesi, 2009-2010 görüşmelerinde herhangi bir sonucun çıkmaması üzerine sertleşen siyasi atmosfer giderek dozunu arttırmıştır. NATO

sertleşen siyasi atmosferin oluşturduğu güvenlik riskini minimize etmek için, Güney Avrupa ülkeleri (Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Girit'in) tamamına ulaşabilecek Asya kaynaklı balistik füze saldırılarına karşı, NATO sınırlarını korumak için balistik füze savunma sistemini kurmak istemiştir. Bu çerçevede 19-20 Kasım 2010 yılında gerçekleşen NATO Lizbon Zirvesi'nde, balistik füzelere karşı erken uyarı radar sisteminin kurulması kararı çıkmıştır. Lizbon'daki zirvede yapılan görüşmeler sonrasında 2011 yılında NATO Füze Savunma Sistemiyle (Missile Defence System) balistik füze savunma radarlarının NATO üyesi Türkiye Malatya Kürecik'e kurulması kararlaştırılmıştır (İnat, 2011: 15-22).

ABD ve Batı'nın, Türkiye'nin denge politikasını eksen kayması olarak lanse ettiği zaman diliminde Türkiye, Avrupa sınırlarının korunması için NATO'ya onay vermiştir. Bu onay, bir anlamda Türkiye'nin askerî olarak NATO ekseninde çıkmadığının ve çıkmak gibi bir niyetinin olmadığını göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye iç ve dış dinamiklerin eksen kaymasını askerî olarak Türkiye aleyhinde kullanmaması için NATO'ya izin vererek rasyonel bir strateji izlemiştir.

Şekil 3. Malatya Kürecik Erken Uyarı Radar Sistemi

Kaynak: (Seren M. , 2015, s. 7-9)

Türkiye soğuk savaş döneminde ve sonrasında meydana gelen tehditlerden kendisini korumak için, ABD öncülüğünde kurulan NATO'dan yardım istemiştir. Ancak zamanla Türkiye'nin çevresinde meydana gelen savaşlar, bölgedeki terör gruplarının varlığı bölgedeki mezhepsel çatışmaların artması, Türkiye'nin ulusal güvenlik algılamalarında değişikliğe

neden olmuştur (Seren M. , 2015: 6-9). 2010 yılında Suriye ve Irak'taki kaotik durumdan faydalanan terör gruplarının Suriye'ye yönelik saldırılarının artması ve İran'ın ABD ile anlaşamaması üzerine çıkan balistik füze saldırı tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.

İran'ın, Şahap 1- 2 füzeleriyle Türkiye'nin herhangi bir noktasını vurma kabiliyetine karşı Türkiye, İran'ın nükleer programından kaynaklanan kriz sebebiyle balistik füze tehlikesine karşı NATO aracılığıyla kendisini korumaya almıştır. (Koru & Kırdar, 2012: 7-8). Erken radar sisteminin Türkiye topraklarında kurulması, Türkiye'nin Avrupa'ya kalkan bir konumda olduğunu aslında Avrupa'nın güvenliği için kilit bir devlet olduğunu göstermiştir. NATO, bu süreçte Türkiye'nin balistik füze saldırısıyla karşı karşıya kalma riski karşısında Türkiye'nin güvenliği ile ilgili yavaş ve tarafıca davranmış, Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehdit ve riskleri bertaraf etmede Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. NATO'nun bu tutumu karşısında Türkiye kendi güvenliğini korumak için Çin ve Rusya savunma sistemlerini elde etmek için girişimlerde bulunmuştur.

Suriye iç savaşının başladığı daha çok karmaşıklaştığı bir dönemde Suriye'nin elindeki güçlü füzelere karşı anti-balistik füze savunma sisteminin olmaması, Türkiye'yi acil bir savunma sistemi arayışına götürmüştür. Türkiye'nin füze savunma radar sistemi için yapmış olduğu ihaleyi Çin kazanmıştır. NATO'nun Çin'in sahip olduğu radar sisteminin patriotlarla ve diğer radar sistemleriyle entegre edilmeyeceğini iddia ederek Türkiye'ye baskı kurması, Türkiye'nin teknoloji transferindeki ısrarı ve Çin'in bunu kabul etmemesi yapılan anlaşmanın iptal edilmesiyle sonuçlanmıştır (Demirtaş, 2013).

Türkiye iptal edilen ihale sonrasında müttefiki olduğu NATO'dan füze savunma radar sistemi talep etmiştir ancak Türkiye'nin bu talebi ABD'nin olumsuz bakmasıyla reddedilmiştir. İhale aşamasında Suriye'deki olayların derinleşmesiyle ve İran'ın Hizbullah aracılığıyla Suriye üzerinden balistik füze atabilme tehdidinin olması, aynı zamanda Suriye rejiminin İran tarafından desteklenmesi ve rejimin Türkiye'yi tehdit etmesi, Türkiye'nin radar sistemini talep etmesinde etkili olmuştur. Bu istek üzerine NATO, geçici çözüm olarak Almanya, Hollanda ve ABD iki adet Patriot balistik füze savunma sistemini göndermiştir. Gelen savunma sistemleri Kahramanmaraş, Adana ve Gaziantep'te kurulmuştur. 2012 yılında radar merkezinin NATO üssü Malatya Küreciğe kurulmasına onay verilmiştir (Aljazeera, 2015). İran ve Rusya destekli Suriye ve Hizbullah rejiminin güçlü füzelerine karşı NATO'dan istenilen desteğin gecikmesi ve birçok prosedüre takılması Türk hükümetini savunma sistemine sahip olması gerekliliğini somut bir şekilde göstermiştir.

İran nükleer programının çözüme kavuşmaması, İran'ın nükleer başlık takılabilecek uzun menzilli füzelere sahip olması ve Suriye'deki karışıklıklar, Türkiye'nin güvenliği için tehdit ve risk olarak devam ederken Türkiye, ABD ve Çin'den almak istediği savunma sistemlerini alamamış, Rusya tarafından gelen S400 teklifi, Türkiye tarafından değerlendirilmiştir. Rusya ile teknoloji transferi dâhil tüm konularda Eylül 2017'de anlaşma sağlanmıştır (AA, 2018). S400 anti-balistik füze sistemi 12 Temmuz 2019'da Türkiye'ye teslim edilmiştir (WSJ, 2019). Ankara'da kurulacak olan S400 hava savunma füzelerinin kurulumu çalışmaları devam etmektedir.

Bu olaylardan sonra Türkiye kendi milli savunma sanayisine yönelmiş savunma alanlarında çalışmalarına hız vermiştir. Ayrıca İran'ın bitmeyen nükleer güce sahip olma arzusu ve programı tamamlayıcı olarak balistik füze teknolojisindeki başarısı, ABD ve Avrupa arasında yaşanan krizde, balistik füzelerin Türkiye'nin güvenliğini tehdit ediyor olması, bir ülkenin taarruz gücünden çok savunma gücünün de önemini kavramak açısından Türkiye için bir tecrübe olmuştur. NATO bu süreçte hem Türkiye'nin Çin ve Rusya'ya yanaşmasını engellemeye çalışmış hem de Asya kaynaklı bir balistik füze saldırısına karşı kendisini korumak istemiştir. Türkiye'nin Avrupa için bir set olduğunu Türkiye'nin bulunmuş olduğu coğrafyanın Avrupa'nın güvenliği için ne kadar önemli bir devlet olduğunu tekrardan kanıtlanması içinde fırsat olmuştur. İran nükleer programının neden olduğu kriz sonrası balistik füze tehlikesinin ortaya çıkardığı güvenlik riski karşısında Türkiye'ye karşı NATO tarafından kapıların kapanması, Türkiye'nin savunma sistemini elde etmesini meşrulaştırmıştır.

İran'ın ABD ile derinleşen nükleer programdaki krizin çözülememesi her geçen gün sıcak çatışma ihtimalinin artmasıyla ortaya çıkacak bir savaşta İran, bölgedeki çıkarlarını korumak için kullanacağı silahların başında menzilleri 5000 kilometreye ulaşan balistik füzeleri bulunmaktadır. ABD ve Batı'nın krizle beraber ortaya çıkacak kaosta, İran kaynaklı balistik füze saldırısına karşı kendisini sınırları dışında korumaya çalışması, balistik füze savunma teknolojisine sahip olmayan Türkiye'nin güvenliğini korumada katkı sağlamıştır. Türkiye'nin geçici çözümlerden çok bölgedeki balistik füzelere karşı Rusya ile birlikte S400 teknolojisine sahip olma serüveni, ABD ve Batı'nın tüm engellemelerine ve tehditlerine rağmen devam etmektedir. ABD'nin İran ile yaşadığı kriz, Türkiye'nin hızlı ve kısa sürede kendi savunma sistemini kurması için fırsat sunmuştur. Türkiye, İran nükleer programının neden olduğu krizden istifade ederek kendi savunma sistemini geliştirmek için adım atmıştır. Türkiye savunma sanayisine yatırım yaparken, İran'ın nükleer alandaki yatırımları Ortadoğu'da silahlanma ve nükleerleşme faaliyetlerini de tetiklemiştir.

Hava savunma sistemlerinin gelişmesi Türkiye'nin jeopolitik önemini yeniden ortaya çıkarma fırsatı sunmuştur. Türkiye sahip olduğu coğrafya itibarıyla Avrupa'nın NATO'nun doğudaki güvenlik kapısıdır. Bunun farkında olan Avrupa ve NATO devletleri Türkiye'yi kendi güvenlikleri için güvenlik bariyeri olarak kullanmak istemişlerdir. Ortadoğu'nun karışık siyasi ortamından ortaya çıkan terör örgütlerinin saldırıları ve en önemlisi balistik füzeye sahip İran'ın Doğu Avrupa'ya kadar menzili olan füzelerin Avrupa'ya ulaşması Avrupa'yı endişelendirmiştir. Batı, balistik füzeleri kendisine ulaşmadan havadan imha edilmesini istemiştir. Avrupa'nın kendi güvenliğini sağlama almak için hem NATO üyesi hem de AB'ye aday olmak isteyen bir Türkiye ile güvenlik çıkarlarının aynı olması Türkiye'yi olası tehditlere karşı Avrupa eliyle koruma fırsatı sunmuştur (Aydın,Erdal, 2019: 752-732).

4.3. Siyasi Fırsatlar

İran'ın nükleer programındaki ısrarı ve bunun sonucunda nükleer güç olma yolunda elde ettiği başarısı İran'ın, ABD'nin Ortadoğu'daki siyasi, ekonomik ve askerî çıkarlarını kaybetme riskini ortaya çıkarmıştır. ABD, bu risk karşısında bölgede İran'a karşı büyük bir denge sağlayan Türkiye'ye yakınlaşmaktadır. İran'ın nükleer gücüne ve balistik füze teknolojilerine karşı direnebilecek donanıma sahip olmayan Türkiye, kendisine yaklaşan ABD ve Batı aracılığıyla İran'a karşı siyasi manevralar ve dengenin korunması açısından avantajlar elde etmiştir. ABD'nin, İran ile sıcak çatışmasının Irak savaşına benzemeyeceğini, olası bir savaşta ABD'nin çok zarar göreceğini düşünmesi, ABD'yi İran'a karşı yeni bir strateji izlemeye yöneltmiştir.

ABD, İran'ı nükleer programından vazgeçirmek için İran'ın dinamiklerini ve zaaflarını harekete geçirerek İran rejimini değiştirmeye yönelik bir strateji belirlemiştir. ABD bu strateji ile İran'ın nükleer silah elde etmesini yavaşlatmayı ve engellemeyi hedeflemiştir. ABD'nin değiştirmek istediği İran Şii rejimine karşı demokratik, insan hakları alanında daha illeri bir yönetimi getirme çabası, İran'ın rejim ihracı politikalarını ve rejim ihracından kaynaklanan tehlikeyi minimize edecek olması, Türkiye lehinde önemli bir adım olmuştur. İran'ın Şii rejiminin tasfiye edilmesi Türkiye için yeni siyasi alanlar oluşturabilir. ABD'nin İran'ın dönüşümünü sağlamak için rejimin zaaflarını ve açıklarını kullanarak İran'da dini ve otoriter bir yönetim yerine, demokratik bir yönetimi tercih etmiş, bu anlamda İran'daki demokrasi, eşitlik ve özgürlük isteyen muhalefeti desteklemiştir.

ABD ile İran arasındaki kriz, bölgede Şialığı siyasallaştırarak bölgede nüfuz alanı oluşturan İran'ın yayılmasını yavaşlatmıştır. Bu durum Türkiye'nin bölgede daha rahat ve sorunsuz bir şekilde hareket etmesine katkı sağlamıştır. İran Şialık yayılımını faaliyetlerini

dini argümanlarla destekleyerek ABD'nin kendisinden almak istediği nüfuz alanlarını kaybetmemek için mücadele etmektedir. İran bu mücadelesinde hem caydırıcılığı arttırmak hem de ABD ile mücadele edebilmek için nükleer faaliyetlerine ağırlık vermeye başlamıştır. İran, siyasal ve askerî mücadeleyi bir arada gerçekleştirerek Şii nüfuzunu korumak ve yayılımını devam ettirmek istemiştir.

İslam Devrimi anayasasına göre; İran, dünyadaki zayıfların yanında ve güçlülerin karşısında duracak ve İran ordusunun başlıca görevinin Allah'ın kanun ve hâkimiyetinin genişlemesi yolunda cihat, savaş ve mücadele etmek olduğu belirtilmiş ve İran Şii politikasının bu çerçevede şekillendirmiştir. İran, devrim anayasasına dayandırdığı stratejisini ezilmiş Müslüman halka yardımlar yaparak sürdürmeyi hedeflemiştir (Akkaya & İbrahimli, 2014: 155-162). İran, bu politikasıyla kendi menfaatleri için alan açmaya çalışmış, bölge üzerindeki etkinliğine baktığımızda bu politikasında da başarılı olduğu görülmüştür. İran bu yayılmayı günümüze kadar faaliyet gösteren örgütlerle başarmıştır. Türkiye 1990-2000 yılları arasında Türkiye'de muhafazakâr sağın yükselişi, radikal ve siyasal İslam'ın devletin içerisinde yer almaya başlaması, Türkiye Devlet'inde karar alıcılarının İran'la ilgili hassas ve tedbirli olmasına neden olmuştur (Olson R. , 2005: 29-35). Bu çerçevede bölgenin laik, demokratik ve Batı'ya yönünü çeviren ülkesi Türkiye ile İslamcı, devrimci İran arasındaki ideolojik rekabet en üst seviyeye taşınmıştır. İdeolojik rekabet ortamı iki devletin iç politikasının sonucu olarak ortaya çıkmış, İran bu ideolojik mücadelesinde vazgeçmemiştir.

1979 yılından sonra, İran'ın rejimi koruma ve rejimin yayılması politikası çerçevesinde, Türkiye'de yükselen radikal gruplarda desteklenmiş, İran destekli dini gruplar ortaya çıkartılmıştır. İran desteklediği bu örgütler aracılığıyla Türkiye'de Şiilik propagandası yapmıştır. Bu durum iki devletin ve bölgenin iki önemli aktörünün ilişkilerine zarar vermeye başlamıştır. Günümüz itibariye krizleri ve savaşları kullanan İran; Irak, Suriye ve Lübnan çizgisi üzerinde kendisi için stratejik bir alan oluşturmak için Şii Hilali politikasını kullanmıştır. Son olarak Suriye'de bulunan İran'ın amaçlarından biride Lübnan'da önemli bir siyasi güç olan Şii Hizbullah ile bağlantısını sürdürmek olmuştur (Akkaya & İbrahimli, 14: 167-169).

Bu çerçevede 1980 yılından sonra Irak-İran savaşıyla bölgesel güç olmak için ilk adımını atmıştır. Bölgedeki birçok askerî darbeyi organize etmiş ve hükümete karşı yapılan eylemlerinde arkasında bulunmuştur. İran devrim ihracı, Şiiliğin yayılması hedefi için bölgede başta Lübnan, Mısır olmak üzere devletlerin içişlerine karışmıştır. Bunun üzerine Mısır, Lübnan ve Suudi Arabistan İran ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. ABD'nin

Afganistan ve Irak işgaliyle, İran artık Şii'lerin hamisi olarak stratejisini değiştirmiştir (Mutlu, 2012: 76-78). Yeni stratejiyle beraber İran; Lübnan, Yemen Irak, Bahreyn gibi Şiiilerin çoğunlukta olduğu ülkelerde devletlerin iç siyaseti üzerinde etkili olmaya başlamıştır. İran Şiiliği siyasallaştırarak Ortadoğu'da potansiyel rakipleri üzerinde politik bir güç olarak öne çıkmıştır. Güçlü ülkelerle rekabet etmede ve güçlü devletlere karşı caydırıcılık gücü elde etmede ülkelere avantaj sağlayan nükleer enerjiye İran'ın sahip olması, bölgedeki dengeleri Türkiye aleyhinde bozulması demektir. Bu durum Şiiliğin hamisi olan İran'ın gücünün ve nüfuzunun pekişmesine katkı sağlayabilir. İran'ın bölgedeki dengeleri bozarak güçlenmesi ABD ve Batı tarafında Ortadoğu'daki çıkarlarına ters düşeceği için, ABD ve Batı'nın Türkiye'ye yakınlaşmasının yanında İran'a karşı Türkiye'nin desteklenmesine fırsat sunmuştur.

Nükleer güce erişmeden Şii Hilali eksenini oluşturmaya çalışan bir İran, nükleer güce ulaştığında Şii politikasıyla bölgedeki stratejik alanlarını koruyabilir ve gücünü pekiştirebilir. Böyle bir senaryonun gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin bölgedeki siyasi varlığı tehlikeye girebilir. İran'ın ABD ile girmiş olduğu nükleer kriz, İran'ın nükleer güce kavuşmasını geciktirdiği için bölgede Türkiye'nin siyasi varlığını güçlü bir şekilde devam ettirmesinde katkısı olmuştur. ABD'nin İran'ın nükleer güce ulaşmasını engellemek ve İran Şii yayılmacılığına set çekmek için İran'ı kuşatması, İran'ın bölgedeki gelişmesine ket vurmuştur. Bu durum Türkiye'nin bölge ile geçmişten gelen kültürel ve siyasi bağlarının devam ettirmesini sağlamıştır. İran nükleer programının neden olduğu kriz, Şii rejimi ihracında ABD ile Türkiye'yi yan yana getirmiştir. Krizin derinleşmesiyle ABD'nin İran'ın iç dinamiklerini özellikle terör örgütleri ve Kürt nüfusu üzerinde hareketlendirme çabası tersi bir durum ortaya çıktığından Türkiye ile İran'ı aynı amaç için mücadele etmede iş birliğinde buluşturmuştur.

Türkiye ve İran'ın bölgede siyasi ekonomik bağlarının güçlü olduğu gruplardan biri Kürt nüfusu olmuştur. Türkiye ve İran'da belli bir nüfusa sahip olan Kürtler, ABD'nin bölgesel politikalarında İran aleyhinde kullanılabilmiştir. İran'ın uranyumu zenginleştirme çalışmalarının ABD'nin İran'ı köşeye sıkıştırmak için kullandığı unsurlardan biri İran'da yaşayan Kürtler olmuştur. Bu bağlamda İran'ın demografik yapısı incelendiğinde: Farslar %51, Azeri %24, Gilak ve Mazandarani %8, Kürt %8, Arap %3, Lor %2, Beluc %2, Türkmen %2 ve Başka guruplar %1'dir (Taş, 2013: 5-6). İran, tarih boyunca kendi toprakları üzerinde etnisiteye bağlı bir devletin kurulmaması için mücadele etmiştir. İran için tehlikeli olan iki etnik unsur bulunmaktadır: Kürtler, Azeriler. Ancak ABD'nin PJAK üzerinde İran Kürt'lerini

kullanmaya çalışması, İran'ın en çok uğraşmak zorunda kaldığı etnik unsurun Kürtler olmasına neden olmuştur.

İran, 1979 İslam Devrimi'nden sonra toprakları üzerinde bir Kürt devletinin kurulmaması için uğraşmış, Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı Türkiye, Irak ve Suriye ile diyalog halinde olmuştur. Bir ülkede ABD destekli kurulacak bağımsız bir Kürt devleti, diğer devletlerdeki Kürt'leri etkileyeceğinden başta Türkiye olmak üzere Suriye ve Irak ile de görüşmeler yapılarak ülkelerin toprak bütünlüğü noktasında birlikte hareket edilmiştir. Çünkü bir devlette Kürt'lerin kuracağı bağımsız bir devlet, diğer devletlerdeki Kürt'leri de harekete geçirme tehdidi bulunmaktadır.

ABD'nin bölgede kendi çıkarlarını elde etmek için Kuzey Irak'taki Kürt oluşum üzerinde Türkiye'ye siyasi baskılar yapabilmektedir. 2003 yılında 1 Mart 2003 tezkeresine hayır diyen Türkiye ile ABD arasında soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştır. Türkiye'nin tezkere hayır dediği zaman diliminde ABD ve AB arasında İran'ın nükleer programıyla ilgili sıkı süren pazarlıklarda devam etmiştir. Türkiye'nin tezkereye hayır demesiyle ABD bölgede müttefik olarak Kuzey Irak'ta de facto durumundaki Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni (IKBY) seçmiştir. ABD'nin IKYB devam eden ilişkilerine karşı İran ise bölgede güçlü olan KYB (Kürdistan Yurtseverler Birliği) ile ilişkilerini üst seviyede tutmaya devam etmiştir. Aynı zamanda ABD ile Türkiye arasındaki gerilim devam ederken İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinajad'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili sert açıklamaları bölgedeki havayı iyice geriletmiştir. ABD, İran'ın nükleer programını devam ettirmesini yavaşlatmak, İran iç siyasetini zor durumda bırakmak, İran'ı bölgeden uzaklaştırmak ve menfaatlerini korumak için 2003 yılında faal bir şekilde ortaya çıkan PJAK ve PKK terör örgütlerini kullanmıştır. PJAK terör örgütünün kuruluşu 1978 yılında kurulan PKK terör örgütüne kadar uzanmaktadır. İran'a saldırılarıyla ilk kez 2003 yılında faal bir şekilde ortaya çıkmıştır. Saldırılarında PKK terör örgütünün uyguladığı yöntemi kullanarak asker ve sivil insanların hayatlarına kastetmiştir. Ana hedefi Kuzey Irak'ta Kürt Devlet'inin kurulmasını sağlamaktır (Semin, 2011). 2005 yılında Türkiye PKK terör örgütünün, İran PJAK terör örgütünün artan saldırılarına maruz kalmıştır. Saldırıların Kürt milliyetçiliği ile öne çıkmasından sonra Türkiye PKK terör örgütüyle, İran ise PJAK terör örgütüyle aynı anda mücadele etmiştir (Özpek, 2012: 193-194).

25 Eylül 2017 Kuzey Irak'ta, Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin (IKBY) yapmış olduğu referandumda çıkan sonuçlara göre bölge halkının %90'ını bağımsızlık referandumuna evet diyerek bağımsızlık istedikleri yönünde iradelerini göstermiştir (Sputniknews, 2017).

Referandumdaki sonuçta Irak Kürt Bölgesel Yönetimine (IKBY) karşı, ABD'nin mesafeli durduğu ve İsrail'in desteklediği referandumun bölgede bir kaosa neden olacağını ön gören iki devlet, bölgede bağımsız bir Kürt Devletinin kurulmasını sağlayacak referanduma karşı birlikte hareket etmişlerdir. Aynı zaman PKK/PJAK terör örgütlerinin tamamen temizlenmesi için iş birliğine gidilmiştir (İnat & Caner, 2017: 140-142). Varılan iş birliğiyle Kürt milliyetçiliği üzerinde etkili olan, Kürtleri kullanarak belli siyasi gücü ulaşmak isteyen PKK/PJAK'a karşı mücadele etmeye devam edilmiştir.

ABD'nin İran nükleer programını engellemek için İran'a yapmış olduğu baskı, terörle mücadelede Türkiye ve İran arasında iş birliğini daha da kuvvetlendirmiştir. Fiili olarak Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti gibi davranan IKBY yönetimi, bu iş birliği karşısında fazla hareket alanı bulamamıştır. Türkiye'de yaklaşık %13.4 oranında Kürt nüfusunun varlığı göz önünde bulundurduğumuzda ABD'nin Kürtler üzerinde bölgedeki dizayn operasyonuna karşı (Önder, 2007: 47-50) Türkiye'nin iç dinamiklerinin ve toprak bütünlüğünün korunması için İran ve Türkiye'nin bu yakınlaşması önemli bir adım olmuştur.

ABD ile İran arasında, İran nükleer programının neden olduğu, gün geçtikçe derinleşen kriz, Türkiye ile İran'ı Kuzey Irak'ta kurulması planlanan bir Kürt devleti stratejisine karşı birlikte hareket etmesini sağlamıştır. ABD'nin, İran'ı köşeye sıkıştırmak için Kürt kartını devreye koyarak İran'ı etnisite üzerinde zor durumda bırakmak istemesi, Kürt algısı üzerinden PKK-PJAK terör örgütlerini desteklemesi bölgenin iki aktörü Türkiye ile İran'ı ortak hareket etmesine sebep olmuştur (Turan, 2009: 44).

ABD ile İran arasında nükleer programın sebep olduğu kriz ve bölgesel çıkarların kesişmesi, İran'ı PKK/PJAK terör örgütleriyle mücadele etmeye zorlamıştır. Bu mücadele, Türkiye ve İran'ın birlikte hareket ederek devletlerinin güvenliğini tehlikeye koyan PKK/PJAK terör örgütleriyle mücadele etme fırsatını da ortaya çıkarmıştır. Türkiye ve İran toprak bütünlüğü için PKK/PJAK terör örgütlerine aynı zaman diliminde operasyon yapmayı başarmış, ancak diğer yandan bölgedeki tarihi rekabetten vazgeçmemiştir. Bu rekabet ortamında İran'ın nükleer programından kaynaklanan krizin, Türkiye İran tarihi rekabetinde Türkiye için olumlu yansımaları olmuştur.

Türkiye ile İran arasında Ortadoğu bölgesinde tarihte gelen rekabet günümüzde de devam etmektedir. İran ile Türkiye'nin nüfuz mücadelesini sürdürdüğü ülkelerin başında Irak gelmektedir. İran ile nüfuz mücadelesinde Türkiye'ye karşı İslam Devrimi'nden sonra zaman zaman çıkarları için PKK terör örgütünü Türkiye'ye karşı kullanmış ve örgütü desteklemiştir. Ancak 2003 yılından sonra ABD ile arasındaki nükleer programın neden olduğu krizle

beraber uluslararası arenada yalnız kalan ve terör örgütü PKK/PJAK terör örgütleri üzerinde ABD'nin İran'ı köşeye sıkıştırmaya başlaması, İran ile Türkiye'nin teröre karşı iş birliği yapmaya sevk etmiştir. Yapılan bu iş birliği 2017 yılında Barzani tarafından Kuzey Irak'ta yapılan ve terör örgütü PKK/PJAK içine alan Kürt Devletinin kurulmasını sağlayacak bağımsızlık referandumunun geçersiz olmasına da katkı sağlamıştır.

Türkiye ile İran arasında nüfuz mücadelesinin yapıldığı diğer bir ülke olan Suriye'de terör ile mücadelede tam iş birliği yapılamamıştır. ABD ve Rusya başta olmak üzere büyük devletlerin 2011 yılından sonra Arap Baharı'yla ortaya çıkan iç savaş sonrası Suriye'deki alan kapma mücadelesini örgütler üzerinde sürdürmüştür. Bu örgütler arasında PKK/YPG ve DEAŞ terör örgütleri, Türkiye'nin Suriye sınırı boyunca alan kapmıştır. Bu durum kısa süre içerisinde Türkiye'nin güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir. Türkiye 2016 yılında Fırat Kalkanı, Ocak 2018 yılında Zeytin Dalı Harekât'ı ve en son Ekim 2019 tarihinde yapılan Barış Pınarı Harekât'larıyla DEAŞ ve PKK/YPG tehditlerini ortadan kaldırmak için hamleler yapmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin İran ile Irak'ın kuzeyinde teröre karşı yapmış olduğu iş birliği, Suriye'de çıkarları olan İran'ın iki yüzlü politikası yüzünden gerçekleşmemiştir. İran Suriye'de menfaatlerine aykırı yapılan operasyonlara ABD ile yaşadığı nükleer programının neden olduğu kriz sebebiyle Suriye'ye yapılan operasyonlar karşısında cılız tepkiler vermek zorunda kalmıştır. İran'ın Suriye'de terör örgütlerine karşı iş birliğine yanaşmamasında Lübnan'da Hizbullah ile bağlantısını devam ettirme, kara köprü projesini gerçekleştirme hedeflerinin olması etkili olmuştur. İran, Lübnan'a bağlantısını devam ettirmek için Esed rejiminin kalmasını ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ayrıca İran PKK/YPG terör örgütlerinin aracılığıyla Suriye'de ABD'ye bağlı otonom bir Kürt devletinin kurulmasına karşı durmuştur (Tarakçı, 2017). Bu denklemde İran ile istenilen iş birliğinin olmamasına rağmen Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde siyasi bir oluşuma karşı olması, İran'ında çıkarları için Suriye'nin kuzeyinde otonom bir oluşuma karşı çıkması, Türkiye ile İran'ı aynı tarafta mücadele etmede birleştirmiştir.

Türkiye, ABD ile İran arasında yaşanan krizde silahlı mücadele unsurlarıyla siyasi fırsatlar kazanırken, konumu itibarıyla Kuzey-Güney ve Batı-Doğu denkleminin merkezinde bulunması ayrıca olayların ve krizlerin ortasında kalması kendisine siyasetende arabuluculuk rolünü de yüklemiştir. Arabuluculuk rolü, Türkiye'nin dış politikasının bir parçası haline gelmiş, Türkiye bu rolüyle Bosna'da, Afganistan'da Filistin'de ve Somali'de arabulucu olarak taraflar arasındaki sorunların çözümüne katkı sağlamıştır (mfa.gov.tr, 2011). Bu bağlamda Türkiye İran'ın yeni tesisi Fordo'nun ortaya çıkması üzerine bozulan müzakerelerde orta yolu

bulma, sıcak çatışma riskini azaltma ve bölgede barışı sağlamak için arabuluculuk rolünü kabul etmiştir.

İran'ın Fordo tesislerinin ortaya çıkması İran ile anlaşmaya varmak üzere olan başta ABD ve Batı'yı endişelendirmiştir. İran'ın nükleer çalışmalarından vazgeçmesi karşılığında kendisine % 20 zenginleştirilmiş uranyumu teklifi yapılmıştır. İran % 20'lik zenginleştirilmiş uranyumun kendisine verilmesine şüphe ile bakmıştır (Bilgesam, 2012). Bunun üzerine Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Başkanı El Baradey'in araya girerek yaptığı öneri üzerine Türkiye arabulucu olarak devreye girmiştir. Türkiye'nin daha önce, bölgedeki sorunlara yönelik çözüm odaklı tutumu ve barışa olan katkısı Türkiye'nin bölgesel güç olarak masaya çağrılmasında etkili olmuştur (mfa.gov.tr, 2010).

Türkiye, İran nükleer programının neden olduğu kriz döneminde yoğun diplomasi trafiği yürüterek Tahran Araştırma Reaktörü ile ilgili sorunun çözülmesinde tarafların uzlaşmaya varmasıyla Brezilya, Türkiye ve İran ile 17 Mayıs 2010 yılında Tahran Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; İran, 1.200 kilogramlık zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye'de depolanmasına müsaade edecek bunun karşılığında da Tahran Araştırma Reaktörü için zenginleştirilmiş 120 kilogramlık yakıt çubuğu almayı kabul edecektir. Türkiye'nin yoğun diplomasi mesaisi harcayarak son zamanlarda İran ile nükleer alanda varılan Tahran Mutabakat'ı bölge barışı için umutları yeşertmiştir. Ancak anlaşma sonrasında İran'ın nükleer anlaşmadan kazançlı çıktığını ve anlaşmanın yetersiz olduğunu öne süren, ABD ve Batının anlaşmayı kabul etmemesi, barış adına ortaya çıkan umutların sönmeye neden olmuştur. ABD ve Batı'nın anlaşmaya tepki göstermesi ile Brezilya kısa bir süre sonra anlaşmadan çekilmek zorunda kalmıştır (Toprak, 2013: 710-713).

İran nükleer krizinde Venedik ve Cenevre görüşmelerinde ve son olarak Tahran Mutabakatı'nın en başından doğru ve ilkeli adımlar atan Türkiye, sürecin sonunda da ABD ve Batı'nın baskılarına rağmen geri adım atmamış ilkeli, tutarlı ve kararlı politikasını sürdürmüştür. Türkiye eksen kayması tartışmalarının yaşandığı bir dönemde almış olduğu arabuluculuk rolüyle İran ile Tahran anlaşmasının imzalanması, Türkiye'nin bölgenin kilit bir devlet olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin savaş değil barıştan yana olduğunu göstermesi açısından büyük bir fırsat olmuştur (Karaağaçlı, 2011). Böylece Türkiye yapmış olduğu hamlelerle krizleri yöneten ve bölgesel sorun olan nükleer krizden başka devletlerin faydalanmasının, menfaat elde etmesinin önüne geçerek kendi alanlarını korumak istemiştir.

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra İran nükleer programının neden olduğu kriz, İran'ın kurmuş olduğu çok denklemlili faydacı ve çıkarıcı politikasından vazgeçmemesi krizin

günümüze kadar devam etmesine neden olmuştur. Bu çerçevede ABD ve Batı'nın bölgesel ve küresel siyasette İran'ı dışlayıcı politikasına rağmen İran'ın uranyumu zenginleştirmeden vazgeçmemesi balistik füze teknolojisinden ödün vermemesi ve teknolojisini ilerletmesi krizin çözölemeyen ve krizi tırmandıran temel sorunları olmuştur.

Türkiye Ortadoğu'da ABD ve İran'ın bölgesel çıkarlarının ortasında kalmış, Ortadoğu denkleminde ABD, Batı ve İran arasında taraf tutmayarak hem komşusu İran ile hem de müttefikleri ABD ve Batı ile ilişkilerini dengede sürdürmeyi başarmıştır. Böylece ABD, Batı ve İran kaynaklı olumsuz bir durumun menfaatlerine fazla zarar vermesini minimize etmiş iki kutup arasındaki krizden Türkiye'nin ekonomik, askerî ve siyasi kazanımlar elde etmeyi başarmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

İran ile ABD arasında uzun dönemdir sürdürülen müzakereler, 2015 JCPOA (Joint Comprehensive Plan of Action) anlaşmasıyla İran ile ABD arasında krizin biteceği umudunu bölge ve dünya kamuoyunda konuşmaya başlandığı kritik bir süreçte, ABD başkanının anlaşmadan çekildiğini ve daha önce İran'ın nükleer programına uygulanan tedbirlerin daha da sertleştirileceğini açıklamasıyla krizin bitmesine yönelik umutları söndürmüştür. Ancak iki devletin bundan sonra bölgesel çıkarları için mücadele edeceği ve çıkarlarını tehlikeye atmayacağı görülmüştür. 1979 İran İslam Devrimi'nden günümüze kadar devam eden bu krizin iki devletin çatışmaya bağlı olarak bölgedeki hegemonyalarını ve nüfuz alanlarını korudukları bölgede yayılmalarını arttırdıkları görülmüştür. ABD ile İran arasında çatışmacı politika izlenmeye devam ettikçe, iki devletin Ortadoğu'daki varlıklarına güç kattıkları tespit edilmiştir. Ortadoğu'daki satranç tahtasında Türkiye, 2000 yılından sonra ülke çıkarlarını gözetken girişimci, yapıcı ve pragmatist bir dış politika izlemiş, izlediği bu dış politika ile ABD ile İran arasında yaşanan nükleer krizde stratejik dengeleri gözeterek oyun kurucu ülke olarak bu mücadelede fırsatlar elde etmiştir.

İran'ın ABD öncülüğünde kuşatılmışlık engelini aşmak, bölgede ABD ve Batı'nın kendisini çevrelemesine karşılık caydırıcılık elde etmek için, Rusya ve Çin ile geliştirdiği ticari, siyasi ve ekonomik iş birliği ile ortaya çıkan güç ile nükleer santrallerinin kurulmasını başarmış ve 2011 yılı itibarıyla nükleer enerji üretebilmeyi başarıyla neticelendirmiştir. İran'ın bu krizde hedeflerine ulaşmada başarılı olmasında ABD karşısında izlediği stratejik hamlelerin katkı sağladığı görülmüştür. Nükleer enerji üreten ülkelerin belli bir kapasiteden sonra istenildiği takdirde nükleer enerjiden nükleer silah üretebilmesi, nükleer enerji üreten İran'ın tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu süreçte İran'ın sahip olduğu balistik füze teknolojisi de tehdit olarak algılanmış ve ABD'nin hedefi haline gelmiştir.

İran'ın 2000 yılından sonra 1000 kilometre menziline aşan balistik füze denemeleri, ABD'nin İran'ın balistik füze teknolojisini yakın takibe almasına neden olmuştur. ABD İran'ın balistik füze teknolojisini 2006 yılında BMGK'ya taşıyarak, uluslararası tedbirler uygulamaya çalışmıştır. 2018 yılında da daha sert tedbirler alarak İran'ın balistik füze programını engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda nükleer programı kapsamında nükleer bomba üretecek kadar uranyumu zenginleştirme başarısı elde eden aynı zamanda balistik füze programı ile nükleer başlık takılabilen füzeler üreten İran'ın, ABD ile yaşadığı nükleer kriz,

İran'a zaman ve güç kaybettirmiştir. Türkiye bu kriz esnasında savunma sanayisine ve füze teknolojilerine yatırım yaparak bölgesel dengeler için caydırıcı güç olmak için zaman kazanmıştır. Rusya ile S400 anti balistik füze savunma sisteminde anlaşma sağlanmış, gerek İran ile ABD arasındaki nükleer kaynaklı krize bağlı meydana gelecek senaryoda gerekse bölgenin kaotik ortamına bağlı olarak, Türkiye'ye güvenliğini tehdit edecek senaryolara karşı savunma sanayisi yatırımlarını yapabilme fırsatı doğmuştur.

2010 sonrasında ABD'nin İran ile nükleer krizin zirvede yaşandığı zaman diliminde Asya ve Ortadoğu kaynaklı balistik füze tehdidine karşı Türkiye, NATO aracılığıyla güvenliğini korumak istemiştir. Türkiye'nin bu süreçte yaşadığı olaylar ve zorluklar Türkiye'nin kendi güvenliğini korumak için savunma sanayisine ihtiyaç olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda teknoloji transferi dâhil yerli ve milli bir hava savunma sistemine sahip bir Türkiye olmak için adımlar atılmıştır.

ABD'nin İran ile yaşadığı kriz, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden PKK ile mücadelede İran ile iş birliği fırsatını da beraberinde getirmiştir. İran'ın kriz zamanlarında Türkiye ile ilişkilerini geliştirerek kendi güvenliğini korumak için politikalarının tersi hamlelerde bulunduğu tespit edilmiştir. 1990-2000 yılları arasında PKK terör örgütünü örtülü destekleyen İran, 2003 yılından sonra ABD ile yaşadığı kriz sonrası PKK terör örgütünün diğer kolu PJAK saldırılarının İran topraklarında artırmasıyla iki ülke arasında başta Irak'ta olmak üzere PKK ile mücadelede iş birliğine gidilmiştir.

Enerji ihtiyacını petrol ve doğalgaz ithalatıyla karşılayan Türkiye, ABD ile İran arasında nükleer krizin derinleşmesiyle, İran'ın Türkiye ile yakınlaşması ekonomik yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Rusya'ya olan enerji bağımlılığında Türkiye İran'dan aldığı doğalgaz ve petrol miktarlarını artırarak Rusya doğalgazına ve petrolüne karşı yeni bir kaynak elde etme fırsatını yakalamıştır. Diğer yandan Türkiye'nin bağımsız enerji gücü elde etmesi için fırsat olmuştur. Uzun süredir devam eden Türkiye'nin nükleer enerjiye ulaşma serüvenini hızlandırmıştır. UAEK'nin 2010 raporlarına göre İran'ın uranyum zenginleştirme oranında nükleer bomba yapacak seviyeye çıkması uluslararası düzlemde endişeye neden olmuş, 2010 yılında ABD ile İran arasında BMGK'da sert tartışmalara neden olmuştur. Türkiye, BMGK'da barışçıl nükleer enerjiyi savunarak nükleer enerjinin her ülkenin hakkı olduğunu dillendirme fırsatını yakalamıştır. Türkiye kısa bir süre sonra söylemden eyleme geçerek 2010 yılında nükleer enerji çalışmalarını hızlandırmıştır. İran'ın 2011 yılında Buşehr nükleer tesislerini faaliyete geçirmesiyle birlikte de Türkiye, Mersin Akkuyu ve Sinop nükleer santrallerinin ihalelerini gerçekleştirmiştir. Gerek küresel

enerji dengeleri için gerekse bölgesel dengeler için önem arz eden nükleer enerjiye yönelik atılan stratejik hamleler uluslararası baskıya maruz kalırken, Türkiye krizden fırsatlar elde ederek sürdürülebilir enerji politikasıyla bağımsız enerji gücü elde etme fırsatının ilk adımlarını atarken uluslararası baskıyla karşılaşmamıştır.

Bağımsız enerji gücü elde etmenin yanında Türkiye'nin nükleer enerjiye yönelik yatırımları Türkiye'nin istihdamı için önemli fırsatlar sunmuştur. Türkiye'nin cari açığının içerisinde enerji ithalatı %15 oranında gerçekleşmektedir. Akkuyu ve Sinop nükleer santrallerinin faaliyete geçmesiyle, Türkiye enerji ihtiyacının %10'unu santrallerden elde edecektir. Türkiye'nin kendi imkanlarıyla elde edeceği nükleer enerjiyle 7.2 milyar dolarlık bir yükten kurtulmuş olacaktır. Nükleer enerji için elde edilen fırsatlar Türkiye'nin cari açığının kapanması içinde yeni bir kaynak olacaktır.

2003 yılından sonra ABD ile İran arasında nükleer programın neden olduğu kriz derinleştikçe, İranlı turistlerin özellikle yaptırımların uygulandığı tarihlerde Türkiye'ye yöneldiği tespit edilmiştir. 2010 yılından sonra krizin daha da derinleşmesine rağmen 2018 yılına kadar ara ara İran'dan gelen turist sayısı azalmışsa da genel olarak İranlı turistlerin adresi Türkiye olmuştur. İranlı turistlerin ilgisinin yanında ABD ve Batı tarafından İran'ın sert politikalarla uluslararası sistemden tecrit edilmiş olması, İranlı turistlerin Türkiye'ye yönelmesinde etkili olmuştur. 2010 yılında krizin derinleştiği zamanda BMGK'da İran'ın nükleer programına yönelik alınan tedbirlerin İran ekonomisinin ve finans sistemini kapsamaması, İran sermayesinin Türkiye'ye yatırım yapmasına neden olmuştur. Bu süreçte İranlı yatırımcılar hem mevduat hesaplarla hem de altın hesapları üzerinden Türkiye'ye yatırımlar yaparak Türk ekonomisine katkı sağlamıştır.

ABD ile İran arasında yaşanan nükleer kriz, İran'ın petrol ve doğalgaz ihracatını etkilemiş, İran ise ekonomisinin bozulmaması için petrol ve doğalgazda ithalatçı ülkelere indirim uygulamıştır. Gelişmekte olan ve nüfusu hızla artan Türkiye'nin enerjiyi ucuz alması, ithalatının %50'den fazlasını petrol ve doğalgaza harcadığını göz önünde bulundurulduğunda ABD ile İran arasındaki nükleer krizin Türkiye'nin ucuz doğalgaz ve petrole ulaşması için fırsat olmuş, Türkiye'nin cari açık dengesinin kapatılmasına katkı sağlamıştır.

ABD ile İran arasında yaşanan krizle birlikte Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik ve jeoekonomik konumunun enerji transferindeki önemi artmıştır. Arz ve talep coğrafyaları arasında bulunan Türkiye bu süreçte enerji transferinde önemli bir aktör haline gelmiştir. ABD'nin ve AB'nin İran nükleer programı kapsamında İran'ın ekonomik olarak uluslararası

sistemden izole edilmesi, petrol ve doğalgaz zengini Hazar ve Ortadoğu petrollerinin Avrupa'ya transfer edilmesinde Türkiye'nin enerji merkezi seçilmesinde yeni fırsatlar sunmuştur. Bu bağlamda Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın Türkiye'den geçmesinde yaşanan krizin katkıları olmuştur. Krizin devamı halinde geliri petrole dayanan ve İran'ın sigortası olarak nitelenen petrol ve doğalgazın elinden alınmasına yönelik politikalar, Türkiye'nin enerji koridoru olmasına katkı sağlamaya devam edecektir.

Türkiye, İran ile ABD arasında yaşanan kriz zamanında nükleer enerji üretmenin her devletin hakkı olduğunu savunmuş, krizin tırmanışa geçtiği dönemlerde de söyleminden vazgeçmeyerek rasyonel bir politika izlemiştir. Bu politika sonucunda 2010 yılında nükleer enerji alanında adımlar atmış, 2018 yılında Mersin Akkuyu nükleer santralinin temelini atmıştır. Türkiye'nin nükleer enerji alanında attığı adımları izlediği bu dönemde nükleer alandaki hedefini bir adım ileriye taşıyarak, İran ile ABD arasında yaşanan kriz esnasında İran'ın uranyum zenginleştirmedeki başarısını ve İsrail'in nükleer başlık bombaya sahip olduğu iddiasını öne sürmüş, böylece Türkiye nükleer silah elde etmesi gerektiğini dillendirme fırsatı da bulmuştur.

ABD ile İran arasında yaşanan krizle birlikte ABD'nin İran'ı nükleer programından vazgeçirmenin yollarından birisi de İran rejimine yönelik hamleleri olmuştur. ABD bu hamlesini gerçekleştirmek İran nükleer programının durdurmak ya da yavaşlatmak için rejime karşı meydana gelen gösterileri ve halk hareketlerini destekleyerek İran rejimini değiştirmeye yönelik faaliyetlerine devam etmektedir. ABD'nin İran'ın rejimini değiştirmeye çalışarak İran'ı nükleer programından vazgeçirmeye çalışması, İran'ın 1979 tarihinden bu yana Türkiye'ye yönelik rejim ihracı riskini yavaşlatmıştır. Kriz, diğer yandan bölgede Şialığı siyasallaştırarak hegemon güç olmak isteyen İran'ı yavaşlatmıştır. İran'ın kriz sürecinde nüfuz yayılımının yavaşlaması, Türkiye'nin girişken politikalarının etkisiyle Türkiye'ye nüfuz alanını genişletme fırsatı sunmuştur. Bölgesel güç ile bölge üzerinde çıkarları olan küresel güç olan İran ve ABD'nin çatışması, Türkiye'nin bölgede politik etkisini daha etkin gösterme fırsatı sunmuştur.

ABD'nin İran ile yaşadığı nükleer krizde İran'ı zor durumda bırakmak istediği diğer bir konu, Kürt nüfusu üzerinde İran'da bir karışıklık çıkararak İran'ın toprak bütünlüğünü hedef alması olmuştur. ABD'nin etnisite üzerinde nükleer krizde İran'a karşı yaptığı bu hamlesi, bölgede Kürt nüfus barındıran başta Türkiye olmak üzere Irak ve Suriye devletlerini de endişelendirmiştir. ABD'nin bu hamlesi Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini tehlikeye atacak olması, İran ile Türkiye'yi birbirine yakınlaştırmıştır. Yakınlaşma ile Irak'ın

Kuzeyi'nde kurulmak istenen Kürt devleti için gerçekleşen bağımsızlık referandumunda İran ile Türkiye'nin birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Kürt devleti oluşumuna karşı sergilenen birliktelikle devletlerin üniter yapısını tehdit edecek riskler, bertaraf edilmiştir.

İran'ın nükleer programındaki ısrarının neden olduğu nükleer kriz üzerinden, İran'ın olası bir savaşa çekilmeye çalışıldığı gözlemlenmiş, Türkiye'nin de İran'ın olası bir çatışma ortamına çekilmemesi için İran ile ABD arasında arabuluculuk rolüyle bölgenin istikrarsızlığa sürüklenmemesi için sahada ve masada riskleri gözetken, fırsatları kaçırmayan bir dış politika izlemiştir. Türkiye'nin arabuluculuk rolü bu süreçte yoğun diplomatik çabalar sonucu meydana gelmiştir. Türkiye bu süreçte kararlı duruşuyla arabuluculuk rolüyle barıştan ve eşitlikten yana olduğunu ilkeli bir duruşla dünya kamuoyuna kanıtlama fırsatını yakalamıştır.

ABD ile İran arasında 1979 İslam Devrimi'nden sonra derinleşen İran'ın nükleer programından kaynaklanan kriz, zamanla bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp uluslararası bir krize dönüşmüştür. İran ile ABD'nin yaşadığı krizin Türkiye'ye yönelik fırsatlar sunduğu, nükleer programı olan devlet aktörlerinin yaşadığı sorunların komşu ülkeleri sadece olumsuz yönde etkilemediği aynı zamanda tersi yönünde ekonomik, askeri ve siyasi fırsatlar sunduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak değerlendirildiğinde İran nükleer programının neden olduğu kriz bağlamında ABD ve İran'ın bölgesel ve uluslararası hedeflerinin Türkiye için risk ve fırsatları bir arada sunmaya devam edeceği tespit edilmiştir. Aynı zamanda İran'ın nükleer hedeflerine ulaşması ile bölgede dengelerin yeniden dizayn edileceği gibi ABD'nin İran karşısında stratejik hedeflerine ulaşmak için atacağı adımlar karşısında Türkiye'nin rasyonel politikalar izlemeye devam etmesi Türkiye için yeni fırsat kapılarını aralamaya neden olacaktır.

KAYNAKÇA

- A. Orlov, V., & Vinnikov, A. (2005). The Great Guessing Game: Russia and the Iranian. *The Washington Quarterly*, s.50-51.
- AA. (2015). *Timeline of Iran's Nuclear Program*. Anadolu Ajansı: (<https://www.aa.com.tr/en/politics/timeline-of-irans-nuclear-program/26498>); Erişim Tarihi: 10 Eylül 2019
- AA. (2018). *Anadolu Ajansı*: (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/duyden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503>); Erişim Tarihi: 14 Eylül 2019
- AA. (2018). *10 Soruda Türkiye Neden S-400 Alıyor*, Anadolu Ajansı (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-turkiye-neden-s-400-aliyor/1412408>): Erişim Tarihi: 07 Ağustos 2019
- Abdullah Yegin. (2017). *İran'ın Savunma Stratejisi. A. Yegin içinde, İran'ın Bölgesel Faliyetleri ve Güç Unsurları* (s. 53-54). İstanbul: SETA.
- Akkaya, S., & İbrahimli, H. (2014). İran'ın Bölgesel Güce Yükselişi. *Güvenlik Stratejileri*(28), 155-162.
- Akkunpp (2019). *Proje Hakkında*, Akkunpp.com: (<http://www.akkunpp.com/proje-hakkında>); Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2019
- Albright, D., & Corey, H. (2012). *Iran Building Nuclear Fuel Cycle Facilities: International Transparency Needed*. ISIS: (<http://isis-online.org/isis-reports/detail/iran-building-nuclear-fuel-cycle-facilities-international-transparency-need/8%20-%20ima>); Erişim Tarihi: 10 Nisan 2019
- Aljazeera. (2012). *İran'ın Nükleer Programı*, Aljazeera: (<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/iranin-nukleer-programi>); Erişim Tarihi: 13 Nisan 2019
- Aljazeera. (2014). *Lübnan'ın Ülke Profili*, Aljazeera: (<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-lubnan>); Erişim Tarihi: 23 Haziran 2019
- Aljazeera. (2015). *Patriotlar Neyi koruyor?*, Aljazeera: (<http://www.aljazeera.com.tr/aljazeera-ozel/patriotlar-neyi-koruyor>); Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2019
- Alper, A. E., & Bal, H. (2010). Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 345-360.

- Alptekin, H. (2019). *PKK Terörünün Analizi Türkiye Terör Olayları Veri Tabanı 2004-2008*. İstanbul: SETA.
- Altınbaş, D. (1990). İran'ın Silahlanma Çabaları. *Avrasya Dosyası*, s. 250.
- Altınbaş, Deniz. (tarih yok). İran'nın Silahlanma Çabaları. *Avrasya Dosyası*, 3.
- Association. (2019). *Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran*, www.armscontrol.org/: (<https://www.armscontrol.org/factsheet/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran#1970>); Erişim Tarihi: 02 Mart 2019
- Ateş, Z. (2011). *Doğu- Batı Enerji Koridoru 2 Tamam Bir Eksik*, Dışişleri Bakanlığı: (http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa); Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019
- Aydın, D., & Tekbıyık, A. (2015). İran Nükleer Programının Türkiye Güvenliğine Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*(5), 107-108, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84561>); Erişim Tarihi: 23 Aralık 2019
- Aydın, E. (2019). AB'nin Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü:Nato Füze Kalkanı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalara Dergisi*, 7(16), 720-723.
- Aydın,Erdal. (2019, Mart). AB'nin Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü: Nato ve Füze Kalkanı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 725-732.
- Bahgat, G. (2006). Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran. *Iranian Studies*, 39(3), 307-327.
- Barzegar, B. K. (2012). *Sanctions Won't End Iran's Nuclear Program Letter From Tehran*: (<https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2012-02-09/sanctions-wont-end-irans-nuclear-program>); Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2019 adresinden alınmıştır
- Başbakanlık Basın Merkezi. (1995). *Mehmetçik Kuzey Irak'ta*. Ankara: Başbakanlık Basın Merkezi Yayınları.
- Başbakanlık Basın Merkezi. (1995). *Mehmetçik Kuzey Irak'ta*. Ankara: Başbakanlık Basın Merkezi Yayınları.
- BBC. (2007). *ABD-İran Görüşmeleri Sürebilir*, BBC
:(http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/05/070528_us_iran_talks.shtml);
Erişim Tarihi: 03 Ekim 2018

- BBC. (2019). *Cumhurbaşkanı Erdoğan BM'de: Nükleer silahlar ya herkes için yasak ya herkes için serbest olmalı*, BBC: (<https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-turkiye-49807735>); Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2019
- Bilgesam. (2012). *İran'ın Nükleer Programı Ve Türkiye. İran'ın Nükleer Programı Ve Türkiye*. Bilgesam Yayınları.
- BM. (2009). *Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue Background*, BM: (<https://www.un.org/securitycouncil/content/2231/background>); Erişim Tarihi: 27 Mart 2019
- BM. (2009). *UN atomic watchdog announces draft deal on Iran's nuclear fuel*, BM: (<https://news.un.org/en/story/2009/10/318302-un-atomic-watchdog-announces-draft-deal-irans-nuclear-fuel>); Erişim Tarihi: 27 Mart 2019
- BM. (2010). *Güvenlik Konseyi, İran'a 12 oy ve 1 Çekimser oyla 12 Oy Veren Ek Yaptırımlar Uyguladı*, BM: (<https://www.un.org/press/en/2010/sc9948.doc.htm>); Erişim Tarihi: 04 Haziran 2019
- BM. (2010). *Resolution 1929/S/RES/1929 (2010)*. BM: (<https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1929-%282010%29>); Erişim Tarihi: 30 Ekim 2019
- Ceylan, F. (2019). *Nükleer Siyasa, Caydırıcılık, Türkiye'nin Konumu ve Tercihleri. Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi*.
- Chris, Q. (2002). *Iranian nuclear weapons policy past present and Possible Future. Middle East Review of International Affairs (2)*, s:17.
- CIA. (2012). *Unclassified Report to Congress*, CIA: (https://www.cia.gov/library/reports/archived-reports-1/july_dec2000.htm); Erişim Tarihi: 14 Haziran 2019
- CIA. (2012). *Unclassified Report to Congress*, CIA: (https://www.cia.gov/library/reports/archived-reports-1/july_dec2000.htm); Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2019
- Clawson, P., Ghaddar, H., & Uskowi, N. (2018). *What is the Shia Crescent?*, www.washingtoninstitute.org: (<https://www.washingtoninstitute.org/policy->

- analysis/view/middle-east-faqs-volume-1-what-is-the-shia-crescent); Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2019
- CND. (2018). *The Links Between Nuclear Power and Nuclear Weapons*,CND: (<https://cnduk.org/resources/links-nuclear-power-nuclear-weapons/>); Erişim Tarihi: 4 Haziran 2019
- Cnnturk. (2010). *Erdogan Eksen Kayması Söz Konusu Değil*, Cnnturk: (<https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/06/12/erdogan.eksen.kaymasi.soz.konusu.degi1/579875.0/index.html>); Erişim Tarihi: 09 Kasım 2019
- Cnnturk. (2017). *Sudan, Somali ve Katar'da Türk Üçgeni*, Cnnturk: (<https://www.cnnturk.com/video/dunya/sudan-somali-ve-katarda-turk-ucgeni>); 09 Kasım 2019
- Cole, J. (2006). A Shiite Crescent ? The Regional Impact of the Iraqi War. *Gureent History* (687), 20.
- Cordesman, A. (2006). Iran's Developing Military Capabilities. *Center for Strategic and International Studies*, Washington, 110.
- Crincione, J. (2006). 'Controlling Iran's Nuclear Program', *Issues in Science and Technology*, s.76.
- Crisisgroup. (2019). *The Iran Nuclear Deal: A Timeline*, www.crisisgroup.org: (<https://www.crisisgroup.org/iran-nuclear-deal->); Erişim Tarihi: 23 Haziran 2019
- Çakmak, C. (2007). Abd Ve Nükleer İran Krizî: Sorun Ne ve Nereye Gidiyor? *TASAM* (101), 100-101.
- Çakmak, C. (Ocak 2007). Abd Ve Nükleer İran Krizî: Sorun Ne ve Nereye Gidiyor? *TASAM* (101), 100-101.
- Çandar, C. (2010, Ocak). Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon. *SETA*, s. 4-5.
- Çelik, U. (2011). *Halk Bank Kupmasının Arka Planı*, <https://www.sabah.com.tr>: (<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/11/20/iste-halkbank-kumpasinin-perde-arkasi>); Erişim Tarihi: 9 Ekim 2019
- Dalar, M. (2008). İran'ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 280-282.

- Demirtaş, S. (2013). *Çin'e füze ihalesi, NATO'ya 'One minute' mi?*,BBC: (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130929_turkiye_cin_fuze); Erişim Tarihi: 10 Ekim 2019
- Duecky, C., & Takeyh, R. (2007). Iran's Nuclear Challenge. *Political Science quarterly*, 122, 189-205.
- DW. (2018). *Hezbollah and allies set for majority in Lebanon elections*, DW: (<https://www.dw.com/en/hezbollah-and-allies-set-for-majority-in-lebanon-elections/a-43678104>); Erişim Tarihi: 23 Nisan 2019
- DW. (2018). *Suudi Arabistan Nükleer Reaktör İnşa Ediyor*, DW: <https://www.dw.com/tr/suudi-arabistan-n%C3%BCkleeer-reakt%C3%B6r-in%C5%9Fa-ediyor/a-46170298>; Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019
- Eisenstadt, M. (2001). The Armed Forces of the Islamic Republic of Iran: An Assessment. *Middle East Review of International Affairs*, 1(5).
- Ekinci, A. (2009). İran Nükleer Krizi. Ankara: *Uşak Yayınları*.
- Ekinci, A. C. (2009). İran Nükleer Krizi. Ankara: *Uşak Yayınları*.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2015). *İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili*, Ekonomi Bakanlığı: (<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil>); Erişim Tarihi 10 Ocak 2010
- T.C Ticaret Bakanlığı. (2017). *Türkiye İran Dış Ticareti 2017*, Ticaret Bakanlığı: (<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/dis-ticaret>); Erişim Tarihi: 10 Ocak 2010
- Elleman, M. (2015,). *İran Primer*. Iran's Ballistic Missile Program, iranprimer.usip.org : (<https://iranprimer.usip.org/resource/irans-ballistic-missile-program>); Erişim Tarihi: 27 haziran 2019
- Emin, M. N. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi. *Seta Analiz*, 123.
- T.C. Enerji Bakanlığı (2019). (<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>); Erişim Tarihi: 13 Ekim 2019
- T.C. Enerji Bakanlığı (2014). *Sinop Nükleer Güç Santrali*, nukleer.enerji.gov.tr: (<https://nukleer.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Sinop-Nukleer-Guc-Santrali->); Erişim Tarihi: 13 Ekim 2019

- T.C. Enerji Bakanlığı (2015). *Kerkük - Yumurtalık Boru Hattı İle İlgili Açıklama*, nukleer.enerji.gov.tr: (<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Kerkuk-Yumurtalik-Boru-Hatti-Ile-Ilgili-Aciklama>); Erişim Tarihi: 14 Haziran 2019
- T.C. Enerji Bakanlığı (2016). *Türkiye'nin Nükleer Projeleri: Soru Cevap*, nukleer.enerji.gov.tr: (https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fSayfalar%2fT%c3%bcrkiyenin_N%c3%bckleer_Santral_Projeleri_Soru-Cevap.pdf); Erişim Tarihi: 15 Ekim 2019
- Eugene, R., Paul, S., & Richard, S. (2016). *U.S. Policy Toward Central Asia 3.0*, carnegieendowment.org: (<https://carnegieendowment.org/2016/01/25/u.s.-policy-toward-central-asia-3.0-pub-62556>); Erişim Tarihi: 12 Aralık 2019
- Euronews. (2010). *Euronews*: (<https://tr.euronews.com/2019/09/04/erdogan-birilerinin-elinde-nukleer-baslikl-fuze-var-ama-benim-elimde-olmasin-bunu-kabul-et>); Erişim Tarihi: 17 Aralık 2019
- Euronews. (2019). *Erdoğan Mültecilere 35 Milyar Dolar Kaynak Altardık*, Euronews: (<https://tr.euronews.com/2019/01/28/erdogan-multecilere-35-milyar-dolar-kaynak-aktardik>); Erişim Tarihi: 18 Aralık 2019
- farsi.euronews. (2018). *farsi.euronews.com*: (<https://farsi.euronews.com/2018/08/06/currency-crisis-in-iran-afghan-migrants-hesitate-traveling-to-turkey-or-returning>); Erişim Tarihi: 23 Aralık 2019
- Global Conflict Tracker. (2019). *Confrontation Between the United States and Iran*, Global Conflict Tracker: (<https://www.cfr.org/interactive/global-conflict-tracker/conflict/confrontation-between-united-states-and-iran>) Erişim Tarihi: 11 Kasım 2019
- Globalsecurity.org. (2018). Natanz, www.globalsecurity.org: (<https://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm>); Erişim Tarihi: 17 Ekim 2019
- Gök, G. O. (2005). *İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk İran İlişkileri*. 23. , Gebze 2005.
- Gündoğan, Ü. (2010). *İran ve Ortadoğu* . Ankara: Adres Yayınları.
- Gündoğan, Ü. (2016). *İran ve Ortadoğu*. (2. Baskı). Ankara: Liberte Yayınları.

- H. Cordesman, A., & Rodhan, K. R. (2006). *Iran's Weapons of Mass Destruction The Real and Potential Threat*. Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies.
- Haber7. (2017). *Halk Bank Operasyonunun Perde Arkası*, Haber7: (<http://www.haber7.com/foto-galeri/50564-halkbank-operasyonunun-perde-arkasi/p1>); Erişim Tarihi: 10 Haziran 2019
- İranwatch.org. (2016). *A History of Iran's Nuclear Program*, www.iranwatch.org: (<https://www.iranwatch.org/our-publications/weapon-program-background-report/history-irans-nuclear-program>); Erişim Tarihi: 07 Mayıs 2019
- Theguardian. (2013). *Timeline of Iran's Nuclear Programme*, Theguardian: (<https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/iran-nuclear-timeline>); Erişim Tarihi: 10 Haziran 2019
- Hürriyet. (2008). *İran'la doğalgazda anlaştık, Güney Pars Boru Hattı yapılacak*, Hürriyet: (<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/iran-la-dogalgazda-anlastik-guney-pars-boru-hatti-yapilacak-10382895>); Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019
- Hürriyet. (2015). *Ankara ile Bağdat arasında gerileme neden olan Başika kampındaki takviyenin perde arkası*, Hürriyet: (<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyenin-musul-yakinlarindaki-basika-egitim-kampina-takviyesi-40023853>); Erişim Tarihi: 02 Şubat 2019
- IAEA. (GOV/2009/74). (2009). (GOV/2009/74-Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran : (<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2009-74.pdf>); (ss. 2-6); Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2019
- IAEA. (2003). *Iran to Sign Additional Protocol and Suspend Uranium Enrichment and Reprocessing*: (<https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iran-sign-additional-protocol-and-suspend-uranium-enrichment-and-reprocessing>); Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2019
- IAEA. (2003). *Iran to Sign Additional Protocol and Suspend Uranium Enrichment and Reprocessing*: (<https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iran-sign-additional-protocol-and-suspend-uranium-enrichment-and-reprocessing>); Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2019

- protocol-and-suspend-uranium-enrichment-and-reprocessing); Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2019
- IAEA. (2009). *IAEA and Iran:Chronology of Key Events*, IAEA: (<https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/chronology-of-key-events>); Erişim Tarihi: 23 Haziran 2019
- IAEA. (2009). *Islamic Republic Of Iran*, IAEA: (<https://wwwpub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/cnpp2009/countryprofiles/Iran/Iran2008.htm>); Erişim Tarihi: 4 Eylül 2019
- IAEA (GOV/2015/34). (2015). Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran: (<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov-2015-34.pdf>); (ss. 10-17) ; Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019
- Ilıkan, E. (2019). *6 Milyon İran'lı Turist Türkiye'yi Ziyaret Edecek*, Anadolu Ajansı: (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/2020de-6-milyon-iranli-turist-turkiyeyi-ziyaret-edecek/159>);
- İnat, K. (2011). Türkiye'nin İran Politikası 2011. *Ortadoğu Yıllığı 2011*(7), 15-22.
- İnat, K., & Caner, M. (2017). *Türkiye'nin İran Poltikası. Türk Dış Politikası Yıllığı*. Ankara: Seta Yayınları.
- Intelligence on İran. (Tarih Yok). *Main Facilities*, www.iranintelligence.com: (<http://www.iranintelligence.com/nukefacilities>); Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2019
- Intracen. (Tarih Yok). *İran İslam Cumhuriyeti*, www.intracen.org: (<http://www.intracen.org/country/iran/>); Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2019
- Tuksam. (2005) *İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler,Tartışmalar ve Sonuçlar*, Tuksam: (<http://www.tuksam.org/tr/a77.html>); Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019
- IranIntelligence.com. (2019). *Main Facilities*, www.iranintelligence.com: (<http://www.iranintelligence.com/nukefacilities>); Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2019
- İranwatch. (1992). *Protocol to the Agreement between Russia and Iran on Cooperation in the Construction of a Nuclear Power Plant in Iran*, İranwatch: (<https://www.iranwatch.org/library/governments/russia/rosatom-state-nuclear-energy->

- corporation/protocol-agreement-between-russia-iran-cooperation-construction-);
Erişim Tarihi: 14 şubat 2019
- İranwatch. (2007). *Teheran Nuclear Research Center (TNRC)*, İnanwatch:
(<https://www.iranwatch.org/iranian-entities/teheran-nuclear-research-center-tnrc>);
Erişim Tarihi: 15 Haziran 2019
- İnanwatch. (2012). *Iran's Ballistic Missile Program*, İnanwatch:
(<https://www.iranwatch.org/>); Erişim Tarihi: 15 Haziran 2019
- İnanwatch. (2016). *Esfahan Nuclear Technology Center*:
<https://www.iranwatch.org/iranian-entities/esfahan-nuclear-technology-center>); Erişim
Tarihi: 27 Temmuz 2019
- İnanwatch. (2016). *A History of Iran's Nuclear Program*, İnanwatch:
([https://www.iranwatch.org/our-publications/weapon-program-background-
report/history-irans-nuclear-program](https://www.iranwatch.org/our-publications/weapon-program-background-report/history-irans-nuclear-program)); Erişim Tarihi: 4 Eylül 2019
- İnanwatch. (Tarih Yok). *İnanwatch*: (<https://www.iranwatch.org/weapon-programs/missile>);
Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019
- IRNA. (2019). *News Politics*, IRNA:
(<https://tr.irna.ir/page/search.xhtml?dt=&q=bu%C5%9Fehr+n%C3%BCkleeer&a=0&df=&alltp=true&allpl=true&pi=2&allsr=true&pageSize=20&sort=date&dr=all&allty=true>); Erişim Tarihi: 28 Nisan 2019
- İşbilen, E. (2009). *İnan ve Nükleer Silahlanma Politikası* (1.Baskı). İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- J.Borad, B. W., & Updated, S. P. (2015, 01 15). *The Iran Nuclear Deal- A Simple Guide*:
([https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://www.nytimes.com/inter
active/2015/03/31/world/middleeast/simple-guide-nuclear-talks-iran-
us.html&prev=search](https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://www.nytimes.com/interactive/2015/03/31/world/middleeast/simple-guide-nuclear-talks-iran-us.html&prev=search)); Erişim Tarihi: 23 Nisan 2019
- Jack, B. & Ferguson, C. D. (2004). *Assessing Iran's Plutonium Reprocessing Capabilities: A
Way to Obtaining Nuclear Weapons Material*:
([https://www.iranwatch.org/library/private-viewpoints/assessing-irans-plutonium-
reprocessing-capabilities-way-obtaining-nuclear-weapons-material](https://www.iranwatch.org/library/private-viewpoints/assessing-irans-plutonium-reprocessing-capabilities-way-obtaining-nuclear-weapons-material)); Erişim Tarihi: 4
Eylül 2019

- Jahanpour, F. (2007). *Chronology of Iran's Nuclear Programme, 1957-2007*: (<https://www.oxfordresearchgroup.org.uk/chronology-of-irans-nuclear-programme-1957-2007>); Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019
- Jane, M. (2017). İnan Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi. *ANKASAM*, 279-280.
- Jones, B. S. (2019). War by Proxy Iran's Growing Footprint in the Middle East. *Csis Briefs*, s. 6-10.
- Karaağaçlı, A. (2009). İnan Siyasal Denklemlerinde Nükleer Politika. *BİLGESAM*, s. 7-8.
- Karaağaçlı, A. (2011). Türkiye-İnan İşbirliği ve Ekonomik Entegrasyon Olanakları. *Bilgesam*.
- Kazman, K. (2016, Ocak). "İnan's Foreign Policy". *Congressional Research Service*,, 23-25.
- Kıbaroğlu, M. (2013). İnan'ın Nükleer Programı ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5, 2-5.
- Kıbaroğlu, M. (2006). *İnan'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler*, www.academia.edu : (https://www.academia.edu/3221985/%C4%B0RANDAK%C4%B0_GEL%C4%B0%C5%9EMELER%C4%B0N_T%C3%9CRK%C4%B0YEN%C4%B0N_G%C3%9CVENL%C4%B0%C4%9E%C4%B0NE_ETK%C4%B0LER%C4%B0_VE_ALINAB%C4%B0LECEK_TEDB%C4%B0RLER); Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2019
- Kıbaroğlu, M. (2006). *İnan'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirleri*, www.academia.edu: (https://www.academia.edu/3221985/%C4%B0RANDAK%C4%B0_GEL%C4%B0%C5%9EMELER%C4%B0N_T%C3%9CRK%C4%B0YEN%C4%B0N_G%C3%9CVENL%C4%B0%C4%9E%C4%B0NE_ETK%C4%B0LER%C4%B0_VE_ALINAB%C4%B0LECEK_TEDB%C4%B0RLER); Erişim Tarihi: 19 Kasım 2019
- Kıbaroğlu, M. (2006). İnan'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek,Mollalara Yasak. *Akademik Ortadoğu*, 1(1), 85-86.
- Kıbaroğlu, M. (2013). İnan'ın Nükleer Programı ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5, 2-5.
- Kıbaroğlu, M. (2015). *Türkiye Nükleer Silaha İhtiyaç Duymaz*, Sputniknews: (<https://tr.sputniknews.com/columnists/201505201015566494/>); Erişim Noktası: 10 Mayıs 2019

- Kinnander, E. (2010). *The Turkish-Iranian Gas Relationship: Politically Successful, Commercially Problematic*. Oxford Energy Institute.
- Koç, M. A. (2012). *Rekabetten Geleceğe: Türkiye-İran ilişkilerinin Güvenlik Boyutu* (1.Baskı). İstanbul: Tasam Yayınları.
- Korkmaz, Y. (2016). *Irakta, Şii Gruplar ve Siyasete Etkileri*, <https://insamer.com/tr:> (https://insamer.com/tr/irakta-sii-gruplar-ve-siyasete-etkileri_274.html); Erişim Tarihi: 25 Mart 2016
- Koru, S. & Kırdar, S. (2012). ABD'nin Yeni İran Yaptırımları ve Küresel Etki Alanı. *Tepav*, 7-8.
- Köse, T. (2008). İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları. *SETA*, 49-51.
- Köse, T. (2008). İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti. *SETA*, 48-49.
- Köse, T. (2017). İran'ın Nükleer Politikasının Geişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politika Etkileri. *ANKASAM*, 273-274.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). *Turizm Verileri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: (<https://www.ktb.gov.tr/TR-96268/turizm.html>); Erişim Tarihi: 28 Kasım 2019
- Leblebici, V., & Bingöl, O. (2015). İran P5+1 Nükleer Programı Görüşmelerinde Geline Aşama ve Bölgesel Etkileri. *Merkez Strateji Enstitüsü*.
- Leblebici, V., & Bingöl, O. (2015). *İran-P5+1 Nükleer Program Görüşmelerinde Geline Aşama ve Bölgesel Etkileri*. Hazırlayanlar: Vahit leblebeci Dr.Oktay Bingöl: Merkez Strateji Enstitüsü Rapor-007.
- Lipka, M. (2014). *The Sunni-Shia Divide: Where They Live, What They Believe and How They View Each Other*, www.pewresearch.org: (<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/06/18/the-sunni-shia-divide-where-they-live-what-they-believe-and-how-they-view-each-other/>); Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019
- Melman, Y., & Mizrahi, H. (2011). *Haaretz WikiLeaks Exclusive / Iran Providing Hamas With Smuggle-ready Rockets, Says IDF*, *Haaretz*: (<https://www.haaretz.com/1.5000027>); Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2010). *17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu*, T.C. Dışişleri Bakanlığı: (<http://www.mfa.gov.tr/17->

- mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa); Erişim Tarihi: 3 Nisan 2019
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). *Türkiye'nin Arabuluculuk Çalışmaları: Sahadan Önemli Yansımalar*, T.C. Dışişleri Bakanlığı: (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-nin-arabuluculuk-calismalari-sahadan-onemli-yansimalar.tr.mfa>); Erişim Tarihi: 3 Nisan 2019
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). *Türkiye - İran Siyasi İlişkileri*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran-siyasi-iliskileri.tr.mfa>); Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2019
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). *İran Künyesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı (<http://www.mfa.gov.tr>); Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). *İran Künyesi*. T.C. Dışişleri Bakanlığı: (<http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa>); Erişim Tarihi: 23 Nisan 2019
- Milliyet. (2011). *Türkiye'den üç şirket İran yüzünden ABD'nin kara listesinde*, Milliyet: (<http://www.milliyet.com.tr/turkiye-den-uc-sirket-iran-yuzunden-abd-nin-kara-listesinde-ekonomi-1347184/>) Erişim Tarihi: 20 Kasım 2019
- Mutlu, K. (2012). *Orta Doğu Raporu*. Ankara: Tuğut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Nasr, V. (2006). When the Shiites Rise. *Foreign Affairs*, 85(4), 58-74.
- NATO. (2019). *Ballistic missile defence*, NATO: (https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49635.htm?selectedLocale=en); Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019
- Nikou, S. N. (2019). *Timeline of Iran's Nuclear Activities*, (<https://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities>); 12 Mart 2019
- NTİ. (2018). *Nuclear*. NTİ: (<https://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/>); Erişim Tarihi: 23 Şubat 2019
- NTV. (2019). *Nabucco projesi nedir? Ne değildir?*, NTV: (https://www.ntv.com.tr/dunya/nabucco-projesi-nedir-ne-degildir,J5DBIv_eD02BGGYWBWN8w); Erişim Tarihi: 13 Kasım 2019

- Nükleer.enerji.gov. (2014). *Dünyada Nükleer Güç Santralleri:* (<https://nukleer.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dunyada-Nukleer-Guc-Santralleri>); Erişim Tarihi 30 Aralık 2019
- Nükleer.enerji.gov. (2014). *Dünyada Nükleer Güç Santralleri :* (<https://nukleer.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dunyada-Nukleer-Guc-Santralleri>); Erişim Tarihi: 30 Aralık 2019
- O'Hanlon, M. E., & B. Sandalow, D. (2006). Iran: Regaining Energy Leverage. *The Washington Times:* ([http://nl.newsbank.com/nl-search/we/Archives?p_product=WT&p_theme=wt&p_action=search&p_maxdocs=200&p_text_search-0=Iran:%20AND%20Regaining%20AND%20Energy%20AND%20Leverage.&s_dispstring=Iran:%20Regaining%20Energy%20Leverage.%20AND%20date\(all\)&xcal_numdocs=50&p_perpage=25&p_sort=YMD_date:D&xcal_useweights=no](http://nl.newsbank.com/nl-search/we/Archives?p_product=WT&p_theme=wt&p_action=search&p_maxdocs=200&p_text_search-0=Iran:%20AND%20Regaining%20AND%20Energy%20AND%20Leverage.&s_dispstring=Iran:%20Regaining%20Energy%20Leverage.%20AND%20date(all)&xcal_numdocs=50&p_perpage=25&p_sort=YMD_date:D&xcal_useweights=no)); Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019
- Olson, R. (2005). *Türkiye İnan İlişkileri 1979-2004: Devrim,İdeoloji,Savaş,Darbeler ve Jeopolitik.* (K. Acar, Çev.) Ankara: Babil Yayınları
- Olson, R. (2005). *Türkiye-İnan İlişkileri 1979-2004: Devrim,İdeoloji,Savaş,Darbeler ve Jeopolitik.* (K. Acar, Çev.) Ankara: Babil Yayınları
- Olson, R. (2005). *Türkiye-İnan İlişkileri 1979-2004:Devrim,İdeoloji,Savaş,Darbeler ve Jopolitik.* (K. Acar, Çev.) Ankara: Babil Yayınları
- OPEC. (2019). *İnan Petrol ve Doğalgaz Rezervleri,* OPEC: (www.opec.org: https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.html/); Erişim Tarihi: 15 Kasım 2019
- Ortadoğu Analiz. (2010). BasraKörfezi Ülkeleri ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz,* 13-14.
- Önder, A. T. (2007). *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler.* Ankara: Fark Yayınları.
- Özcan, N. A. (2006). İnan Sorununun Geleceği Senaryolar,Bölgesel Etkileri ve Türkiye'ye Önerileri. *Tepav,* 57-58.
- Özev, M. H. (2017). *Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği.* SETA, 42-44.
- Özev, M. H. (2017). *Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği.*SETA, 42-44

- Özpek, B. B. (2012). En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 193-194.
- Öztürk, M. (2014). *Tarih Felsefesi* (3 Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pirinççi, F. (2011). ABD-Suudi Arabistan Silah Antlaşması. *Akademik Orta Doğu*, 5(2), 61-84
- Pusat, A. (2004). Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: 2002-2014. *İran Çalışmaları Dergisi*, 1 (2), 93-96
- Rabil, R. G. (2007). Has Hezbollah's Rise Come at Syria's Expense. *Middle East Quarterly*, 14(4), 43-51.
- Reuters. (2009). *World-Jan29-Switzerland-Davos-Peres Erdogan*, Reuters: (<https://www.reuters.com/article/world-jan29-switzerland-davos-peres-erdo/world-jan29-switzerland-davos-peres-erdogan-idUS812520090129>); Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019
- Reuters. (2013). *Turkey to Iran gold trade wiped out by new U.S. sanction*, Reuters: (<https://www.reuters.com/article/us-iran-turkey-sanctions/exclusive-turkey-to-iran-gold-trade-wiped-out-by-new-u-s-sanction-idUSBRE91E0IN20130215>); 23 Mart 2019
- Risk, I. (2018). Lübnanda Parlamento Seçimleri: Anlaşmazlıkların Giderilmesi ve Uzlaşmanın Devamlılığı. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 17-18.
- RUMER, E., STRONSK, P., & SOKOLSKY, R. (2016). *U.S. Policy Toward Central Asia 3.0*, (<https://carnegieendowment.org/2016/01/25/u.s.-policy-toward-central-asia-3.0-pub-62556>); Erişim Tarihi: 23 Kasım 2019
- Sabah. (2011). *Çarşı Ambargoya Karşı*, Sabah (https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/01/07/carsi_ambargoya_karsi); Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019
- Sabah. (2012). *İran'ın Parası Türkiye'ye Akıyor*, Sabah: (<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/02/19/iranin-parasi-turkiyeye-akiyor>); Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019
- Saray, M. (1999). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- SDE. (2019). *Somali'deki Türk Askeri Eğitim Üssü 152 Mezun Verdi*, SDE: (<https://www.sde.org.tr/afrika/somalideki-turk-askeri-egitim-ussu-152-mezun-verdi-haberi-10601>); Erişim Tarihi: 28 Ekim 2019
- Semin, A. (2011). İran'ın PJAK Operasyonlarının Kuzey Irak'taki Yansımaları. *Bilgesam*.
- Seren, M. (2015). *Türkiye'nin Füze Savunma Sistemi İhale Süreci Temek Aktörler ve Dinamikler*. Seta Yayınları.
- Seren, M. (2015). *Türkiye'nin Füze Savunma Sistemi İhale Süreci Temek Aktörler ve Dinamikler*. Seta Yayınları. Türkiye'nin Füze Savunma Sistemi İhale Süreci Temek Aktörler ve Dinamikler, SETA: (<https://www.setav.org/turkiyenin-fuze-savunma-sistemi-ihale-sureci-temel-dinamikler-ve-aktorler/>); Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2019
- Serhan, A. (2018). ABD-İran Gerginliği Bir Nükleer Krizden mi İbaret ? *Ortadoğu Analiz*, 9(84), 51-52.
- Sönmez, G. (2015). Nükleer Anlaşma: Tarihi Arka Plan, Bölge ve Türkiye-İran İlişkileri Açısından Muhtemel Etkileri. *ORSAM*, 6.
- Sputniknews. (2017). Barzani: Referandum Kürtlerin geleceğini garanti altına aldı, Sputniknews: (<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201711081030926551-barzani-referandum-kurtler-gelecegi-garanti-altina/>); Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2019
- Sputniknews (2018). Suriyelilere Harcanan Para, (<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804261033187622-turkiye-suriyelilere-harcanan-miktar/>); Erişim Tarihi: 28 Aralık 2019
- Şafak, E. (2011). *Füze Kalkanı*, <https://www.sabah.com.tr>: (<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2011/09/10/fuze-kalkani-1>); Erişim Tarihi: 23 Nisan 2019
- T.C. Resmi Gazete (2015). *Milletlerarası Andlaşma*, T.c. Resmi Gazete: (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/06/20150608-1.htm>); Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019
- Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (tarih yok). *Türkiye Atom Enerjisi Kurumu*, (<https://www.taek.gov.tr/tr/kurumsal/services.html>); Erişim Tarihi: 24 Aralık 2019
- Tarakçı, N. (2017). *İran Türkiye Stratejik Yakınlaşmasının Nedenleri*, *Tasam*: (<https://tasam.org/tr->

- TR/Icerik/47118/iran_turkiye_stratejik_yakinlasmasin_nedenleri); Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019
- Taş, G. (2013). İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler–Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan. *Akademik Bakış*, 5-6.
- TBMM. (2007). *Lübnan'daki Türk Askerlerinin Görev Süresi Uzatıldı*, TBMM: (https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=42458); Erişim Tarihi: 15 Aralık 2019
- TBMM. (2010). *Kanun Tasarısı*, TBMM: (<https://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0902.pdf>); Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019
- Theguardian. (tarih yok). *Timeline of Iran's Nuclear Programme*, Theguardian: (<https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/iran-nuclear-timeline>); Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019
- TİKA (tarih yok). *Tika'nın Tarihçesi*, TİKA: (<https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>); Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019
- TOBB. (2010). *Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi Sürecinin Neresindeyiz?*, TOBB: (<https://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/Raporlar/NabucconunNeresindeyiz.pdf>); Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019
- Toprak, S. T. (2013). Uluslararası Sistemde Nükleer Güç Dengesi:İran'ın Nükleer Programı ve Son Dönem Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye'nin Rolü. *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 710-713.
- Trthaber. (2015). *İran Nükleer Programının Tarihçesi*, Trthaber: (<https://www.trthaber.com/https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranin-nukleer-programinin-tarihcesi-176648.html>); Erişim Tarihi: 10 Haziran 2019
- TSK. (2019). *2019 Türk Silahlı Kuvvetleri*. Türkiye'nin Barış Destekleme Harekatına Destekleri, TSK: (<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme>); Erişim Tarihi: 10 Kasım 2019
- TUBİTAK. (2006). Nükleer Dosya. *Bilim ve Teknik*, 44.
- Turan, K. (2009). İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4(7), 44.

- UHİM. (2010). *Nükleer Etki Raporu*: UHİM: (https://uhim.org/iran_-israil-ve-turkiye_de-nukleer-tesisler.html) Erişim Tarihi: 23 Ekim 2019
- Ural, A. (2009). ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi. *Akademik Orta Doğu*, 3(2), 132-133.
- Usakli, A. B. (2009). Nükleer Güç Olarak İran'ın Uluslararası Sistemdeki Yeni Konumu ve Konunun Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 113.
- Ünal, B. (2014). İran-Kuzey Kore Savunma Sanayii ve Nükleer Teknoloji İş Birliği. *Bilge Stratejileri*, 6(10), 116-117.
- WSJ. (2019, 15 07). *Opinion: Washington Should Move Cautiously After Turkey Accepts S-400*, WSJ: (<https://www.wsj.com/video/opinion-washington-should-move-cautiously-after-turkey-accepts-s-400/CB4F31D6-908B-4212-B8F4-F8294BC5B5DB.html?mod=searchresults&page=3&pos=7>); Erişim Tarihi: 29 Aralık 2019
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2010). *İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında*, Tc. Dışişleri Bakanlığı: (http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf); Erişim Tarihi: 5 Eylül 2019
- NTİ (2018). *Nuclear*, NTİ: (<https://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/>); Erişim Tarihi: 23 Aralık 2019
- Yalçın, H. B. (2016). İran Nükleer Müzakereleri: Kim,Neyi,Neden ve Nasıl Aldı? *Seta*(130), s. 21-22
- Yeğin, A. (2014). Devrimin 35.Yılında İran'ın Dış Politikası. *SETA Perspektif* (32)
- Yeğin, A. (2014). Devrimin 35.Yılında İran Dış Politikası. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, 27-28.
- Yenişafak. (2016). *Güney Pars Doğalgaz Sahasında İş Birliği*, Yeni Şafak: (<https://www.yenisafak.com/ekonomi/guney-pars-dogalgaz-sahasinda-is-birligi-2560793>); Erişim Tarihi: 15 Ekim 2019
- Yürük, R. (2019). 1979 İran İslam Devrimi ve İran'ın Ortadoğu'daki Devrim İhracı Politikaları. *Yüksek Lisan Tezi*. Çanakkale.

EKLER

EK 1. İnan'ın Başlıca Nükleer Santralleri ve Özellikleri

ABD ile İnan arasında yaşanan nükleer krizde İnan'ın nükleer tesislerinin gündemde olmasının temel nedeni nükleer reaktör yakıtı elde etmek için uranyumun zenginleştirilmesi ile elde edilen barışçıl teknolojinin belli bir sınırdan sonra silah üretiminde kullanılmasına zemin hazırlıyor olması etkili olmaktadır. Zenginleştirme sırasında hafif su reaktörleri için %3 ile %5, araştırma reaktörleri içinde %20 oranında zenginleştirme yeterli görülmüştür (J.Borad & Updated, 2015).

Reaktör yakıtı elde etmek için zenginleştirilen uranyumun bu oranlar üzerine çıkması ile de nükleer silah elde edilebilir. Aynı teknolojik alt yapıyla uranyum, askerî bir silaha dönüşebilir. Bu geçişgenlik İnan'ın yapmış olduğu ağır su reaktörleri ve nükleer tesisler, başta ABD olmak üzere küresel siyaset sahnesinde tedirginliğe sebep olmaktadır. İnan'ın nükleer alanda elde ettiği teknolojik alt yapısı ve gelişimi İnan'ı satranç tahtasında hedef haline getirmektedir (Usakli, 2009:113).

İnan'ın, ABD'nin destekleriyle nükleer teknolojiyle tanışmasından sonra İnan nükleer çalışmalar alanında hızlı bir şekilde bilimsel ve teknolojik alt yapıyı güçlendirmek için çalışmalara başlamıştır. Nükleer programın bilimsel ve teknolojik alt yapısını güçlendirecek nitelikli elemanların yetişmesi için yurtdışına öğrenci ve bilim insanlarından meydana gelen özel bir ekip göndermiştir. Teknisyen ve öğrenciler başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkeye gönderilmiştir (Kibaroglu, 2006: 85-86).

İnan'ın nükleer alanda hızlı ve istekli adımlar atması Avrupa'da, İngiltere başta olmak üzere Fransa ve Almanya için büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. 1970'li yıllarda Avrupa ülkeleri nükleer çalışmalarla ilgili İnan'a hem malzeme satışı yapacak hem de petrol ve doğalgaz zengini İnan ile ilişkilerini geliştirerek kendileri için lazım olan petrol ve doğalgazı avantajlı bir şekilde elde etmek istemişlerdir. Avrupa'nın bu şekilde İnan'a yaklaşması ile İnan, durumu fırsat bilerek nükleer çalışmalarına hız vermiştir. Bu dönemde ABD ve AB ülkeleri İnan'dan daha çok faydalanmak için rekabete girmiş İnan'da, Rıza şah döneminde ortaya çıkan bu fırsatı değerlendirmiştir. Avrupalı birçok şirket İnan'da nükleer reaktör kurmak için İnan'a yatırım yapmaya başlamıştır. Bunlar içinde en çok dikkat çeken Fransız şirket Eurodif ve Alman Siemens firmaları olmuştu. Bundan sonrada bu iki ülkeyi diğer Avrupa ülkeleri takip etmiştir (Ekinici A. C., 2009: 33-34).

Avrupa ülkelerinin yatırımları ve Şah Rıza Pehlevi'nin yılda “yirmi bin megawatt nükleer enerji üretimi hedefi”, 1979 yılında gerçekleşen rejim değişikliğiyle hedeflenen yatırımlar gerçekleşmemiştir. İran'da bulunan firmalar, çalışmalarını dondurarak yatırım yapmaktan vazgeçmiş, devrimden sonra İran-İrak Savaşının başlaması ile İran karışık bir döneme girmiştir. İran'ın İslam Devrimi'ne ve Irak-İran savaşına kadar yapılan nükleer reaktör inşaatları yarıda kalmış ve İran'da savaş nedeniyle nükleer çalışmalarına ara verdiğini açıklamıştır. İran elindeki teknolojik ve bilimsel alt yapısıyla yarım kalan ve Irak tarafından tahrip edilen nükleer santrallerinin yeniden inşası için 1979 yılında ABD ve AB ile sürdürmüş olduğu pragmatist dış politikası gereği, uyguladığı stratejiyle Rusya başta olmak üzere yönünü Çin, Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore gibi ülkelere çevirerek çalışmalarını devam ettirmeyi başarmıştır.

İran, Irak ile girdiği savaştan sonra ara vermek zorunda kaldığı nükleer çalışmalarına devam etmek için, Rusya ile 1990'larda iş birliği yapma kararı almıştır. Bu karardan sonra 1995 yılında yapılan anlaşmayla İran ile Rusya arasında; İran'daki öğrenci ve doktorların, mühendislerin teknisyenlerin Rusya'da eğitim alması, yarım kalan nükleer inşaatların yeniden yapılması konusunda iş birliği yapılmasına karar verilmiştir. İran günümüze kadar nükleer alanda yüzlerce öğrenci, teknisyen, mühendis ve doktor olmak üzere bilim insanlarını yetiştirip İran'a getirmiştir. İran'ın şimdiye kadar nükleer çalışmaları ile ilgili kaç mühendis ve bilim insanı yetiştirdiği net olarak bilinmemektedir. İran tüm engellere rağmen izlediği dengeli siyasetiyle nükleer programı için gerekli tesislerin temelini atmayı başarmıştır (A. Orlov & Vinnikov, 2005: 50-51).

İran'ın nükleer çalışmalarının temel parçası olan nükleer tesisler başta uranyum zenginleştirme faaliyeti olmak üzere her bir tesis, İran nükleer programı için farklı alanlarda İran nükleer programına hizmet etmek amacıyla açılmıştır. ABD ve Batı arasında krize neden olan bu tesisler aşağıda başlıklar halinde açıklanmıştır.

1. Buşehr Nükleer Güç Santrali

Buşehr Nükleer santralının yapımı ilk olarak 1975 yılında Şah Pehlevi döneminde Alman Siemens (Kroft Werk Union) firmasına verilmiştir. Basra Körfezi gibi stratejik bir noktada bulunan Buşehr'de inşaatına başlanmıştır. Başlangıçta 1,300 MW'a elektrik üretebilecek kapasitede olacak iki adet hafif su reaktörünün inşaatı hedeflenmiştir. Ancak devrimden sonra yarım kalan santral, Irak-İran savaşında Irak ordusu tarafından kısmen imha edilmiştir. 1995 yılında Rusya ile yapılan bir anlaşma ile bu santralin yerine 1000 MW'lık

VVER-1000 tipi bir santralin tamamlanması koşuluyla inşaatına başlanmıştır. Santralin bitirilmesi 2007’de planlanmıştır (Kibaroglu, 2006) .

Rusya tarafından yeniden inşasına başlanılan santralin %3,5 oranında zenginleştirilmiş U-235 çubukları ile çalıştırılması planlanmıştır. Santral 6000 MW’lık büyük nükleer serisinin ilk olma özelliği taşımıştır. 2011 yılında ilk yakıt yüklenmiş, ancak bu yıl tam olarak faaliyete konulmamıştır. Santralin kullanılmış yakıt depolama havuzu ve yeni yakıt deposu mevcuttur. (Altınbaş, Deniz). Buşehr nükleer santrali 2012 yılında tam faaliyete geçmiştir. Rus nükleer firması Rasatom, 2013 yılında İran’a garantili işletme adıyla nükleer santrali İran’a devretmiştir. Buşehr nükleer santraline ek yapılacak 2. ve 3. blok inşaatının başlanması için 2014 yılında Rusya ile varılan anlaşmayla yeni blokların yapımına 2018 yılında başlanmıştır.

Ünitelerin yapımı tamamlandıktan 2030 yılına kadar İran’ın elektrik üretimine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Nisan 2015 yılında tesisin işletme hakkı tamamen İran Atom Enerjisi Üretim ve Geliştirme Kurum’una verilmiştir. 19 Temmuz 2018 tarihinde İran Atom Enerji Kurum’u (IAEK) açıklamasına göre, Buşehr nükleer santralinin açılışından bu yana 30 Milyar kwh elektrik enerjisi üretildiğini buna karşılıklıta 47 milyon varil petrolün tasarruf edildiği açıklamıştır (IRNA, 2019) .

2. Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesisleri

İnşaatına 2000 yıllarında başlanan tesis yerin sekiz metre altında yapılmıştır. Orta İran’da Saghand, Narigan ve Zarigan’dan çıkartılan doğal uranyum cevheri, sarı pasta haline getirilir. Bundan sonra İsfahan Nükleer Araştırma Merkezine 20 kilometre uzaklıktaki Natanz tesislerinde zenginleştirilmiştir. Natanz nükleer tesisi, İran nükleer programın önemli aşaması IR-1 santrifüjleri programının temelini meydana getirmiştir (Globalsecurity.org, 2018).

Tesis 2002 yılında İranlı muhalif Ali Rıza Jafarzade’nin tesis hakkında gizli bilgileri sızdırıp duyurmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu açıklama İran’ının nükleer programını yeniden dünya gündeminde öne çıkarmıştır. Tüm tepkileri üzerine çeken İran, bunun üzerine dönemin UAEA Başkanı Baradey’in, tesisi ziyaret etmesine izin vermiştir. 3000 santrifüjün daha devreye gireceğini ve İran’ın 3000 santrifüj ile %90 zenginlikte yılda iki adet nükleer bomba yapabilecek kadar uranyum elde edebileceğini iddia etmiştir (Albright & Corey, 2012).

3. Arak Ağır Su Reaktörü

ABD desteğiyle 1967 yılında İran’a satılmış yüksek düzeyde uranyum ile çalışma kapasitesine sahip 35 yaşını tamamlayan Tahran Araştırma Reaktörünün yerine Arak’ta inşa edilmiştir. Reaktör İran’ın kendi imkânlarıyla 40 megawatt termik (MWth) gücünde tıbbi ve

tarımsal alanlardaki ihtiyacı karşılamaya yönelik ağır sulu bir reaktör olarak inşa edilmiştir. Santral, doğal uranyumla çalıştırılacak yakıt çubukları üzerinde yılda 40 kg plütonyumun oluşması beklenmektedir. Arak Ağır Su Reaktörü 2014’de aktif hale getirilmiştir. Ağır su reaktörlerinde kullanılan yakıt çubukları uranyumu başka tesislere ihtiyaç bırakmadan uranyumu zenginleştirme özelliğine sahiptirler. Bu yönüyle nükleer silah düzeyinde plütonyum²³⁹ üretme imkânına sahiptir (Intelligence on İran) .

Arak ağır su reaktörünün ortaya çıkışı ilk kez 2002 yılında muhalif grup Ulusal Direniş Konsey’i tarafından basın açıklaması ile Washington’dan tüm dünyaya açıklanmıştır. Daha sonra ayrıntılı bir şekilde ISIS (Bilim ve Uluslararası Güvenlik Enstitüsü’nün) 2002 yılında görüntüleri satın alıp yayımlamasıyla da doğrulanmıştır. ISIS; İran’ın Arak’taki bu tesislerinde nükleer silah için gerekli iki hammadde olan ayrıştırılmış plütonyum ve yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyumu elde etme kapasitesine sahip bir reaktör inşa ettiğini uydu görüntüleriyle dünyaya duyurmuştur. İran ise Arak Ağır Su Reaktörünü 2006 yılında açıldığını dünya kamuoyuna açıklamıştır.

4. Laşkar-Abad Lazer İzotop Ayrıştırma Tesisleri

İran’ın, 2002 yılında kapattığını açıklamasına rağmen tesis 2003 yılına kadar İran’ın “gizli lazer izotop ayrıştırma” tesisi olarak gizliliğini korumuştur. Bu Tesiste %3,5-%7 oranında bakır buharı lazerleri bulunmuştur. Ayrıca lazer izotop ayrıştırma yöntemiyle (LIS) çok yüksek saflıkla U-25 elementi elde edilmiştir. Rusya, Almanya ve ABD destekleriyle kurulmuştur. Şimdiye kadar zenginleştirilen oran %8 civarında olmuştur. Tesisle ilgili yapılan açıklamalar uluslararası devletlere göre, İran’ın aldatmacasından başka bir şey değildir (Leblebici & Bingöl, 2015)

5. Plütonyum Ayrıştırma Tesisi

Kullanılmış yakıt çubuklarından oluşan plütonyum kimyasal yöntemlerle oldukça kolay bir şekilde bu tesiste ayrıştırılmaktadır. Bu merkezde iki nükleer reaktör mevcuttur. Büyük reaktör 5 MW termal çalışma kapasitesine sahiptir. Tahmini üretebildiği yıllık plütonyum oranı 600 gram civarındadır. Diğer reaktör Çin’den alınan 30 Kw minyatür nötron kaynağı reaktördür. Çok az miktarda plütonyum üretme kapasitesine sahiptir. Tesis, IAEA denetimlerine açıktır (Jack & Ferguson, 2004).

6. Tahran Nükleer Araştırma Merkezi

1967 yılında ABD ile iyi ilişkilerin olduğu zaman diliminde ABD şirketi AMF (American Machine and Foundry) tarafından tedarik edilen Amirabad Teknik Üniversitesinde

kurulan Tahran Nükleer Araştırma Merkezi (TNRC) 5 MW'lık havuz tipi hafif su ve düşük enerjili bir nükleer araştırma reaktörü olarak faaliyete geçmiştir.

Bu araştırma merkezinde bir radyoizotop üretim tesisi ve bünyesinde çok amaçlı laboratuvarlar barındırmaktadır. Bu merkezde uranyum çalışmalarının kapsamlı bir şekilde ayrımı da yapılmaktadır. Ayrıca lazerle uranyumu zenginleştirme deneyleri yapmak içinde Lazer Ayırım Laboratuvarında araştırma merkezinde mevcuttur. UAEK'nin raporlarına göre, araştırma merkezinde uranyum hexaflorürün bulunduğu yönünde tespitler yapılmıştır (İranwatch, 2007).

7.Keleya

1995 yılında Tahran'da bulunan doğrudan İran Atom Enerjisi Kurum'una ait bir elektrik şirkettir. Şirket bünyesinde Faryand Teknik Merkezini bulundurur. Bu merkezde santrifüj ve kalite kontrol tesisleri mevcuttur. Kalaya Elektrik Şirketi santrifüj, Ar-Ge ve pilot zenginleştirme faaliyetlerine 2002 yılına kadar devam etmiştir. BM Güvenlik Konseyi'ne göre, Natanz'daki Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi (PFEP) tedarikçisi konumundadır (Cordesman, 2006: 110).

8. İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi

1970'li yıllarda Buşehr reaktörüne eğitim, teknik ve bilimsel alt yapıyı oluşturmak için Fransa'nın yaptığı yardımlarla Tahran'ın güneyinde dünyaca ünlü ve İran'ın turistik şehri İsfahan'da kurulmuştur. Uranyum zenginleştirme faaliyetlerini gerçekleştiren İran Atom Enerjisi Kurum'una nükleer yakıt üretimi ve tedarik şirketinin bir parçasıdır (İranwatch, 2016).

İran'ın en büyük araştırma merkezi olma özelliğine sahiptir. Merkezde görev yapan 3000 civarında bilim insanı merkezde dört tane araştırma reaktörü bulunmaktadır. Buşehr ve Arak Ağır Su Tesisleri için yakıt elemanı tedarikini sağlayan Yakıt Üretim Fabrikası ve Natanz tesisleri için zenginleştirilmesi gereken UF6 üreten Uranyum Çevrim Merkezine de sahiptir (Intelligence on İran).

9. Fordo Nükleer Tesisi

Fordo, İran'ın kutsal kenti sayılan Kum şehrinin 40 kilometre kuzeyinde gizli olarak inşa edilmiştir. İranlı yetkililer tarafından IAEA'ya gönderilen mektupta; 2006 yılında tesisin inşaatına başlanıldığı ve tesisin 2010 yılında tamamlandığı belirtilmiştir. Mektuptan sonra başta ABD olmak üzere Fransa ve Alman yetkilileri tarafından Fordo tesisleriyle ilgili bilgiler uluslararası kamuoyuna açıklanmıştır (Intelligence on İran).

Tesisin ilk etapta 3000 santrifüj üretebilecek kapasiteye sahip olduğu bu miktarın bir yıl içerisinde bomba yapmak için yeterli olduğu değerlendirilmiştir. Gizli olarak inşa edilen Fordo tesislerinin ortaya çıkması ABD ve Batı üçlüsünü (İngiltere Almanya, Fransa) endişelendirmiştir. İran, P5+1 ülkeleri ile yapmış olduğu çerçeve anlaşmasından sonra Nisan 2015 tarihinde tesisin faaliyetlerini sınırlandırmıştır (BM, 2009).

